

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Νοέμβριος 2004 • τεύχος 127 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Νοέμβριος 2004
τεύχος 127 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα
Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος
Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες
Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού
Γιά τούς συνδρομητές του
έξωτερικού:
IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
Κωδικός: 1572
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3,
Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Κατεδαφιστέα όλα τά
αυθαίρετα στον αίγιαλό!!5
Ματίνα Βασιλείου, Οί νέοι ως προλετάριοι7
Κατερίνα Λαμπρινού, Κάτι τρέχει στά γύφτικα9

Νικόλας Α. Σεβαστάκης, Λαϊκότητα, ναι,
άλλά ποιά λαϊκότητα;12
Α.Φ. Χριστίδης, Χρήσεις τής γλώσσας:
οί όροι μιās συζήτησης16
Γιά το βιβλίο του Φίλιππου Ήλιού, Ο Έλληνικός
Έμφύλιος Πόλεμος. Η έμπλοκή του ΚΚΕ.
Σπύρος Άσδραχάς, Δέν υπήρξε προειλημμένη
άπόφαση για τόν Έμφύλιο23
Άγγελος Έλεφάντης, «Τό τρελό καράβι»25
Γιώργος Μαργαρίτης, Πρός τόν Δεκέμβριο
του 1944. Απόκλιση και σύγκλιση τών κέντρων
έξουσίας στην κατεχόμενη Ελλάδα28

Άγγελος Έλεφάντης, Νίκος Σβορώνος.
Τό έλληνικό Έθνος και ή διαμόρφωση
του νέου έλληνισμού35
Μαρίνα Κόντη, Ruggiero Romano.
Ο Braudel κι έμεις. Σκέψεις πάνω στην ιστορική
παιδεία τής έποχής μας40
Άγγελος Έλεφάντης, Μαρτίνος Λούθηρος.
Γιά τήν έγκόσμια έξουσία και μέχρι ποῦ έκτείνεται
ή ύπακοή μας σ' αυτήν43
Όλγα Σελλά, Δύο μονόλογοι, δύο γενιές.
Νίκος Δαββέτας, Τό θήραμα46
Φιλίω Τσουνκαλά, Μέλανι Κλάιν.
Οί άπαρχές τής μεταβίβασης
και άλλα κείμενα48

Έξώφυλλο: Δημήτρης Καλαμάρας (1924-1997), Έφιππος
άνδριάντας του Μεγάλου Άλεξάνδρου. Χαλκός μέ έπι-
χρυσωμένα και έπισμαλτωμένα τμήματα.

Κατεδαφιστέα ὅλα τὰ αὐθαίρετα στόν αἰγιαλό!!

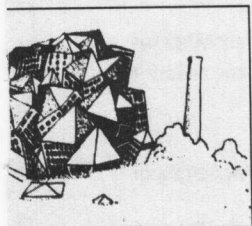
Μά εἶναι τρελοί αὐτοί οἱ δικαστές τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας; Τούς ὁποίους, ἄλλωστε, σέβομαι ἀπεριορίστως, ἰδίως γιά τίς ἀποφάσεις τους πού ἔχουν βάσει ἕνα κάποιο φρένο καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος. Καί ὅμως φαίνεται ὅτι εἶναι σκέτη τρέλα ἡ ἀπόφαση τοῦ Ε' τμήματος τοῦ ΣτΕ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία κρίνονται κατεδαφιστέα ὅλα τὰ αὐθαίρετα πού χτίστηκαν στά ὄρια τοῦ αἰγιαλοῦ (οἱ ἐφημερίδες).

Ἡ ἀπόφαση ἐλήφθη κατά τῆς ἰδιοκτῆτριας ἐταιρείας Paradise Royal Mare στή Ρόδο, ἡ ὁποία καταπάτησε 8.523 τ.μ. ἀνήκοντα στό δημόσιο, ἔκταση τήν ὁποία κάλυψε μέ ξαπλώστρες, τσιμεντένια προβλήτα, σιδηροκατασκευή γιά τή φύλαξη ἰστιοσανίδων, βάση γιά τραπεζοκαθίσματα καί μικρά «κτισματάκια». Σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση, ὁ χρόνος κατά τόν ὁποῖο ἀνεγέρθηκαν τὰ παράνομα κτίσματα δέν παίζει κανένα ρόλο, ἀλλά οὔτε τό ἰδιοκτησιακό καθεστώς. Τά αὐθαίρετα χρίζουν κατεδαφίσεως ἀκόμη κι ἂν χτίστηκαν ἀπό ἄλλους ἰδιοκτῆτες, ἐνῶ οἱ νέοι ἰδιοκτῆτες, καλοπίστως, δέν ἐγνώριζαν ὅτι ἦταν παράνομα. Καί οἱ λυόμενες ἢ μετακινούμενες κατασκευές εἶναι παράνομες καί κατεδαφιστέες κατά τό ΣτΕ.

Σημειωτέον ὅτι ὁ αἰγιαλός φτάνει ὡς ἐκεῖ πού φτάνουν οἱ μέγιστες καί συνήθεις ἀναβάσεις τῶν χειμερίων κυμάτων, σύν μιά ζώνη βάθους 30 μέτρων, γιά τὰ ἐκτός σχεδίου. Ὁ νόμος προβλέπει ὅτι οἱ διατάξεις αὐτές δέν ἰσχύουν γιά τούς πρῖν τό 1923 οἰκισμούς, διότι θά ἔπρεπε, ἐν ἐναντία περιπτώσει, νά κατεδαφιστοῦν τά κτίσματα ὅλων τῶν παραθαλάσσιων πόλεων καί οἰκισμῶν.

Ἡ ἀπόφαση τοῦ ΣτΕ εἶναι ἀπ' ἐκεῖνες πού σέ κάνουν νά χაίρεσαι καί νά εὐελπιστεῖς ὅτι σ' αὐτή τή χώρα μπορεῖ νά σταματήσει ἡ αὐθαιρεσία. Διότι ἡ παράνομη δόμηση καί μάλιστα στους αἰγιαλούς, πάνω στό κύμα, ἔχει γίνεи ἐθνικό σπόρ ἀσκούμενο μέ ἐπιμέλεια καί ἀξιοσημείωτη ἐπιτυχία ἀπό μικρούς, μικρομεσαίους καί πελώριους οἰκιστές. Κι ἔτσι συσσωρεύονται χιλιάδες αὐθαίρετα, πού κάποια φιλεύσπλαχνη κυβέρνηση μιά μέρα τὰ νομιμοποιεῖ.

Ἄλλά, σεβαστοί κύριοι δικαστές τοῦ ΣτΕ, ἀναλογισθήκατε ὅτι ἂν ἡ, σωστή καί δίκαιη, ἀπόφασή σας ἐφαρμοστεῖ ὄχι μόνο σ' αὐτό τό ξενοδοχεῖο τῆς Ρόδου, ἀλλά σέ πάσα ἀνάλογη περίπτωση, θά βρεθοῦμε στά πρόθυρα ἐμφυλίου πολέμου; Δέν θά ξεσηκωθοῦν τάχα ὅλοι αὐτοί οἱ χιλιάδες —γιατί

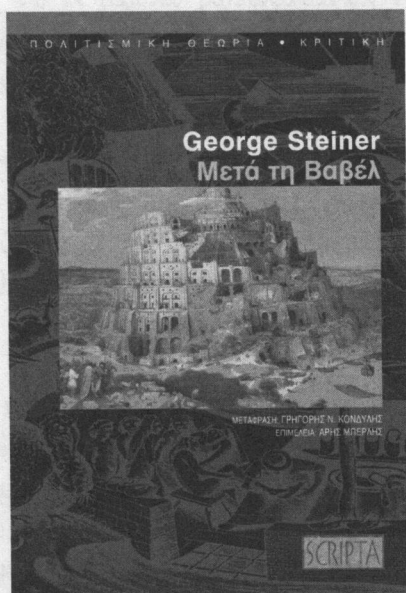
για χιλιάδες πρόκειται— οἰκοπεδοῦχοι-αὐθαιρετοῦχοι γιά ν' ἀποτρέψουν τήν κατάργηση τῶν «δικαιωμάτων» τους; Ἔχει τό κράτος, ὅποιος κι ἂν τό διαφεντεύει, τή βούληση καί τή δύναμη νά τά βάλει μέ τόσο κόσμο καί νά πληρώσει τό ἀναλογοῦν πολιτικό κόστος; Ὁ λαός, ἡ κοινωνία, θά στεκόταν ἀλληλέγγυοι πρός τό κράτος σέ μιά τέτοια δραστική παρέμβαση, καί χωρίς τά παραθυράκια ἀπ' τά ὅποια περνᾶνε οἱ πολλοί;

Ἄς τό φοβόμαστε. Ὡραία, καί καθόλου τρελή ἡ ἀπόφαση τοῦ ΣτΕ. Τό τρελό εἶναι ὅτι παρά ταῦτα θά παραμείνουν τά αὐθαίρετα γιά ν' ἀτενίζουν ἀπ' αὐτά οἱ αὐθαιρετοῦχοι τό πέλαγος πίνοντας τό οὔζο τους.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ

ISBN 960-7909-63-1 • ΣΕΛ. 800 • ΤΙΜΗ: 43€

Ασκληπιοῦ 10, 106 79 Αθήνα • Τηλ. 210 36 16 528, Fax: 210 36 16 529 • e-mail: scripta@hellasnet.gr • www.scripta.gr

...το σημαντικότερο ἴσως βιβλίο για τη μετάφραση που γράφηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Βιβλίο-ορόσημο στις μεταφραστικές και γλωσσολογικές σπουδές, το *Μετά τη Βαβέλ* ἔχει το μεγάλο πλεονέκτημα της συνολικής αντίληψης, της εποπτείας μιας σχεδόν αχαρτογράφητης μέχρι πρότινος περιοχής. Απευθύνεται ὄχι μόνο σε μεταφραστές, μεταφρασεολόγους, γλωσσολόγους και φιλοσόφους της γλώσσας, αλλά και στους ποιητές, στους συγγραφείς, και στον καθένα που ενδιαφέρεται για τη γλώσσα – αυτό το κύριο ὄργανο της ταυτότητάς μας, συλλογικής είτε ατομικής, που αποκαλύπτει και ταυτόχρονα αποκρύπτει, που απεικονίζει και ταυτόχρονα αναδημιουργεί, αυτό το μέσο της ἀρνήσης του ανθρώπου να αποδεχθεῖ τον κόσμο ως ἔχει.

ΑΡΗΣ ΜΠΕΡΛΗΣ
Επιμελητής της ἐκδόσης

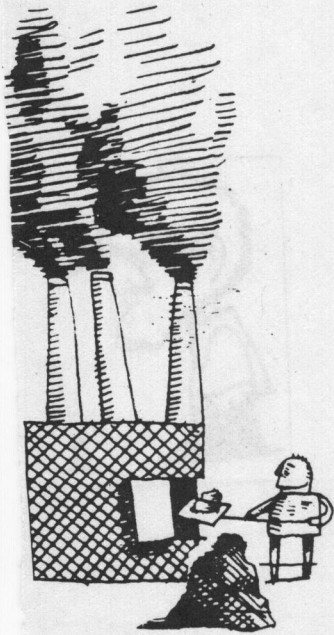
Οἱ νέοι ὡς προλετάριοι

«Οἱ προλετάριοι δέν ἔχουν πατρίδα» ἔτσι λέει τό σύνθημα πού ἀκούγεται στίς πορεῖες χρόνια τώρα. Ἐδῶ καί ἀρκετό καιρό ὅμως μπορεῖ κανεῖς νά παρατηρήσει ὅτι οἱ προλετάριοι ἔχουν ἡλικία: εἶναι νέοι, ἄνθρωποι πού μόλις τέλειωσαν εἴτε τό σχολεῖο εἴτε τό πανεπιστήμιο. Ἄν ἀφήσουμε δηλαδή κατά μέρος τούς μετανάστες, αὐτοί πού δουλεύουν ὑπό τίς χειρότερες συνθηκες καί ὑφίστανται τή μεγαλύτερη ἐκμετάλλευση εἶναι οἱ νέοι. Ἴσως δέν ἔχει γίνει τόσο ἐμφανές ἀκόμα τό φαινόμενο, ἴσως βρίσκεται στά πρῶτα στάδια. Νομίζω ὅμως ὅτι οἱ περισσότεροι νέοι ἔχουν ἀρχίσει νά ἀντιλαμβάνονται ὅτι προλεταριοποιῦνται, ὅτι ἡ ζωή ὅπως τήν ἤξεραν καί ἡ ποιότητα ζωῆς στήν ὁποία ἦταν συνηθισμένοι ἔχουν περάσει ἀνεπιστρεπτί.

Τήν κατάσταση σώζει πρὸς τό παρόν ἡ γονική βοήθεια. Πολύ λίγοι εἶναι αὐτοί πού ἀναγκάζονται νά ἐπωμισθοῦν ὀλόκληρο τό βάρος τῶν σπουδῶν τους, ἐλάχιστοι ὅσοι τούς παρατοῦν στήν τύχη τους μετά τό πέρας τῶν σπουδῶν, ἀπειροελάχιστους πετᾶνε ἔξω ἀπό τό σπίτι οἱ γονεῖς γιά νά τά βγάλουν πέρα μόνοι τους. Φυσικά αὐτή ἡ ἔξωση ἀναπόφευκτα θά ἔρθει, ἀλλά μόνον ἀφοῦ πρῶτα ἔχουν ὅλοι πειστεῖ, γονεῖς καί τέκνα, ὅτι ἔχει πιά καταβληθεῖ κάθε δυνατή προσπάθεια γιά νά βρεθεῖ μιά δουλειά πού θά ἀντιστοιχεῖ στίς ικανότητες καί τά πτυχία τοῦ νέου. Γιά ἄλλους ἡ στιγμή τῆς ἀλήθειας ἔρχεται γρήγορα, γιά ἄλλους πιά ἀργά, ἀνάλογα πάντα μέ τίς οικονομικές δυνατότητες τῆς κάθε οἰκογένειας. Θά ἔρθει ὅμως γιά ὅλους, μαζί μέ τή συνειδητοποίηση ὅτι ἡ μπέλ ἐποχή τελείωσε καί ὅτι οἱ καιροί εἶναι χαλεποί.

Ἄς μή βιαστεῖ κανεῖς νά ὑποθέσει πῶς πρόκειται ἀπλῶς γιά τό ἄγχος τῶν νέων πού περνοῦν παρατεταμένη ἐφηβεία, ἐπειδή ἡ περίοδος σπουδῶν (σχολεῖο, πανεπιστήμιο, μεταπτυχιακό) τραβάει εἰς μάκρος, καί ἄρα ἔρχονται σέ ἐπαφή μέ τόν ἔξω κόσμο ὅταν πλέον εἶναι ἐνήλικες μέν βιολογικά ἔφηβοι δέ ψυχικά. Ἐνδεχομένως νά παίξει κι αὐτό κάποιο ρόλο. Ἀλλά ἡ κύρια πηγή τοῦ ἄγχους δέν εἶναι ἡ ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης στόν ἑαυτό τους παρά ἡ ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης στόν περιβάλλοντα κόσμο. Ὁ ἑαυτός εἶναι, ἀντιθέτως, ἡ μόνη σταθερά καί τό μόνο στήριγμα· τά ὑπόλοιπα εἶναι ρευστά, ἰδίως ἀπό τή στιγμή πού ἡ οἰκογένεια ἀποσύρεται.

Καί βλέπεις ξαφνικά νέους ἀπό μικροαστικές ἢ μεσοαστικές οἰκογένειες, νέους μέ γνώση ξένων γλωσσῶν, μέ πτυχία καί μεταπτυχιακά, οἱ ὅποιοι μπορούσαν νά ἀπολαμβάνουν βιβλία, κινηματογράφους, μπάρ καί ταξιδάκια, νά βρίσκονται ἕνα βῆμα πρὶν ἀρχίσει ἡ κατακόρυφη πτώση, ἔτοιμοι νά κά-

νουν βουτιά πρὸς τὸν πάτο. Χρειάζεται ἐπισταμένο ψάξιμο καὶ πολὺ τρέξιμο γιὰ νὰ πιάσουν μιά ἢ καὶ δύο δουλειές πού θά τούς ἀποφέρουν ἀπλῶς τὰ πρὸς τὸ ζῆν — οὔτε λόγος νὰ γίνεται φυσικά γιὰ τὸ ἐπίπεδο διαβίωσης, τὸ προηγούμενο. Ἡ προοπτική δὲ νὰ βελτιώσουν τὰ εισοδήματά τους, ἔτσι ὥστε νὰ φτάσουν τὸ ἐπίπεδο διαβίωσης τῶν γονιῶν τους, φαίνεται τόσο μακρινή ὅσο καὶ ὁ πλανήτης Ἄρης.

Ὅλες οἱ βεβαιότητες ἔχουν καταρρεύσει. Τὸ πρῶτο πτυχίο; Σοῦ δίνει τὸ δικαίωμα νὰ διαγωνιστεῖς γιὰ μιά θέση ἔχοντας ὡς ἀντιπάλους τὴ μισή Ἑλλάδα. Τὸ μεταπτυχιακό; Τουλάχιστον ὅσοι ἔχουν ἀκολουθήσει κλάδο θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ξέρουν καλά ὅτι τὸ κάνουν ἀπὸ βίτσιο. Τὸ διδακτορικό; Κανείς δὲν μπορεῖ νὰ προεξοφλήσει πῶς καὶ τί λογιῆς θά εἶναι τὰ πανεπιστήμια τὰ προσεχῆ χρόνια. Οἱ ξένες γλῶσσες; Προσθέτουν ἀπλῶς κάποια μπόνους. Ἡ εὐρύτερη μόρφωση; Τί εἶναι αὐτό, τρώγεται;

Στά πάρτι, στίς συναντήσεις, στίς παρέες τῶν εικοσιπεντάρηδων ἕως τριανταπεντάρηδων προσφιλές θέμα συζήτησης εἶναι ποιός, ἂν καὶ πῶς βρῆκε δουλειά, πόσα δίνει γιὰ νοίκι κ.ο.κ. Οἱ συζητήσεις κλείνουν μέ τὸ χαριτολόγημα «ἐμεῖς βέβαια θά δουλεύουμε μέχρι νὰ μᾶς πάρουν τέσσερις».

Ἀνάμεσα σέ αὐτούς τούς νέους ὑπάρχουν καὶ ἀριστεροὶ ἄνθρωποι, πού λόγω κουλτούρας καὶ ιδεολογίας πιστεύουν στήν ἀξία τῆς διεκδίκησης, στοὺς μαζικούς ἀγῶνες, στό συνδικαλισμό. Μά νιώθουν ἐντελῶς παροπλισμένοι. Τὰ συνδικάτα δὲν καλύπτουν τούς ἀνασφάλιστους, ὑποαπασχολούμενους, ἐργαζόμενους σέ δύο τρεῖς δουλειές. Γιὰ αὐτούς ἰσχύει τὸ «ὁ σῶζων ἑαυτὸν σωθεῖτω». Ἡ υπεράσπιση τοῦ 35ωρου ἢ τῆς συνταξιοδότησης στά ἐξήντα ἀφορᾶ κάποιους ἄλλους. Οἱ νέοι σήμερα, ἐφόσον θελήσουν νὰ δώσουν ἀγῶνα, πρέπει νὰ ξεκινήσουν ἀπὸ μηδενική βάση.

Λίγα χρόνια πρὶν, ἂν κάποιος ἀπὸ μᾶς ἔκανε πῶς ξεχνάει τὴ μικροαστική καταγωγή τῆς οἰκογένειάς του καὶ τὴ φοίτησή του στό πανεπιστήμιο γιὰ νὰ δηλώσει προλετάριος καὶ κατατρεγμένος, τὸν θεωρούσαμε ἀνελικρινή. Παραδεχόμασταν ὅτι εἴμαστε προνομιῶχοι κι ὅτι δὲν ἀνήκουμε στήν ἴδια τάξη μέ αὐτούς πού τὰ συμφέροντά τους θέλουμε νὰ προασπίσουμε. Ἦμασταν πράγματι προνομιῶχοι καὶ εἴμαστε ἀκόμα, γιατί ἔχουμε κάποια ἐφόδια καὶ οἰκογένεια πού μπορεῖ ἐνίοτε νὰ βοηθᾷ. Ὡς πότε ὅμως; Καὶ γιὰ πόσες γενιές ἀκόμα;

Ματίνα Βασιλείου

Κάτι τρέχει στά γύφτικα...

Ὅποιοδήποτε μοντέλο ἐρμηνείας καί ἀνάλυσης ἂν ἀκολουθήσει κανείς γιά τό ἔθνος δέν θά ἀρνηθεῖ ὅτι στήν ἰδεολογική του συγκρότηση τό ἔθνος-κράτος ἀντιτίθεται στό διαφορετικό. Γιά τήν ἐλληνική περίπτωση ἡ ἔθνοτική ομάδα τῶν «Ρομά», μαζί μέ τούς Ἄλβανούς καί τούς μουσουλμάνους, ἔχουν καταγραφεῖ στό «συλλογικό ἀσυνείδητο» ὡς τό «ἀπόλυτο ἄλλο». Πραγματικά δέν ξέρω ἂν ὑπάρχει ἄλλη ἔθνοτική ομάδα τόσο γνωστή καί ταυτόχρονα τόσο οὐσιαστικά ἄγνωστη στήν ἐλληνική κοινωνία, ἀναγνωρίσιμη καί ἀναγνωρισμένη μόνο στή στερεοτυπική της διάσταση καί ὑπόσταση: Ὡς γαρίφαλλο στ' αὐτί καί τσαχπινιά στό μάτι, ὡς Ντάτσουν φορτωμένο μέ καρπούζια, ὡς μάγισσες καί χαρτορίχτρες, ὡς πλάσματα πέραν τοῦ κόσμου τούτου — φύσει παραβατικά, βρόμικα καί ἀδέσμευτα— πού γλεντοῦν, κλέβουν, δέν θέλουν νά ἔχουν σπίτια μέ νερό καί ἤλεκτρικό, δέν θέλουν νά πηγαίνουν σχολεῖο, δέν θέλουν νά ἐνταχθοῦν βρέ ἀδελφέ.

Στήν Ἑλλάδα σήμερα ζοῦν πάνω ἀπό 200.000 Ρομά σέ ἄθλιες συνθήκες χωρίς ὑποδομές. Στή φοκλόρ ἐκδοχή τοῦ πράγματος εἶναι ἕνα *modus vivendi* πού οἱ ἴδιοι ἔχουν ἐπιλέξει. Μιά τέτοια ἐκδοχή, ὅμως, πάντα βλέπει μιά ομάδα ἐκτός «τόπου καί χρόνου», ἐκτός κοινωνικοπολιτικῶν συνθηκῶν, ἐκτός διαμόρφωσης μέσω τῆς πλειοψηφικῆς «δράσης» καί τῆς μειονοτικῆς «ἀνάδρασης».

Τό νά ἰσχυρίζεται κανείς ὅτι οἱ Τσιγγάνοι δέν θέλουν ἕναν μόνιμο τόπο ἐγκατάστασης γιατί εἶναι φύσει νομάδες εἶναι ἡ μιά ἀνάγνωση τῆς πραγματικότητας. Τό νά κατανοεῖ, ὅμως, ὅτι οἱ Ρομά δέν εἶναι ἐκτός οἰκονομίας καί κοινωνίας καί ὅτι οἱ μορφές βιοπορισμοῦ πού τούς βοηθοῦσαν νά ἐπιβιώσουν σταδιακά ἐκλείπουν καί ἄρα ἡ ἀνάγκη γιά μόνιμη ἐγκατάσταση ἔγινε ἐπιτακτική εἶναι ἡ ἄλλη πλευρά τοῦ πράγματος. Ἕνα μεθοδικό καί ὀργανωμένο σχέδιο ἀπό τήν πλευρά τῆς πολιτείας γιά ἐξασφάλιση μόνιμης-νόμιμης στέγης δέν ὑπῆρξε ποτέ. Ἐν ἔτει 2004 οἱ Ρομά ἐξακολουθοῦν νά μένουν σέ ἀναγκαστικά παράνομους καταυλισμούς μέ σκηνές καί παράγκες, μέ τό 99% νά ἔχουν προσβληθεῖ ἀπό τόν ἰό τῆς ἠπατίτιδας Α, καί τούς μισούς νά ἔχουν ἐκτεθεῖ στήν ἠπατίτιδα Β.

Τόν προηγούμενο μήνα στό Ριγανόκαμπο Ἀχαΐας γκρέμισαν παράγκες ἀλβανῶν Ρομά, ὅχι κάτι πρωτότυπο ἀφοῦ τό ἴδιο μοτίβο ἔχει ἐπαναληφθεῖ ξανά καί ξανά στή Θεσσαλονίκη, στήν Τρίπολη, στά Ἄνω Λιόσια κ.ά. Ἡ κυβέρνηση ἀπεκδύεται τῶν εὐθυνῶν της καί ρίχνει τό μπαλάκι στήν Τοπι-

κή Αυτόδιοίκηση, ἡ ὁποία χωρίς δραχμή, ἐπηρεαζόμενη συχνά ἀπό τίς ρατσιστικές ἀντιλήψεις δημοτῶν, ἀδυνατεῖ νά προσεγγίσει τό θέμα μέ εὐαισθησία καί ἀποτελεσματικότητα. Ὁ δῆμος Ἀμαρουσίου, γιά παράδειγμα, ἔδιωξε τούς Ρομά τῆς περιοχῆς, τήν περίοδο πρὶν τούς Ὀλυμπιακούς ἀγῶνες μέ τή δικαιολογία ὅτι στό δῆμο γίνονταν ἔργα. Πρὶν λίγα χρόνια 22 οἰκογένειες Ρομά μετεγκαταστάθηκαν βίαια στά Σπάτα. Ὁ καταυλισμός, μακριά ἀπό κατοικημένες περιοχές, φτιαγμένος πάνω σέ χωματερή, ἐξακολουθεῖ νά μὴν ἔχει δίκτυο ὕδρευσης καί ἠλεκτροδότησης. «Λένε ὅτι εἴμαστε βρόμικοι», ἀκουγα νά λέει, πρὶν καιρό σέ κάποιο δελτίο, μιά Τσιγγάνα ἀπό τόν καταυλισμό Ἀσπροπύργου, «ἂν εἴχαμε νερό, θά ἤμασταν βασιλιάδες».

Σήμερα δέν εἶναι οἱ Τσιγγάνοι πού ἐπιλέγουν νά εἶναι στό δρόμο. Εἶναι οἱ πάσης φύσεως «μπαλαμοί» πού τούς ἐξαναγκάζουν σέ διώξεις. Δέν ξέρω πόσοι ἀπό ἐμᾶς θά νοικιάζαμε π.χ. τό διαμέρισμά μας σέ Ρομά, ξέρω πάντως σίγουρα, ὅτι ἂν γινόταν, οἱ λοιποὶ ἔνοικοι θά γίνονταν πάραυτα παράθυρο στόν Εὐαγγελᾶτο. Σέ ἔρευνα στήν Ἐλευθεροτυπία (21/02/2003) διαβάζουμε: «στὶς περιοχές τῶν ὑψηλῶν κοινωνικῶν στρωμάτων στά προάστια καί στό κέντρο (Κηφισιά, Ψυχικό, Γλυφάδα, Βούλα, Βουλιαγμένη, Κολωνάκι) τό 32,8% τῶν ἐρωτηθέντων δηλώνει πῶς θά προτιμοῦσε οἱ Ἀλβανοὶ μετανάστες καί οἱ Ρομά νά διαμένουν σέ εἰδικές περιοχές κατοικίας. Τό ποσοστό αὐτό αὐξάνεται στὶς παλιές περιοχές ὑψηλῶν καί μεσαίων κοινωνικῶν στρωμάτων (44,5%) κοντά στό κέντρο (Πατήσια, Κυψέλη)» ... «καί ἀγγίζει τό 70,7% στά νέα ἐργατικά προάστια, ὅπως στό Μενίδι καί τόν Ἀσπρόπυργο».

Δέν ξέρω τί θά πεῖ νά συγκροτεῖ κανεὶς ταυτότητα ὄντας τό ἀπόλυτο ἀουτσάιντερ σέ μιά κοινωνία, στά ὅρια τοῦ ἀόρατου καί στὶς παρυφές τοῦ ἀπαρτχάιντ. Πάντως σίγουρα, μεταξύ ἄλλων, γιά ἓνα ἐξάχρονο Ρομά σημαίνει ὅτι δέν θά πάει σχολεῖο ἢ δέν θά ἐνταχθεῖ σ' αὐτό ὅπως οἱ χιλιάδες ἀγαπημένοι γόνοι ἀστικῶν καί μικροαστικῶν οἰκογενειῶν πού εἶναι οἱ ἐν δυνάμει συμμαθητές του. Εἴτε γιατί γιά γραφειοκρατικούς λόγους οἱ διευθυντές τῶν σχολείων ἀρνοῦνται νά τό ἐγγράψουν (βλέπε Ρουπάκι Ἀσπροπύργου), εἴτε γιατί μένει στή μέση τοῦ πουθενά καί σχολικό δέν περνάει, εἴτε γιατί στό σχολεῖο εἶναι τό βρόμικο γυφτάκι μέ τίς ψεῖρες πού δέν ξέρει τίποτα, κάνει φασαρία καί ἀφήνει τήν τάξη πίσω στήν πρόοδο, εἴτε γιατί μένει σέ τσαντίρι χειμῶνα-καλοκαίρι, εἴτε γιατί μιλά μιά διαφορετικὴ μητρικὴ γλῶσσα καί αὐτό τό δυσκολεύει, εἴτε γιατί κανεὶς ἀπό τήν οἰκογένειά του δέν ἔχει πάει σχολεῖο, εἴτε γιατί στά 12 πρέπει νά παντρευτεῖ.

Ὅλα τοῦτα ἐπιπλέον σημαίνουν ὅτι δέν θά μάθει γαλλικά καί πιάνο, ὅτι δέν θά πάει στό πανεπιστήμιο, οὔτε κἀν στό Ι.Ε.Κ., οὔτε θά δώσει στόν

Α.Σ.Ε.Π. γιά νά διοριστεῖ στό δημόσιο, ἐνδεχομένως ὅτι δέν θά πάρει ἄδεια ἀσκήσεως ἐπαγγέλματος γιατί δέν ἔχει μόνιμη κατοικία καί δέν δηλώθηκε ὡς πολίτης καί δέν ὑπάρχει γιά τό κράτος καί δέν ἔχει τά ἀπαραίτητα χαρτιά καί ἄρα θά εἶναι ἀνεργός καί γιά νά ἐπιβιώσει θά κάνει κάτι πού θά σχετίζεται μέ τήν παρα-αγορά ἢ μέ ἄλλες μορφές παραβατικότητας καί ἔτσι ἢ τηλεόραση θά πεῖ ὅτι ὅλοι οἱ τσιγγάνοι εἶναι κλέφτες, ἔμποροι λαθραίων καί ναρκωτικῶν καί ἐμεῖς θά τό πιστέψουμε καί θά τό πιστέψουν καί οἱ ἴδιοι καί οὕτω καθ' ἐξῆς.

Μέχρι σήμερα δέν ἔχει ὑπάρξει καμιά συστηματική προσέγγιση πού νά προσπαθεῖ νά ἀπαντήσῃ καί νά ρυθμίσει τά προβλήματα τῶν Τσιγγάνων συνολικά, τόσο τά ζητήματα τῆς μόνιμης ἀξιοπρεποῦς στέγασης, ὅσο καί τῆς παιδείας καί τῆς ἐργασίας. Πρὶν τήν ἐπεξεργασία καί τήν ἐφαρμογή μιᾶς τέτοιας πολιτικῆς κανείς δέν μπορεῖ νά ἐπικαλεῖται τόν ἡγεμονικό, πολιτικά—σαφῶς— προσδιορισμένο καί καθ' ὅλα γκροτέσκο ἰσχυρισμό, πού θέλει τοῦς Ρομά νά ἔχουν «αὐτό τό κάτι» στή φύση τους πού τοῦς κάνει νά μὴν δέχονται σπίτι, δουλειά καί σχολεῖο.

Προφανῶς, ὅμως, μιά σειρά τέτοιων μέτρων πού ἀδιαμφισβήτητα ἐμπίπτει καί στό πλαίσιο τῆς προστασίας τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καί τῶν δικαιωμάτων τῶν μειονοτήτων σχετίζεται, ἄμεσα, μέ τόν τρόπο πού οἱ ἴδιες οἱ μειονότητες (ἀλλά καί οἱ σύγχρονοι ὑποστηρικτές ἐνός πολυ-πολιτισμικοῦ μοντέλου πού ἀναλώνεται στήν ἐξύμνηση τῆς πάσης φύσεως διαφορετικότητας) προβάλλουν τίς διεκδικήσεις τους, ἀλλά καί μέ τήν ἴδια τή φύση αὐτῶν τῶν διεκδικήσεων. Πολλές φορές ἐπικρατεῖ μιά κοινοτιστική ὀπτική καί πλαίσιο, πού εἴτε περαιτέρω ἀπομονώνει καί περιθωριοποιεῖ τίς μειονότητες, εἴτε φετιχοποιεῖ τή διαφορετικότητα ἐξουδετερώνοντας ὅποιαδήποτε δυναμική αὐτή ἐνέχει. Τό πράγμα σκοντάφτει πάντα, ὅπως ἔδειξαν καί τά πρόσφατα ἐπεισόδια καί οἱ διαφωνίες γιά τό θέμα τῆς μαντίλας στά γαλλικά σχολεῖα, στό ποῦ καί στό ἐάν σταματοῦν οἱ νομικές δικαιοδοσίες τοῦ φιλελεύθερου ἐθνικοῦ κράτους στό ἐσωτερικό τῶν ἐθνοτικῶν μειονοτήτων.

Μιά ἐθνοτικά μειονοτική ομάδα δέν μπορεῖ νά εἶναι κάτι πέρα ἀπό τή δικαιοδοσία τοῦ δικαίου καί νά λειτουργεῖ ὡς παράλληλη κοινωνία, λέει ἡ ἄλλη ἀποψη. Ὡστόσο, μιά ἐθνοτική μειονότητα εἶναι, σχεδόν πάντα, καί οικονομική καί κοινωνική μειονότητα, καί κατ' αὐτήν τήν ἔννοια εἶναι πάντα ἐκτός καί παράλληλη μέ τήν κοινωνία. Μιά διεκδίκηση πού θά προσκολλᾶται στό δικαίωμα στή διατήρηση τῆς παράδοσης καί στόν ἰδιαιτέρο τρόπο ζωῆς καί δέν θά ἐστιάζει ταυτόχρονα στό οἰκονομικό, κοινωνικό καί πολιτικό, εἶναι κενή.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

ΛΑΪΚΟΤΗΤΑ, ΝΑΙ, ΑΛΛΑ ΠΟΙΑ ΛΑΪΚΟΤΗΤΑ;

Λίγες σκέψεις για τό σημερινό υποκείμενο τῆς πολιτικῆς

τοῦ Νικόλα Α. Σεβαστάκη

1

Σέ ένα σημείο τοῦ δοκιμίου του για τίς «Τρεῖς ἔννοιες τῆς πολιτικῆς», ὁ Ἐτιέν Μπαλιμπάρ ἀποτολμᾷ τὴν ἑξῆς παρατήρηση:

«Ἡ πολιτικὴ δέν εἶναι λοιπόν ἡ ἀπλή ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν, ὡς ἐάν νά ἦταν δυνατό νά τίς ἀπομονώσουμε καί νά τίς ἀφαιρέσουμε γιά νά ἀνακτήσουμε τόν ἔλεγχο σέ αὐτές, ἀλλά [ἡ πολιτικὴ] εἶναι ἡ ἀλλαγὴ στὴν ἀλλαγὴ ἢ ἡ διαφοροποίηση τῆς ἀλλαγῆς, πράγμα πού σημαίνει ὅτι τό νόημα τῆς ἱστορίας δέν παγιώνεται παρά μόνο στό παρόν. Τίποτα δέν εἶναι λοιπόν πιο παράλογο – ὅσο διαδεδομένη καί ἂν εἶναι ἡ ἰδέα – ἀπό τὴν πίστη ὅτι μιά τέτοια πολιτικὴ εἶναι “δίχως ὑποκείμενο” (δίχως ὑποκείμενο εἶναι ἡ ἱστορία). Ὑποστηρίζω ἀντίθετα, ὅτι κάθε ἔννοια τῆς πολιτικῆς ἐμπλέκει μιά ἔννοια ὑποκειμένου, ἰδιαίτερη καί συγκεκριμένη κάθε φορά».¹

Στό ἴδιο πληθωρικό κείμενο ὁ γάλλος φιλόσοφος ἀναπτύσσει ἐπίσης μιά σκέψη γιά τὴ σύγχρονη ἔννοια τῆς ταυτότητας ἐπισημαίνοντας δύο ἀκραίες καταστάσεις πού εἶναι, ὅπως ἰσχυρίζεται, ἀβίωτες καθὼς φαίνεται νά ἐκμηδενίζουν κάθε ἔννοια αὐτονομίας καί «κανονικῆς» ἐπικοινωνίας. Ἡ πρώτη ἀκραία κατάσταση ὑποδεικνύει τὴν ἰδέα μᾶς ἀποκλειστικῆς, ἀπολύτως συμπαγοῦς καί αὐτάρκους ταυτότητας. Ἡ δεύτερη, καί ἑξίσου ὀριακὴ, κατάσταση ἐμφανίζεται μὲ τὴ «μεταμο-ντέρνα οὐτοπία» μᾶς ἐλεύθερα κυμαινόμενης, νομαδικῆς καί ἀπεριόριστα εὐέλκτικης ταυτότητας πού δέν στέκεται καί δέν μορφοποιεῖται πουθενά. Ἐνα ἀπὸ τὰ πιο ἐνδιαφέροντα ζητήματα πού θέτει ἡ ἀνάλυση τοῦ Μπαλιμπάρ εἶναι τό φαινόμενο τῆς συνάντησης/σύγκλισης μεταξύ αὐτῶν τῶν δύο ὀριακῶν πόλων, συνάντηση πού κλητεύει τὰ ἄτομα καί τίς κοινότητες σέ ἕναν ἐπαμφοτερισμό καί μιά ταλάντευση μεταξύ τῶν δύο «ἀδύνατων ταυτίσεων». Οἱ δύο ὀριακές καταστάσεις, ἂν καί πολιτικά ἀβίωτες, δέν εἶναι ἐντούτοις ἀνυπαρκτες καί φανταστικές: μπορεῖ νά ἀναδυθοῦν ἢ νά ἐπιβληθοῦν «ἀπὸ θεσμούς καί ἱστορικές συνθήκες».² Ἔτσι, ἡ ὀριακὴ φύση τῶν δύο καταστάσεων («νά εἶσαι ἀπολύτως Ἐνα» ἢ «νά μὴν εἶσαι κάποιος») δέν σημαίνει ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μὲ ἀνώδυνες καταστάσεις ἐπειδὴ θά ἦταν ἀπίθανο νά συμπέσουν στὴν κοι-

νωνικὴ πραγματικότητα. Στό ἐπιχείρημα τοῦ Μπαλιμπάρ – πού εἶναι ἀσφαλῶς πιο πρὸ σύνθετο ἀπὸ ὅσο ὑπαινίσσομαι ἐδῶ – ὁ στροβιλισμός μεταξύ τῶν δύο ὀριακῶν ταυτίσεων εἶναι μιά πραγματικότητα, ἕνα ὑπαρκτό ἐνδεχόμενο πού ἐπιτάσσει πολιτικὴ μέριμνα καί στοχαστικὴ ἐπεξεργασία. Ἀπαιτεῖ, κυρίως, μιά ἔννοια τῆς πολιτικῆς πού ὁ συγγραφέας ἀποκαλεῖ «πολιτικὴ τῆς πολιτοφροσύνης».³

Τό σημεῖο πού θέλω νά ἀνακινήσω μὲ αὐτὴ τὴν ἀναφορά στό κείμενο τοῦ Μπαλιμπάρ σχετίζεται ἀκριβῶς μὲ τόν ἰδιαίτερο ρόλο καί τὴν ἀποστολὴ πού χρεώνει στὴν «πολιτοφροσύνη» καί στὴν πολιτικὴ τῆς. Ἐχῶ τὴ γνώμη ὅτι αὐτὴ ἡ ἔννοια καί τό πεδίο τῶν ἀποριῶν τῆς ἀποκοτῶν ἐδῶ κάποια προτεραιότητα σέ σχέση μὲ τίς ἄλλες δύο ἔννοιες τῆς πολιτικῆς τίς ὁποῖες προσεγγίζει στό συγκεκριμένο γραπτὸ ὁ φιλόσοφος (δηλαδή τίς ἔννοιες τῆς χειραφέτησης καί τοῦ μετασχηματισμοῦ). Γιά ποιό λόγο ὠστόσο καταφεύγω σέ αὐτόν τόν ἰσχυρισμό, μὲ κίνδυνο νά φανῶ καταπατητῆς μᾶς σκέψης ἢ ὁποῖα, σέ κάθε τῆς βῆμα, ἐπιμένει στό συνάλληλο τῶν τριῶν ἔννοιῶν τῆς πολιτικῆς, στό ἀμοιβαῖο τους παιχνίδι πού δέν μπορεῖ νά συγκροτηθεῖ σέ σύστημα καί πάγια ἐννοιολογικὴ ἱεραρχικὴ τάξη;

Ἡ ὑπόθεση γιά μιά σημερινὴ πολιτικὴ προτεραιότη-

1. Etienne Balibar, *La crainte des masses. Politique et Philosophie avant et après Marx*, Παρίσι, Galilée, 1997, σ. 30-31.

2. Στό ἴδιο, σ. 46-47.

3. Ὁ ὅρος *civilité* στὸν ὁποῖον ἀνατρέχει ὁ Μπαλιμπάρ νομίζω ὅτι ἀποδίδεται καλύτερα μὲ τὴ λέξη πολιτοφροσύνη, ὅπως ἔχει ἤδη προτείνει ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης στὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Ζάν-Κλώντ Μισεά, *Ἡ ἐκπαίδευση τῆς ἀμάθειας*, Ἀθήνα, Βιβλιόραμα, 2002. Μὲ τὰ λόγια τοῦ Ἐλεφάντη ἡ πολιτοφροσύνη «εἶναι ἡ δημόσια ἀρετὴ, ὁ σεβασμός τοῦ δημόσιου συμφέροντος, ὁ σεβασμός τῶν στοιχειωδῶν κανόνων πολιτισμοῦ πού ἐπιτρέπουν τὴν κοινωνικὴ συμβίωση εἶναι τό ἀξιακὸ σύστημα τῆς δημοκρατικῆς πολιτικῆς καί τῆς αὐτοπρόσωσης συμμετοχῆς στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς πόλεως, τῆς κοινότητος (...)» Ἐπίμετρο τοῦ μεταφραστῆ στοῦ παραπάνω βιβλίου, σ. 108.

τα της «πολιτοφροσύνης» μπορεί νομίζω να βασιστεί σε δύο διαφορετικής τάξης ένδειξεις. Πρώτον, σε ένα νεύμα του ίδιου του φιλοσόφου που μᾶς γνωστοποιεί ότι η πολιτοφροσύνη «προσφέρει χῶρο (δημόσιο, ιδιωτικό) για τήν πολιτική (τή χειραφέτηση, τόν μετασηματισμό) και επιτρέπει τήν ιστορικοποίηση της ίδιας της βίας».⁴ Κατά μείζονα λόγο ὅμως ἡ υπόθεση για τήν προτεραιότητα της πολιτοφροσύνης ἐνισχύεται μέ τήν ἀνάγνωση της δικῆς μας ἐμπειρικῆς συγκυρίας, της ὄψιμης κοινωνικοπολιτικῆς μας συνθήκης. Εἶναι μάλιστα αὐτή ἡ «τοπική» ἀνάγνωση πού μέ ὠθεῖ στήν πιθανή θεωρητική αὐθαιρεσία νά ἀποδώσω ἠθική και πολιτική προτεραιότητα στή συγκεκριμένη διάσταση. Ἡ ἔννοια της *civilité*-πολιτοφροσύνης δέν εἶναι φυσικά αὐτόνομη και πρόδηλα διαυγής. Τήν συνοδεύουν πολλά και σύνθετα ἐρωτήματα. Για παράδειγμα, πού εἶναι τό ὑποκείμενο αὐτῆς της πολιτικῆς; Οἱ ἐπίσημοι κρατικοί θεσμοί ἢ ὁ ἴδιος ὁ λαός ὡς φυσικός πολιτικός ἀνάδοχος της δημοκρατικῆς ἀρχῆς και ἐπαγγελίας; Και ἀπό πού ἄραγε μπορεί νά ἐκκινήσει μιά πολιτική της πολιτοφροσύνης; Ἀπό τούς μεταρρυθμιστικούς ἢ ριζοσπαστικούς σχεδιασμούς κάποιων ἐλίτ ἢ ἀπό τήν ἀνεύρετη, μέχρι στιγμῆς, δυναμική ἐνός «ἐκ τῶν κάτω» κοινωνικοῦ και πολιτικοῦ κινήματος; Μέ ποιόν τρόπο, τέλος, αὐτή ἡ πολιτική δέν θά ἀποτελέσει ἐπανεκδοση τοῦ συμβατικοῦ φρονηματικοῦ λόγου για τήν περιστολή τῶν ἀρνητικῶν παθῶν και τήν ἴση τῶν ἀνορθολογισμῶν της μαζικοδημοκρατικῆς κοινωνίας;⁵

2

Δέν πρόκειται νά καταπιασθῶ σε αὐτό τό σύντομο κείμενο μέ τά παραπάνω καιρία και ἐπιτακτικά ἐρωτήματα, τά ὅποια ἄλλωστε δέν διευθετοῦνται μέ ἀπλές ἐννοιολογικές ἀλχημείες. Θέλω κυρίως νά σταθῶ σε μιά πλευρά τοῦ προβλήματος πού μοῦ φαίνεται θεμελιώδης για τήν ἐποπτεία τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου χώρου. Νομίζω, λοιπόν, ὅτι μιλώντας για τό ὑποκείμενο της πολιτικῆς ἢ ἀλλιῶς για τή χαμένη ἠπειρο της λαϊκότητας, ὀφείλουμε νά ἐπισημάνουμε μιά, κατά τήν κρίση μου, ἐπικίνδυνη ὑποτίμηση. Σημειῶνω λοιπόν ὅτι για κάποια χρόνια ὑπῆρξε μιά ὀρισμένη, «ἀμυντική» ἀντιμετώπιση τῶν λεγόμενων μετανεωτερικῶν σεναρίων. Αὐτή ἡ ἀντιμετώπιση ὀδηγήθηκε συχνά στήν ἀρνηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὄντως συντελοῦνται βαθιές μεταλλαγές στήν κατάσταση τῶν ἠθῶν και στήν κοινωνική κουλτούρα τῶν προηγμένων δημοκρατιῶν της ἀγορᾶς. Αὐτές τίς ἀλλαγές φωτογράφησε, συχνά μέ ἀδέξιο και ἐξεζητημένο τρόπο, ἡ «μετανεωτερική» γραφή. Μιά ὀρισμένη ἀνάλυση ἀποφάνθηκε ὅμως, τελεσιδικα, για τήν ιστορική ἀπάτη κάθε ἀναφορᾶς στή μετανεωτερικότητα ἀπό τίς πρόδηλες, ὡς ἓνα βαθμό, ἀνεπάρκειες στή σύσταση τῶν ἐπιχειρημάτων και της ἐπιστημολογίας τῶν λεγόμενων θεωρητικῶν τοῦ μεταμοντέρνου. Ἐπίσης, ἡ ἴδια ἡ ἀκρότητα και ὁ φουτουριστικός οἰστρός της «μεταμοντέρνας οὐ-

τοπίας» λογαριάστηκαν ὡς ἐπαρκή τεκμήρια της φαιδρότητας και της ἀνυποληψίας και τῶν ὄσων ἐπισημάνθηκαν για τίς σύγχρονες κοινωνίες και τίς μεταμορφώσεις τους. Και ἐπιπλέον, τό ὀριακό ὕψος στο ὀποῖο ἀρέσκονταν οἱ στυλίστες της μεταμοντέρνας ἀκρότητας θεωρήθηκε ἀπόδειξη ἄλλης μιάς ἐκστρατείας παραπλάνησης ἀπό τήν πλευρά κάποιων παραιτημένων κι ἐπιτηδευμένα κυνικῶν ἐλίτ. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, μιά, κατά βάση, καθησυχαστική ἀνάλυση συνέχισε και συνεχίζει ἀκόμα νά ἀναφέρεται στο ὑποκείμενο της πολιτικῆς, στήν κοινωνία, στο λαό ἢ στον πολίτη ὡς ἐάν νά μὴν ἔχει συμβεῖ τίποτα τό σοβαρό στο ἐπίπεδο τοῦ συλλογικοῦ ἤθους και της ιστορικο-κοινωνικῆς συνείδησης.

Ἄν προσπεράσουμε ὅμως τήν παραδοξολογία τῶν λεξιλογίων ἢ και τίς ἰδεολογικές χρήσεις⁶ τῶν περιγραφῶν πού στεγάστηκαν ἐπί μιά εἰκοσαετία σε αὐτόν τόν γαλαξία, μπορεί νά καταλάβουμε και τό γιατί τό ζήτημα της πολιτοφροσύνης καθίσταται πλέον ἐπείγον. Τό ἐπείγον ἀφορᾶ τήν αἰσθητή και δραματική συρρίκνωση τοῦ χώρου πού διατίθεται για τήν ἐπεξεργασία και τήν ἀνάδοση της «ἄλλης» πολιτικῆς (χειραφέτησης και μετασηματισμοῦ). Σχετίζεται, συγχρόνως, μέ τή βαθιά ἀλλοίωση αὐτοῦ τοῦ χώρου δηλαδή μέ τήν ἐνταση και τίς πρωτοφανεῖς διαστάσεις της ἀλλοτριώσεως του. Αὐτή ἡ ἀλλοίωση δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐκφράζεται μέ τή μορφή μιάς νεοτριμπαλιστικῆς βίας, λ.χ. μέ

4. Etienne Balibar, ὄ.π., σ. 47. (τά πλάγια τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα)

5. Εἶναι γεγονός πῶς ἡ ἔννοια της *civilité* παραπέμπει σε μιά ἠθοπαιδαγωγική προβληματική για τόν ἔλεγχο της βίας και τῶν ἐκτραχηλισμῶν πού σημειώνονται στους δημοσίους χώρους τῶν προηγμένων (ἢ και τῶν λιγότερο προηγμένων) μητροπολιτικῶν κοινωνιῶν τοῦ καπιταλισμοῦ. Στή Γαλλία της τελευταίας δεκαετίας ἡ συζήτηση γύρω ἀπό τήν *civilité* ἐπικεντρώθηκε κυρίως σε θέματα νεανικῆς παραβατικότητας, στήν κρίση τοῦ Δημοκρατικοῦ δημοσίου σχολείου και ἐν γένει σε νεοβάρβαρες συμπεριφορές μη-σεβασμοῦ τῶν στοιχειωδῶν κανόνων της πολιτισμένης συμβίωσης. Βεβαίως, ὁ Μπαλιμπάρ μετατοπίζει οὐσιασδῶς τήν ἀπορία για τήν *civilité* πέρα ἀπό κάθε στενή κοινωνιολογία της νόρμας ἢ παιδαγωγική της παρέκκλισης. Για τήν χρήση τοῦ ὄρου στο πλαίσιο της γαλλικῆς κοινωνιο-παιδαγωγικῆς συζήτησης βλ. S. Roché, *La société incivile*, Seuil, 1996.

6. Ὅπως πολύ σωστά παρατηρεῖ ὁ Ζίγκμουντ Μπάουμαν –παραπέμποντας και στίς ἀναλύσεις τοῦ ἀνθρωπολόγου Τζόνθαν Φρίντμαν– ἡ «μετανεωτερικότητα» εἶναι «μιά ἀπό τίς πολλές δυνατές περιγραφές της μετανεωτερικῆς πραγματικότητας». Ἐνῶ αὐτή ἡ πραγματικότητα, πού δέν ἀμφισβητεῖται ἀπό τόν Μπάουμαν ὅπως μέ ἄλλη ἔννοια και ἀπό τόν Μπαλιμπάρ, «βρίσκει μόνο μιά ὠχρή, μονόπλευρη και ἔντονα παραμορφωμένη ἀντανάκλαση στή μετανεωτερική ἀφήγηση». Βλ. Zygmunt Bauman, *Παγκοσμιοποίηση. Οἱ συνέπειες για τόν ἄνθρωπο* (μετάφραση: Χρήστος Βαλλιάνος), Ἀθήνα, Πολύτροπον, σ. 141-142.

τίς έκδοχές αντικοινωνικής βαρβαρότητας⁷ πού άπα-
σχολούν τόσο τούς παιδαγωγούς και τούς κριτικούς
του πολιτισμού στη Γαλλία και σέ άλλες χώρες. Ή εν
λόγω άλλοίωση και άλλοτριώση έχει νά κάνει σχεδόν
πάντοτε μέ διάφορες έκδοχές μη-ρύθμισης και άπορ-
ρύθμισης του έκκρεμοϋ μεταξύ άβίωτων —και παρόλα
αυτά κοινωνικά ενεργών— ταυτίσεων. Στην Έλλάδα,
λ.χ. τό έκκρεμές μεταξύ άρνητικων άτομισμων και όμα-
δισμων της άναπλήρωσης φαίνεται νά έγκλωβίζει ά-
σφυκτικά τό σύγχρονο συλλογικό ήθος. Ένας ναρκισ-
σιστικός άτομισμός και ένας μαγματικός, αλλά έξίσου
«μεταπολιτικός», έθνοκεντρισμός⁸ συναντώνται εδώ ως
δυό όριακές καταστάσεις πού ύπονομεύουν κάθε δυνα-
τότητα νά δοθεί χώρος και άνάσες στην πολιτική. Για
νά άνοιχθεί ένας παρόμοιος χώρος —επανασύστασης
του πεδίου της δυνατότητας και του περιφραγμένου, πιά,
όρίζοντα των προσδοκιών— πρέπει νά υπάρχουν κά-
ποιοι κοινοί κώδικες και μία δρώσα συμβολική γλώσ-
σα: οί ταυτότητες, και ιδίως οί πολιτικές ταυτότητες
δέν είναι δυνατό νά διαπλαστούν χωρίς άναφορές σέ
μία ζωντανή ιστορία, σέ κοινότητες συναισθημάτων
πού επιθυμούν νά υπάρξουν πολιτικά. Αυτό άκριδώς
όμως είναι πλέον τό ζητούμενο και όχι ένα δεδομένο.
Είναι ζητούμενη πλέον ή στοιχειώδης γλώσσα για τήν
άρθρωση της κοινωνικής μας έμπειρίας πάνω στην ό-
ποία μπορεί νά φυτρώσει ή όποια πολιτική έλπίδα. Εί-
ναι ζητούμενο ή έγγραμμη και ιστορικά ευαίσθητη
συνείδηση, ή συνείδηση πού άντιστέκεται στη συμβα-
ντοκρατία («τώρα» άνευ μέλλοντος) και στην ψευδο-
ή παρα-ιστορία (μνήμη και παράδοση χωρίς άνοίγμα-
τα στό μέλλον).

3

Αυτό λοιπόν πού άκυρώνει τό χώρο της πολιτικής δέν
είναι ή άπουσία ρύθμισης της βίας ή, μέ πίο κοινωνιο-
λογικούς όρους, μία άκραία διάρρηξη του κοινωνικού
και βιωματικού ιστού των λαϊκών στρωμάτων.⁹ Στη
σημερινή Έλλάδα, πολύ περισσότερο από την «άκρό-
τητα», ή πολιτοφροσύνη άποδιοργανώνεται από την
άπουσία αίχμων και τή θαμπή έναλλαγή άναφομοίω-
των και ρευστων κωδικων. Ένω δηλαδή σέ άλλα έθني-
κά συμφραζόμενα, τό πνεϋμα της πολιτοφροσύνης κα-
λείται νά έλέγξει παραμορφωμένες αλλά ενεργές ταυ-
τότητες (για παράδειγμα, μία άρθρωμένη άκροδεξιά ή
έναν επιθετικό «κοινοτισμό») σέ έμάς καλείται νά έπι-
νοήσει στοιχειώδη σύνορα και κριτικά άναχώματα. Σέ
μία δημοκρατία του Κέντρου χωρίς αντίπαλο —έννοω:
χωρίς μία αντίπαλη λαϊκότητα— ή βία μεταγγίζεται στό
αυτόνομο, στό *no problem* μιας μεταπολιτικής κοινής
γνώμης. Ή βία λανθάνει στίς ύποδόριες κατήφειες ή
στους σπασμωδικούς και πυρετώδεις ένθουσιασμούς
πού ύποδηλώνουν μία κατάσταση δημοκρατικής κόπω-
σης. Φυσιικά κανείς δέν μπορεί νά ίσχυριστεί ότι αυτό
τό *no problem* έκμηδενίζει τίς δυσφορίες και τίς κοι-
νωνικές διαμαρτυρίες έγκαθιστώντας μία θετικότητα¹⁰
χωρίς ρήγματα, μία έθνική και κοινωνική όμοδοξία.¹¹

Όστόσο, τό ύλικό της βιωμένης δυσφορίας άλέθεται
στην θεραπευτική διαχείριση της καθημερινότητας: στην
έξατομικευμένη, άποσπασματική, έπανορθωτική λογική
μιας άνταμιωβής, μιας προσωπικής, οικογενειακής ή
«κατηγοριακής» δικαίωσης.

Ό χώρος της πολιτικής συνεχίζει βεβαίως νά ύπάρ-
χει αλλά κατειλημμένος από διάφορες ίαματικές τεχνο-
λογίες για τή διαχείριση «προβλημάτων». Και είναι

7. Δέν θεωρώ καθόλου τυχαίο πού τόν τελευταίο καιρό
άρχίζει νά εμφανίζεται και στό έλληνικό αστικό τοπίο (κυ-
ρίως σέ όρισμένες συνοικίες της Άθήνας) μία βαρβαρότη-
τα πού παραλέπει στίς πλέον προχωρημένες καταστάσεις
της incivilité: πυκνώνουν τά φαινόμενα νεανικών συμμο-
ριων και άλλων μητροπολιτικών «φυλών» πού επιδίδονται
συστηματικά σέ βανδαλισμούς, κλοπές άντικειμένων κύ-
ρους (άκριβά μπουφάν ή εικονοκινητά τηλέφωνα) και εν
γένει σέ διαιότητες χουλιγκανικού τύπου. Θά είχε ένδια-
φέρον νά δει κανείς τό πόσο αυτές οί «μεταπολιτικές»
δραματοουργίες μιας νέας βίας έρχονται μετά τή συντριβή
των παλαιότερων, ιδεολογικά επενδυμένων, ρήξεων στην
επιφάνεια της όμαλότητας, λ.χ. αυτών πού συνδέθηκαν μέ
μία άναρχική και άκροαριστερή πολιτική ταυτότητα.

8. Ή άνοδος του άτομικού ναρκισσισμού δέν είναι διό-
λου ασύμβατη μέ τήν επέκταση ενός έξίσου επιφανειακού,
άβαθου και διακοσμητικού έλληνοκεντρισμού. Ό κοσμο-
πολιτισμός μιας όρισμένης νεοαστικής χώρας ποτέ δέν
ύπήρξε αντίθετος στό «Έλλάδα-θρησκεία-όρθοδοξία» των
γηπέδων της. Άποτελούν άπλως δυό αισθητικές όψεις της
ίδιας γενικής κίνησης πού χαρακτηρίζει τήν ύστερη έλλη-
νική νεωτερικότητα.

9. Άς σταματήσουμε λόγου χάρη νά βλέπουμε παντού
έναν «νεοφιλελευθερισμό» ως γενικό ίσοδύναμο κάθε σύγ-
χρονης πολιτικής, πολιτισμικής και ταξικής άλλοτριώσης.
Αυτή ή άλλοτριώση μπορεί θαυμάσια νά ύπάρχει και μέ
έναν κοινωνικο-κρατικό φιλελευθερισμό, όπως αυτός έ-
δραιώθηκε στη δική μας δημοκρατία του Κέντρου ως «ά-
ποφυγή των άκροτήτων».

10. «Ή άδυναμία των πολιτικών προταγμάτων πού μας
όδηγει νά διαχειριζόμαστε τό status quo παρά νά τό κυ-
βερνούμε, όπως επίσης και ή κατάρρευση των ουτοπικών
περιεχομένων στίς άναπαραστάσεις του χρόνου, φαίνεται
νά μας επαναφέρουν άδιάκοπα στην θετικότητα του Ύπάρ-
χοντος, ως εάν έπρεπε νά μας ικανοποιεί ή παραίτηση από
τήν περαιτέρω άναζήτηση του δυνατού». Paul Zawadski,
«Malaise dans la temporalité. Dimensions d'une transforma-
tion anthropologique silencieuse», στον συλλογικό τόμο
Malaise dans la temporalité, Παρίσι, Publications de la
Sorbonne, 2002, σ. 61.

11. Άν και σέ πολλές περιπτώσεις αυτό συνέβη: χαρα-
κτηριστικά, ή πρόσφατη Ολυμπιακή όμοδοξία ή όποια
έξαφάνισε, κυριολεκτικά, τίς όποιες άρθρωμένες άντιρρή-
σεις ύπήρξαν. Αυτές οί άντιρρήσεις αναδύθηκαν στην έπι-
φάνεια της δημοσιότητας μόνο ως αισθητικές, ιδιοσυγκρα-
σιακές «άρνητικότητες», ως ψυχικές δυσφορίες και έκκε-
ντρικές άποστασιοποιήσεις από τήν έπιλογή των Πολλων
χωρίς νά καταφέρουν νά πείσουν ότι άντιπροσωπεύουν μία
έναλλακτική πρόταση συλλογικού ήθους.

μᾶλλον προφανές ὅτι σέ αυτό τό πλαίσιο, ἡ ἐμφάνιση ἑνός ἐνδιαφέροντος γιά ζητήματα δημόσιας ἀρετῆς δέν ἐγκαινιάζει ἕναν προβληματισμό γιά τούς ἠθικούς πόρους τῆς δημοκρατίας καί τά ἀξιακά τῆς ἐδάφη. Ἔτσι, ἡ σημερινή ἀρετολογία δέν ἐντάσσεται σέ μιά λογική ἠθικοπολιτικοῦ ἀναστοχασμοῦ τῶν δημοσίων δεινῶν ἀλλά σέ βραχυπρόθεσμες κινήσεις τακτικῆς μέ στόχο τήν ἀποφυγή καί τή συγκάλυψη τῶν ἀνεπιθύμητων τριβῶν. Αυτό ἀκριβῶς ὥστόσο καθιστᾷ τόν δημοσιο χώρο περισσότερο ἀδρανῆ καί εὐάλωτο στίς μετανεω-τεरिकές παθολογίες.

Κάνω, λοιπόν, τήν ὑπόθεση ὅτι μιά πολιτική τῆς πολιτοφροσύνης δέν πρέπει νά ἀπωθεῖ τό πρόβλημα τῆς κρίσης τῶν συλλογικῶν ταυτοτήτων, ὅπως σέ κάποιες ἄλλες περιπτώσεις δέν πρέπει νά ἀποστρέφει τό βλέμμα στήν ἀνάδυση μιᾶς ἀνοίκειας βίας στό κοινωνικό καί ψυχικό πεδίο. Ἀντίθετα, μιά τέτοια πολιτική μπορεῖ νά προκύψει μόνο ἐκεῖ ὅπου ἀναγνωρίζονται οἱ μηδενιστικές καί ὑπεραλλοτριωμένες πλευρές στό τρέχον συλλογικό ἦθος καί στή σύγχρονη λαϊκότητα. Πέρα δηλαδή ἀπό τό κανονιστικό σὸκ πού μᾶς προκαλεῖ –καί δὴ στούς ἀριστερούς– ἡ «ἀγορά τοῦ ὄρατοῦ» (Πῶλ Βιριλιό) δέν μπορούμε παρά νά ἐργαστοῦμε μέ τό ὄρατό, ὑποβάλλοντας ἐρωτήματα ἀκόμα καί ἐκεῖ πού ἐπικρατεῖ ἡ αὐτάρκεια ἑνός αὐτονόητου πού δειχνεῖ νά ἐξορίζει κάθε παιδεύση καί παιδεμό.¹²

Μιά τέτοια πράξη ἀναγνώρισης ἔχει ὅμως σοβαρές συνέπειες. Δυσχεραίνει, γιά παράδειγμα, τόν νομιναλιστικό ἐφησυχασμό πού συνεχίζει νά ὀνοματίζει λαό τό πλῆθος ἢ τά κοινά τῆς στατιστικῆς, τῶν ἐρευνῶν ἀγορᾶς καί τῆς τηλεοπτικῆς «ἄμεσης δημοκρατίας». Συγχρόνως ὅμως ἀναγνώριση δέν σημαίνει ἀποδοχή τῶν ἐκτροπῶν τῆς συλλογικῆς ταυτότητας εἴτε πρὸς τήν ἐμπάθεια τοῦ Ἐνός (ἀφιλόξενος ἐθνοκεντρισμός) εἴτε πρὸς τή σαγήνη τῆς μαγματικῆς Πολλαπλότητας (ἡδονιστικός παροντισμός). Ἀναγνωρίζοντας τό ὀδυνηρό ἐνδεχόμενο μιᾶς ἀβίωτης καί μεταμορφωμένης λαϊκότητας, δηλαδή μιᾶς λαϊκότητας χωρὶς τόν ἱστορικό καί πολιτικό λαό μπορούμε νά ἐκτιμήσουμε, καλύτερα, τό διπλό καθήκον τῆς Ἀριστερᾶς: νά ἀντιπροσωπεύσει, πραγματικά, ὅ,τι ἀπομένει ἀπὸ τίς ἀναφορές τῆς καί συγχρόνως νά ἀναπλάσει κοινότητες συναισθημάτων πού εἶναι ἀνοίκειες καί ξένες στό σημερινό λαϊκό ἦθος. Αὐτή ἡ διπλή ἀναφορά, σέ ἕναν δυνητικό καί ξένο –στό σήμερα– λαό καί συγχρόνως σέ αυτό πού ὑπάρχει, τώρα, ὡς ἐμπειρική ἐπιφάνεια τῶν συλλογικῶν παθῶν χρειάζεται μιά πολιτική τῆς πολιτοφροσύνης. Πάνω ἀπὸ ὅλα ὅμως ἐπιβάλλει μιά πολιτική εἰλικρίνειας καί ἐπίγνωσης τῶν ὁρίων τοῦ καθ' ἡμᾶς φιλόδοξου ἰδεολογισμοῦ. Ἄν συχνά ἡ κριτική συνείδηση ὑποχωρεῖ κάτω ἀπὸ τό σὸκ τῆς ἀναγνώρισης τῆς πραγματικότητας ἑνός λαοῦ χωρὶς τό λαό (μιᾶς ἐπικοινωνιακά κατασκευασμένης Γνώμης, ἑνός μεταπολιτικοῦ «πλήθους ἀτόμων») ὑπάρχει πάντα καί ὁ ἄλλος κίνδυνος:

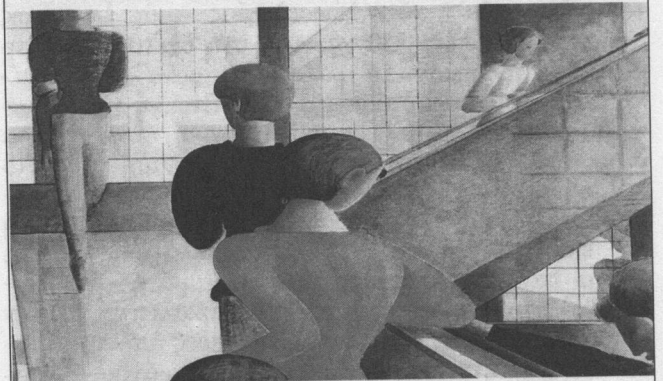
ὁ κίνδυνος τῆς μετατροπῆς τῆς κριτικῆς σέ ὑπερ-κριτική καί ὑπερ-ιδεολογία. Καί τοῦτο συμβαίνει συνήθως ὅταν ἀποδίδεται ἱερότητα καί μεταφυσική αἴγλη στίς μητρικές ἐννοιες τῆς ἀριστερῆς σκέψης (λαός, «δυνάμεις τῆς ἐργασίας» κτλ.).

Ἐνας στοχασμός τῆς πολιτοφροσύνης ἔχει σήμερα νά ἀντιμετωπίζει αὐτούς τούς δύο κινδύνους πού δέν συνιστοῦν ἀπλῶς καί μόνο θεωρητικά καί ἐννοιολογικά ἀτυχήματα. Θά ἔλεγα ὅτι καί οἱ δύο κίνδυνοι ὀρίζουν ἕναν οἰκεῖο μετεωρισμό, ἕνα «ἀνθρώπινο, πολὺ ἀνθρώπινο» ἐκκρεμές ἀνάμεσα στήν καταπόνηση τῆς κριτικῆς καί στήν ἀφηρημένη-ἀνακλαστική τῆς πυροδότηση πού προαναγγέλλει, συχνά, φανταστικές πυροκαγιές. Πιθανόν βέβαια καμιά ἀριστερή πολιτική νά μὴν μπορεῖ νά ὑπερβεῖ τήν ταλάντευση μεταξύ τῆς βίας τοῦ πραγματικοῦ (ὅπου πραγματικό εἶναι πλεόν ἢ ἀποδιοργάνωση τῶν συλλογικῶν ταυτοτήτων) καί τῆς ἐκκλήσης γιά ἐπανεμφάνιση μιᾶς προικισμένης πολιτικά καί αἰχμηρῆς λαϊκότητας. Θέλω νά πιστεῦω ὥστόσο ὅτι αὐτή ἡ ἀδυναμία ὑπέρβασης δέν θά δώσει ἄλλες ἀφορμές γιά παραλυτική ἀκίνησια ἀλλά γιά περισσότερο εἰλικρίνεια σέ σχέση μέ τή ζητούμενη λαϊκότητα καί τό θολό τῆς στίγμα.

12. Λέξεις πού ἴσως περιγράφουν μέ τόν τρόπο τους τήν πολιτοφροσύνη: τήν ὀδύνη πού ἐνυπάρχει στή μάθηση τῆς ἀρετῆς καί κυρίως στίς διόλου εὐχάριστες καί τερπνές πλευρές τῆς πολιτικῆς μέριμνας.

GEORG SIMMEL ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΔΟΚΙΜΙΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΣΠ. ΓΑΓΓΑΣ - Κ. Θ. ΚΑΛΦΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐνας κορυφαῖος στοχαστής
τῆς νεωτερικότητας.
Μια ἀντιπροσωπευτική
εικόνα τοῦ ἔργου του.
Ἐνα καλειδοσκόπιο
τοῦ σύγχρονου κόσμου.

ε κ δ ό σ ε ι ς
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Σόλωνος 133, 10677 Αθήνα, τηλ. 2103806305
<http://www.alexandria-publ.gr>, alexcom@otenet.gr

ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ: ΟΙ ΟΡΟΙ ΜΙΑΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ

του Α.Φ. Χριστίδη

Η ποικιλία των γλωσσικών χρήσεων είναι, βέβαια, ή ανάκλαση –στη γλώσσα– της κοινωνικής συνθετότητας. Η κοινωνική συνθετότητα ορίζει τη γλωσσική ποικιλία και ταυτόχρονα ορίζεται από αυτήν. Αυτή ή συστατική διαπλοκή συνθέτει τό γλωσσικό φαινόμενο ως κοινωνικοϊστορικό μόρφωμα. Και η διαπλοκή αυτή οργανώνεται και δρα στη βάση κοινωνικοϊστορικών αξιοδοτήσεων. Η συζήτηση για τις γλωσσικές χρήσεις –και τά πάθη που αυτή ή συζήτηση συχνά διεγείρει– αφορά αυτές τις αξιοδοτήσεις. Και εδώ ακριβώς, όπως συμβαίνει πάντοτε στον χώρο της ιδεολογίας, γεννιούνται οι περιπλοκές: φυσικοποίηση του κοινωνικού, απολυτοποίηση του σχετικού και ή συνακόλουθη ψευδής συνείδηση, συνειδητή κάποτε συγκαλύψη του κοινωνικού χαρακτήρα αυτών των αξιοδοτήσεων και της κοινωνικοϊστορικής σχετικότητάς τους. Η συμβολή της γλωσσολογίας –μιας επιστήμης που γεννιέται πριν 150 χρόνια– στη σχετική προβληματική είναι σημαντική αλλά ταυτόχρονα περιορισμένη ως προς τη δραστηριότητά της. Έτσι, ή γλωσσολογική απάντηση στη θέση «ή ελληνική είναι μητέρα όλων των γλωσσών» –ή απάντηση δηλαδή ότι αυτό δεν ισχύει, ότι ή ελληνική είναι μία από τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες κ.λπ.– αφαιρεί από την άποψη αυτή την επιστημονική της έγκυρότητα αλλά δεν κλονίζει –κατά κανόνα– τό πάθος και την έμμονή –από κάποιους– στη θέση αυτή, γιατί δεν αποκαλύπτει και δεν συγκρούεται με τις κατά πολύ ευρύτερες από τη γλώσσα κοινωνικές αξιοδοτήσεις που την παράγουν. Αντιστοίχως, ή γλωσσολογική απάντηση στην τρέχουσα

άποψη ότι ό χρήστης της νέας ελληνικής είναι ανεπαρκής έως «ανάπηρος» χωρίς τη γνώση της αρχαίας ελληνικής του 5ου αι. π.Χ. –ή απάντηση δηλαδή ότι κάθε γλωσσικό σύστημα, και έπομένως ό χρήστης του, έχει σε κάθε χρονική στιγμή επικοινωνιακή και έκφραστική αυτόρκεια και δεν χρειάζεται τη στήριξη του γλωσσικού παρελθόντος– αφαιρεί μέν από τη θέση αυτή την επιστημονική της έγκυρότητα αλλά δεν την κλονίζει –ως προς την κοινωνική της δραστηριότητα–, γιατί, και πάλι, δεν συγκρούεται μαζί της στην ευρύτερη κοινωνική άρένα που τη νοηματοδοτεί – στίς ευρύτερες κοινωνικές αξιοδοτήσεις που την υποβαστάζουν. Τό πράγμα γίνεται ακόμα πιο σύνθετο, όταν προεπιστημονικές απόψεις για τη γλώσσα υποστηρίζονται –και τά παραδείγματα στην Ελλάδα δεν είναι λίγα– από γλωσσολόγους που επιλέγουν να ξεχάσουν ή να διαστρεβλώσουν κατακτημένες γνώσεις για τό γλωσσικό φαινόμενο, προκειμένου να υπηρετήσουν –μέσω της γλώσσας– μία ευρύτερη κοινωνική ιδεολογία. Τό ζήτημα, λοιπόν, των χρήσεων της γλώσσας και ή σχετική συζήτηση έχει ως minimum προϋπόθεση τόν σεβασμό της κατακτημένης γνώσης για τό γλωσσικό φαινόμενο. Έπαναλαμβάνω, ως minimum προϋπόθεση. Γιατί πέρα απ' αυτό είναι απαραίτητη ή διεύρυνση της συζήτησης μέχρι τά πραγματικά της όρια: τις στάσεις απέναντι στην κοινωνία. Και εδώ ό ειδικός, και έν προκειμένου ό γλωσσολόγος, όφείλει να τοποθετηθεί –ως ένεργός πολίτης πιά– απέναντι σε αξιοδοτήσεις των γλωσσικών χρήσεων όχι, ή όχι απλά, γιατί προδίδουν άγνοια της φύσης της γλώσσας αλλά γιατί αποτελούν ψηφίδες μιας ευρύτερης ιδεολογίας που αφορά την κοινωνία στο σύνολό της. Η επιστημονική αλήθεια ήταν –και είναι– πάντοτε τό επώδυνο αποτύπωμα της κοινωνικοϊστορικής ζύμωσης και ό ειδικός που δεν κρα-

* Όμιλία στην Έταιρεία Σπουδών Σχολής Μωραΐτη (συνπόσιο: Χρήσεις της γλώσσας, 3-5 Δεκεμβρίου 2004)

τῶ ζωντανό –στήν ιδεολογία καί στήν πρακτική του– αυτό τόν ὀμφάλιο λῶρο ἀποτελεῖ ἀπλά μέλος ἑνός ἱερατείου πού ἐξαντλεῖται στήν ἀκαδημαϊκή ὀρθότητα.

Θά ξαναγυρίσω σέ λίγο στό ζήτημα αὐτό καθώς καί στό νεοελληνικό τοπίο ἐν σχέσει μέ τό θέμα «γλωσσικές χρήσεις». Στό μεταξύ θά ἤθελα νά ἀνοίξω κάπως τή δენტάλια τῆς συζήτησης στήν κατεύθυνση τῆς διαπολιτισμικῆς φαινομενολογίας τῶν χρήσεων τῆς γλώσσας καί τῶν κοινωνικῶν ἀξιοδοτήσεων πού τίς νοηματοδοτοῦν. Ὅσο κι ἂν ἀκούγεται παράδοξο, μιᾶ ὀριακή γλωσσική χρήση εἶναι ἡ *σιωπή*. Σέ πολλούς πολιτισμούς ἡ ἀπαγόρευση τῆς αἰμομιξίας ὑποστηρίζεται ἀπό τή *σιωπή*: ἔτσι, μόλις ὁ γιός μπεῖ στήν ἐφηβεία, ἡ μάνα –για ἕνα διάστημα– δέν τοῦ ἀπευθύνει τόν λόγο. Ἀντίστοιχα, ἡ νύφη δέν ἐπιτρέπεται νά ἀπευθύνει τόν λόγο στόν πεθερό. Ἄλλοῦ, πάλι, ὁ γαμπρός ὅταν ἀπευθύνεται στήν πεθερά του, εἶναι ὑποχρεωμένος νά χρησιμοποιήσει ἕνα ἰδιαίτερο εἶδος λόγου – τήν περίφημη «γλώσσα τῆς πεθεράς». Σέ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἡ ὑποκείμενη κοινωνική παράμετρος πού παράγει αὐτές τίς γλωσσικές διαφοροποιήσεις –ἀπό τή *σιωπή* μέχρι τίς εἰδικές χρήσεις– εἶναι ἡ τήρηση τοῦ *taboo* τῆς αἰμομιξίας καί τῶν συγγενικῶν τῆς ἀπαγορεύσεων.

Διαφορετικές γλωσσικές χρήσεις ὀριοθετοῦν, ἐπίσης, τοὺς διακριτοὺς κοινωνικοὺς ρόλους τῶν φύλων. Ἔτσι, σέ ἰνδιάνικες κοινότητες τῆς Ἀμερικῆς ὑπάρχει σαφής διάκριση γυναικεῖου καί ἀνδρικοῦ λόγου. Οἱ ἀνδρικοί τύποι χρησιμοποιοῦνται μόνο ἀπό ἄρρενες πού μιλοῦν σέ ἄρρενες, ἐνῶ οἱ γυναικεῖοι τύποι χρησιμοποιοῦνται ἀπό γυναῖκες πού ἀπευθύνονται σέ ἄνδρες ἢ γυναῖκες καί ἀπό ἄρρενες πού ἀπευθύνονται σέ γυναῖκες (κάτι σάν τήν παλαιότερη χρήση τοῦ καλέ, ὡς τύπο οἰκείας προσφώνησης ἄνδρα πρὸς γυναῖκα· βλ. Sapir 1949, 206-212).

Σέ πολυγλωσσικές κοινωνίες –στήν Ἰνδία λ.χ. ἢ στήν Ἀφρική– ἡ πολυγλωσσία ἀνακλᾷ καί ταυτόχρονα ρυθμίζει τήν κοινωνική ἱεραρχία. Ἔτσι, γιά νά δώσω ἕνα παράδειγμα ἀπό τήν Ἰνδία, ὁ ὑπῆρέτης πού μιλά ὡς μητρική του γλώσσα τή γλώσσα X, ἀλλά μιλά ταυτόχρονα καί τή γλώσσα τοῦ ἀφεντικοῦ του, ἔχει δικαίωμα νά χρησιμοποιεῖ μόνο τή μητρική του γλώσσα ὅταν ἀπευθύνεται στό ἀφεντικό, ἐνῶ τό ἀφεντικό μπορεῖ νά τοῦ μιλήσει εἴτε στή γλώσσα X –τή μητρική του ὑπῆρέτη– εἴτε στή δική του μητρική γλώσσα (Kubchandan 1981).

Στό Benin τῆς Ἀφρικῆς (Mesmin κ.α. 1995, 26) ἡ πολυγλωσσία τῶν ὀμιλητῶν ρυθμίζεται ἀπό ἀξιοδοτήσεις πού ἀνακλοῦν κοινωνικές περιστάσεις καί τήν ἱεραρχία τους. Γιά θέματα τῆς καθημερινότητας χρησιμοποιεῖ κανεῖς τή γλώσσα Fon, γιά σοβαρότερα θέματα χρησιμοποιεῖται ἡ γλώσσα Nago, γιά θέματα υγείας –ὅταν φροντίζει κανεῖς κάποιον ἄρρωστο– χρησιμοποιεῖται ἡ γλώσσα Yoruba καί, ὅταν πρόκειται γιά σοβαρὰ ἄρρώστια, χρησιμοποιεῖται ἡ ἀρχαιότερη μορφή τῆς γλώσσας Yoruba (ἕνα εἶδος «καθαρεύουσας»).

Ἡ συνάρτηση γλωσσικῶν χρήσεων καί κοινωνικῶν ἀξιοδοτήσεων γίνεται ἀκόμα πιό σύνθετη, ὅταν ἀφορᾷ τά ὄρια τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς καί ἐμπειρίας. Γιατί λ.χ. σέ κάποιους πολιτισμούς, ὅταν μιλά κανεῖς γιά νεκρούς, ἡ κανονική προφορά ἀντικαθίσταται μέ μιᾶ προφορά ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἔρρινη ἀπόδοση (βλ. Calame-Griaule 1993); Γιατί ἡ ὑπερβατική διάσταση –θησκεία, μαγεία– συνδέεται μέ τή *σιωπή*, τό ἀναρθρο, τό ἀκατανόητο, τό ἀρχαϊκό, τό ξενόγλωσσο; Ὅπως σημειώνει ὁ Mauss (1972), «οἱ μάγοι χρησιμοποιοῦσαν τά σανσκριτικά στήν Ἰνδία πού μιλοῦσε Prakrit, τά αἰγυπτιακά καί τά ἐβραϊκά στόν ἑλληνικό κόσμο, τά ἑλληνικά στόν λατινόφωνο κόσμο καί τά λατινικά στά νεότερα χρόνια». Τί σημαίνει ἡ ἐμμονή τῶν θρησκειῶν σέ ἀρχαιότερες μορφές λόγου; Τά λατινικά στήν καθολική ἐκκλησία; Ἡ ἑλληνιστική κοινή στήν ὀρθόδοξη ἐκκλησία;

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ἂν καί δέν ὑπάρχει ἡ χρονική δυνατότητα νά συζητηθεῖ ἐδῶ, ὅτι καί στήν περίπτωση αὐτή δρᾷ –μέ τρόπο ὀριακό καί γι' αὐτό ἐξαιρετικά ἐνδιαφέροντα– ἡ κοινωνική ἀξιοδότηση τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου στήν κατεύθυνση τῆς ὑπέρβασης –γιατί ἔτσι ἐξυπηρετοῦνται ὑπερβατικές ἀνάγκες– τῶν βασικῶν λειτουργικῶν του συστατικῶν: προτασιακή ἄρθρωση, κατανοητότητα, προτεραιότητα τοῦ συγχρονικοῦ.

Μποροῦμε τώρα νά μετακινήθοῦμε σέ περιοχές πιό οἰκείες γιά τό ζήτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἕνα κρίσιμο ἐπεισόδιο –ὄχι τό μόνο– στή διαμόρφωση τῶν κοινωνικῶν ἀξιοδοτήσεων τῶν γλωσσικῶν χρήσεων ἦταν ἡ γέννηση τῆς *γραφῆς*. Ὁ γραπτός λόγος καί ἡ συστατική σύνδεσή του μέ τήν κοινωνική ἰσχύ παράγει ἀξιοδοτήσεις πού δέν ὑπῆρχαν –καί δέν ὑπάρχουν ἀκόμα– σέ κοινωνίες πού δέν διαθέτουν γραφή. Ὁ γραπτός λόγος –ὡς «ὑψηλή» γραμματειακή χρήση– θά παραγάγει πρότυπα πού θά ὀρίσουν –διαπολιτισμικά– τό τοπίο τῶν γλωσσικῶν ἀξιοδοτήσεων. Ἀπό τόν ἀττικισμό ὡς τήν καθαρεύουσα ἢ «ὑψηλή», γραπτή, γραμματειακή χρήση τῆς ἀττικῆς διαλέκτου θά παραγάγει ἀξιοδοτήσεις πού ὑποβαθμίζουν τίς καθομιλούμενες μορφές γλώσσας. Ἀπό τή «χρυσή» λατινική γραμματεία ὡς τήν πρώιμη νεωτερικότητα ἢ ὑψηλή, γραπτή, γραμματειακή χρήση τῆς λατινικῆς θά παραγάγει καί θά ἐγκαταστήσει τήν ἀξιοδότηση αὐτῆς τῆς ἐκδοχῆς τῆς λατινικῆς ὡς «ὑψηλό» γλωσσικό πρότυπο καί *lingua franca* τῆς ἐπιστήμης καί ὄχι μόνο (βλ. Waquet 1998). Ἀρκεῖ νά θυμίσω τήν περίφημη «διαμάχη τῶν ἀρχαίων καί τῶν μοντέρνων» στή Γαλλία τοῦ 18ου αἰ., πού ἀπαξίωσε τήν ὀμιλούμενη γαλλική ὡς ἀνεπαρκή σέ σύγκριση μέ τή λατινική. Ἀλλά καί ἡ ἀνάδειξη –στήν εὐρωπαϊκή νεωτερικότητα– γεωγραφικῶν διαλέκτων σέ κοινές μορφές γλώσσας θά βασιστεῖ, συχνά, σέ διαλέκτους πού διακρίθηκαν στόν χῶρο τῆς γραμματείας καί τῆς λογοτεχνίας – τοῦ γραπτοῦ λόγου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἡ *τοσκανική* στήν Ἰταλία. Καί στή νεοελληνική περιπτώ-

ση ή διαμόρφωση της κοινής νεοελληνικής με βάση τις πελοποννησιακές διαλέκτους δεν ανακλά μόνο την προμοδότηση των διαλέκτων που συνδέθηκαν με το κέντρο βάρους της επανάστασης αλλά και το γεγονός ότι οι διάλεκτοι αυτές παρουσιάζουν –έν σχέσει με άλλες– τις μικρότερες, φωνητικά κυρίως, αποκλίσεις από το κυρίαρχο αρχαϊστικό γραπτό πρότυπο. Και πριν κλείσουμε την ενότητα αυτή, ας επισημάνουμε το προφανές: ότι το «ύψηλό», γραπτό γλωσσικό πρότυπο –αττική διάλεκτος ή λατινική λ.χ.– παράγεται από την ιστορική σύνδεση του γλωσσικού εργαλείου με την πολιτική και οικονομική ισχύ.

Τό επόμενο κρίσιμο επεισόδιο στη διαμόρφωση στάσεων απέναντι στις γλωσσικές χρήσεις –που διαπλέκεται με τη δύναμη της γραφής, όπως επαυξάνεται από την ανακάλυψη της τυπογραφίας– είναι η γέννηση, στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα, του *έθνους-κράτους*. Τό έθνος-κράτος συνδέεται με την επικράτηση του ιστορικού καπιταλισμού στη θέση της μεσαιωνικής φεουδαρχίας. Στόν χώρο της γλώσσας και των χρήσεών της προβάλλεται –ως έλλογο πρόταγμα– ή γλωσσική *ομοιογένεια* ως αντίλογος στό πολυγλωσσικό μωσαϊκό των προνεωτερικών κρατικών μορφωμάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ή Γαλλική Έπανάσταση. Για τη Γαλλική Έπανάσταση ή γλωσσική ομοιογένεια –στη βάση της γαλλικής γλώσσας, που μιλιέται την εποχή αυτή από όμιλητές λιγότερους του 50% της γαλλικής επικράτειας– θά συμβάλει στη διάχυση (μέσω της γενικευμένης εκπαίδευσης) των οικουμενικών αξιών της επανάστασης – αδελφότητα, ισότητα, κοινωνία πολιτών, κράτος δικαίου. Αυτές τις αξίες αντιστρατεύεται –στην πολυμορφική γλωσσική του φυσιογνωμία– τό «παλιό καθεστώς» (Ancien Regime): διάλεκτοι και ιδιώματα (parois), άλλες γλώσσες. Τό αίτημα της γλωσσικής ομοιογένειας –στό όνομα των νέων πολιτικοκοινωνικών αξιών– θά ενισχυθεί από τις ανάγκες του άρχόμενου βιομηχανικού καπιταλισμού: μαζική παραγωγή που απαιτεί ένα σχετικά ομοιογενές –και γλωσσικά– εργατικό δυναμικό. Έτσι, τό έθνος-κράτος στην πρότυπη μορφή του, που προκύπτει από τη Γαλλική Έπανάσταση, θά προμοδότησει τη *γλωσσική ομοιογένεια* –με βάση, βέβαια, όμιλούμενες μορφές γλώσσας– και θά απαξιώσει ή θά στιγματίσει τη γλωσσική πολυμορφία – διαλέκτους, άλλες γλώσσες στό πλαίσιο του έθνους-κράτους. Η καθιέρωση μιās κοινής, *standard* γλώσσας θά παραγάγει σχεδόν αυτόματα αυτή την απαξίωση, στόν βαθμό που ή μη προσχώρηση στην κοινή, *standard* γλώσσα έχει ιδιαίτερο κοινωνικό κόστος για τόν όμιλητή.

Στόν βαθμό που ή *νεωτερική* έννοια του κράτους που προβάλλεται από τη Γαλλική Έπανάσταση συνυπάρχει με την *αρχαϊκή* έννοια του έθνους, τό έλλογο αίτημα της γλωσσικής ομοιογένειας, που συνδέεται με τό νεωτερικό κράτος και τις οικουμενικές αξίες που τό στηρίζουν, εύκολα και συχνά –σέ συνάρτηση με ιδιαίτερα ιστορικά συμφραζόμενα και ιδιαίτερες ιστορικές

συγκυρίες– θά επηρεαστεί από τις αρχαϊκές αξίες του έθνους: φυλή, καθαρότητα κ.λπ. Και οι *έδαφικοί ανταγωνισμοί* των έθνων-κρατών θά επιτείνουν αυτή την εκτροπή του έλλογου προτάγματος της γλωσσικής ομοιογένειας στό αρχαϊκό πρόταγμα της γλωσσικής «καθαρότητας». Αυτή ή εξέλιξη αναγγέλλεται, βέβαια, πρώτα από τη γερμανική ιδεολογία περί έθνους κα ευνοείται ιδιαίτερα από τις ιστορικές ιδιαιτερότητες μεταγενέστερων έθνογενέσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι βαλκανικές έθνογενέσεις. Έδώ θά ήθελα νά κάνω μιá σύντομη αναφορά στη νεοελληνική περίπτωση. Τό αίτημα της γλωσσικής ομοιογένειας –της δημιουργίας μιās κοινής, *standard* γλώσσας– συνδέθηκε στη νεότερη Ελλάδα με τό ζήτημα της σχέσης της με την κλασική αρχαιότητα. Και τό ζήτημα αυτό –για τά συμφραζόμενα του νεοελληνικού 19ου αιώνα– ήταν κρίσιμα διαμεσολαβημένο από τό αίτημα της νεοελληνικής ευρωπαϊκότητας. Η έμμονή στην καθαρεύουσα –ως κοινή, ύψηλης μορφής, γλώσσα– ήταν συνυφασμένη με τό αίτημα προς τούς ισχυρούς διαχειριστές της κλασικής κληρονομιάς –τούς Ευρωπαίους– της αναγνώρισης της ευρωπαϊκότητας του νεότευκτου ελληνικού έθνους-κράτους. Τά προβλήματα έκσυγχρονισμού που έθετε ή έμμονή σέ αυτό τό περιορισμένης χρήσης, γραπτό κατά κύριο λόγο, εργαλείο δεν ήταν αρκετά για νά ύπονομεύσουν τη συμβολική του δύναμη. Τό πρώτο ρήγμα –και αυτό όχι καιριο– θά εμφανιστεί όταν αρχίζουν νά κυριαρχούν –στην πορεία του όψιμου 19ου αιώνα– ζητήματα που έχουν νά κάνουν με την *έδαφικότητα* του έθνους-κράτους: διεκδίκηση, κατά κύριο λόγο, μη έλληνόφωνων πληθυσμών σέ χώρους στους όποιους προσέβλεπε, ως έδαφική επέκταση, τό νεοελληνικό κράτος. Και για τη στόχευση αυτή ή καθαρεύουσα ήταν εμπόδιο.

Για νά συνοψίσουμε ως εδώ, ή γέννηση του έθνους-κράτους θά σημάνει –για κοινωνικοιστορικούς λόγους– την αξιολόγηση της *γλωσσικής ομοιογένειας* με τη μορφή της κοινής, *standard* γλώσσας και την απαξίωση –στά όρια του έθνους-κράτους– της *γλωσσικής ποικιλομορφίας*, διαλεκτικής ή άλλογλωσσικής. Η εξέλιξη αυτή θά οδηγήσει –σέ συνάρτηση με τις ανταγωνιστικές περιπέτειες των έθνων-κρατών και τη συνακόλουθη ανάδειξη των αρχαϊκών συστατικών της έθνικής ιδεολογίας– στη *φυσικοποίηση* της γλωσσικής ομοιογένειας: ή ομοιογένεια αυτή χάνει την ιστορική της σχετικότητα και μετατρέπεται σέ *φυσική* γλωσσική τάξη πραγμάτων, ή όποια απειλείται –ένδοθενικά– από την «αφύσικη», «μή καθαρή», παθολογική, επικίνδυνη γλωσσική *ποικιλομορφία*, διαλεκτική αλλά κυρίως άλλογλωσσική.

Θά ήθελα νά αναφερθώ σύντομα στις υπερεθνικές αξιολογήσεις της γλώσσας και των γλωσσικών χρήσεων, όπως διαμορφώνονται στη μετανεωτερική εποχή με τά υπερεθνικά μορφώματα που τη χαρακτηρίζουν στό πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Μέσα στό πλαίσιο αυτό δοούν –για

προφανείς λόγους— οἱ ἀντίθετες ἀξιοδοτήσεις ἀπό αὐτές πού παρακολογήσαμε στό πλαίσιο τοῦ ἔθνους-κράτους. Οἱ ἐπιτελικοί γλωσσικοί σχεδιασμοί τῶν κέντρων αὐτῆς τῆς νέας πραγματικότητας προωθοῦν τή γλωσσική ποικιλομορφία, σέ ἀντίθεση μέ τή γλωσσική ὁμοιογένεια τοῦ ἔθνους-κράτους, ἀλλά μέ ἔμφαση—σχεδόν ἀποκλειστική— στήν ἐργαλειακή διάσταση τῆς γλώσσας, ὅπως ὀρίζεται ἀπό ὑπαρκτές ἀνισότητες καί τή σχετική «κοστολόγηση» πού παράγουν οἱ ἀνισότητες αὐτές. Ἡ ἐργαλειακή διάσταση τῆς γλώσσας καί τῶν χρήσεων τῆς μυθοποιεῖται μέ τρόπο ἀντίστοιχο μέ αὐτόν μέ τόν ὅποιο γινόταν —καί γίνεται— ἡ μυθοποίηση τῆς ἐκφραστικῆς διαστάσεως τῆς γλώσσας στό πλαίσιο τοῦ ἔθνους-κράτους. Ἄν γιά τήν ἐθνική γλωσσική ἰδεολογία ἡ γλώσσα —ὡς ἐθνική μονογλωσσία— ἐκφράζει τήν «ψυχή» τοῦ ἔθνους καί αὐτή εἶναι ἡ βασική της διάσταση, γιά τήν ὑπερεθνική γλωσσική ἰδεολογία ἡ γλώσσα εἶναι ἀπλά ἓνα ἐργαλεῖο ἐπικοινωνίας χωρίς ἐκφραστική διάσταση —σύνδεση δηλαδή μέ ταυτότητες καί ἐν γένει μέ τήν ἀνθρώπινη ὑποκειμενικότητα—, τό ὅποιο ἀξιολογεῖται στή βάση αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἐργαλειακότητος: ἡ μικρή, ἀσθενής γλώσσα ἀπαξιώνεται ἡ μεγάλη, ἰσχυρή γλώσσα μυθοποιεῖται καί ἀποτελεῖ πυρήνα τοῦ πρότυπου πολυγλωσσίας πού προωθείται. Ἐδῶ θά πρέπει νά προσθέσει κανεῖς τοποθετήσεις πού δέν συνδέονται ἀναγκαστικά μέ τά ὑπερεθνικά γλωσσικά ἐπιτελεῖα καί προέρχονται ἀπό μεταναστερικούς διανοούμενους πού θεωροῦν, συχνά, τό ἔθνος-κράτος ὡς μιά, περίπου, «διαστροφή» τῆς ἱστορίας. Ἡ ὀπτική αὐτή παράγει δύο στάσεις στόν χῶρο τῆς γλώσσας: τή δαιμονοποίηση τῆς ἀγγλικῆς ὡς γλωσσοκτόνου παράγοντα —ἐδῶ ἐθνικισμός καί ὑπερεθνισμός (ἢ ἀντιεθνισμός) συναντιοῦνται— καί τήν ἀντιμετώπιση τῆς γλωσσικῆς ποικιλομορφίας ὡς φυσικῆς γλωσσικῆς τάξης πραγμάτων καί τῆς γλωσσικῆς ὁμοιογένειας ὡς παθολογίας. Πρόκειται βέβαια γιά φυσικοποίηση τοῦ κοινωνικοῖστορικοῦ στήν ἀντίθετη κατεύθυνση ἀπ' ὅ,τι στήν περίπτωση τῶν ἐθνικῶν ἰδεολογιῶν γιά τή γλώσσα καί τίς χρήσεις της: στή φυσικοποίηση τῆς γλωσσικῆς ὁμοιογένειας ἀντιπαρατίθεται ἡ φυσικοποίηση τῆς γλωσσικῆς ποικιλομορφίας. Καί στίς δύο περιπτώσεις ἡ ἱστορική σχετικότητα —ὡς ἐργαλεῖο κατανόησης— καταργεῖται. Καί στή δεύτερη περίπτωση παράγεται, ἐπιπλέον, ἓνας ὑποεθνικός ἐθνισμός ἢ ἀλλιῶς ὑποεθνικός κοινοτισμός, πού ἀναπαράγει σέ αὐτό τό ἐπίπεδο ὅλα τά χαρακτηριστικά τῶν ἐθνικῶν ἰδεολογιῶν μέ τά ὅποια ὑποτίθεται ὅτι συγκρούεται.

Ἦδη ἀναφέρθηκα στά ἀγγλικά, τή σημερινή διεθνή γλώσσα ἐπικοινωνίας. Κάθε ἱστορική ἐποχή εἶχε —καί ἔχει— τήν ἀνάγκη τέτοιου εἶδους γλωσσικῶν ἐργαλείων, μικρότερης ἢ μεγαλύτερης ἐμβέλειας: ἀραμαϊκή, ἐλληνιστική κοινή, γαλλικά, ἀγγλικά. Γι' αὐτό ἡ φοβική στάση ἀπέναντι στα ἀγγλικά δέν εἶναι ἡ προσφορότερη προσέγγιση στό ζήτημα. Ἄν ἡ διεθνῆς γλώσσα ἐπικοινωνίας —τά ἀγγλικά ἐν προκειμένω— δέν ἀφαιρεῖ χῶρους «ὑψηλῆς» χρήσης (π.χ. πανεπιστημιακή διδα-

σκαλία, γλώσσα διδακτορικῶν διατριβῶν) ἀπό τήν τοπική γλώσσα —στήν περίπτωσή μας τά ἑλληνικά— δέν ὑπάρχει λόγος κινδυνολογικοῦ προστατευτισμοῦ. Ὅταν ὅμως τέτοιες ὑψηλές χρήσεις ἀρχίζουν νά παραχωροῦνται —στό πλαίσιο ἑνός κράτους πού διαθέτει τή δική του γλώσσα— στήν ἰσχυρή διεθνή γλώσσα, προφανῶς ὑπάρχει ζήτημα. Οἱ Σκανδιναβοί, πού ἔκαναν πρῶμα αὐτή τήν ἐκχώρηση, ἤδη ἀνησχοῦν γιατί ἡ γλώσσα τους δέν καλλιεργεῖται στούς «ὑψηλοῦς» αὐτούς γλωσσικούς χῶρους. Ἐχει ὑποστῆ «ἀπώλεια πεδίων» (domain loss), κατά τή γλωσσολογική ὀρολογία.

Θά ἤθελα, πρὶν προχωρήσω στήν ὀλοκλήρωση αὐτῆς τῆς διαδρομῆς, ἀπλά νά ὀνομάσω δύο ζητήματα πού συνδέονται μέ τό θέμα μας, χωρίς νά τά συζητήσω, λόγω ἔλλειψης χρόνου: α) τή σχέση γλώσσας-γλωσσικῶν χρήσεων καί νέων τεχνολογιῶν (βλ. Κουτσογιάννης 2001)· β) τή σχέση γλώσσας καί εἰκόνας. Τό δεύτερο κρίσιμο αὐτό ζήτημα ἀφορᾷ κεντρικά τήν ἐκπαίδευση καί ἡ ἐλληνική ἐκπαίδευση εἶναι χαρακτηριστικά ἀνεύτοιμη νά τό ἀντιμετωπίσει (βλ. σχετικά τό συνέδριο «Εἰκόνα καί παιδί», 27-29 Σεπτεμβρίου 2001, Θεσσαλονίκη, Τμήμα Ἐπιστημῶν Προσχολικῆς Ἀγωγῆς καί Ἐκπαίδευσης, Α.Π.Θ.).

Τελειώνοντας, ἐπιτρέψτε μου νά ξαναγυρίσω στή γλωσσική μας ἐπικαιρότητα. Ἡ ἀξιοδότηση τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ὡς ἀνώτερης μορφῆς γλώσσας πού λειτουργεῖ ὡς «σωστικό τοῦ ἔθνους» (κατά τή διατύπωση τῆς Ε. Σκοπετέα) καί ὡς τέτοιο στηρίζει γλωσσικά τούς «ἀνεπαρκεῖς» χρήστες τῆς νέας ἐλληνικῆς καί ταυτόχρονα τούς «φρονηματίζει» —μέ ὅ,τι ὀπισθοδρομικό σημαίνει παντοῦ καί πάντοτε ἡ ἔννοια αὐτή—, ἡ ἀξιοδότηση αὐτή δέν στηρίζεται ἀπλά σέ ἓνα ἐσφαλμένο γλωσσολογικό καί παιδαγωγικό σκεπτικό. Ὑπονοεῖ —καί συνεπάγεται— μέσω τοῦ μύθου τῆς ἀνώτερης, περιοῦσιας γλώσσας καί κατ' ἐπέκτασιν τοῦ ἀνώτερου, περιοῦσιου λαοῦ, ἓνα εὐρύτερο κοινωνικό σκεπτικό τό ὅποιο, ἐξ ἀντικειμένου τουλάχιστον γιά ὅσους δέν τό προσυπογράφουν «ἐξ ὑποκειμένου», τροφοδοτεῖ μεταξύ ἄλλων τήν ξενοφοβία, τόν ρατσισμό, τή μὴ ἀνοχή καί κρατᾶ τή νεοελληνική γλωσσική ἐκπαίδευση τῶν ἀρχῶν τοῦ 21ου αἰῶνα ὀμηρο ἑνός κοινωνικά ἐπιζήμιου φαντασιακοῦ. Δέν σκοπεύω νά σχολιάσω εἰδικότερα —τό ἔχω κάνει ἄλλοῦ— αὐτή τή γλωσσική καί πολιτισμική μυθολογία καί τήν ἀπολογητική της. Ἄν πρόσφατες ἀπόψεις ὅπως τῆς καθηγήτριας κ. Ξανθάκη-Καραμάνου, Προέδρου τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Φιλολόγων (ὁμιλία μέ θέμα «Ἡ πολιτισμική οἰκουμενικότητα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας», στό πλαίσιο ἡμερίδας τοῦ ΥΠ.Ε.Π.Θ. μέ τίτλο «Παιδεία καί Πολιτισμός» στή Θεσσαλονίκη 14 Σεπτεμβρίου 2004), περί τῆς δομικῆς μοναδικότητος τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς εἶναι ἀπλά μὴ σοβαρές, ἡ ὄψιμη προσχώρηση τοῦ καθηγητῆ Ι. Καζάζη (Βῆμα, 31 Αὐγούστου 2004) στή μυθοποίηση τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν —παρά τή δεκάχρονη θητεία του στό Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας πού κινήθηκε στόν ἀντίποδα τέτοιων ἀπόψεων— εἶναι ἀπλά

σημάδι τῶν καιρῶν. Καί ἐδῶ θά ἤθελα νά θυμίσω τίς ἰδρυτικές ἀρχές τοῦ ΚΕΓ, ὅπως καταγράφονται στόν πρόλογο τοῦ πρώτου προέδρου τοῦ ΚΕΓ καθ. Δ.Ν. Μαρωνίτη στήν πρώτη τρίγλωσση ἔκδοση τοῦ ΚΕΓ μέ τίτλο Ἡ ἑλληνική γλῶσσα (ἐπιστημονικός ὑπεύθυνος Α.-Φ. Χριστίδης, Ἀθήνα 1996):

1. Ἡ νεοελληνική γλωσσική ἀγωγή ἀπαλλάσσεται ἀπό ἰδεολογικοῦ τύπου συμπλέγματα καί ἐλέγχεται κυρίως μέ τὰ κριτήρια καί τὰ δεδομένα τῶν ἀρμοδίων ἐπιστημῶν.

2. Ἡ νεοελληνική γλῶσσα συναρτᾶται, ἀλλά δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀρχαία ἑλληνική γλῶσσα καί τίς ἐνδιάμεσες λόγιες παραλλαγές της.

3. Ἡ καλλιέργεια τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, τόσο στό ἐσωτερικό ὅσο καί στό ἐξωτερικό, ἀποδεσμεύεται ἀπό ἀνελαστικά κανονιστικά πρότυπα καί ἐπαφίεται κυρίως στήν καθημερινή ἀσκηση ὁμιλίας καί γραφῆς της.

4. Τέλος, στόν παρόντα τόμο καταβάλλεται προσπάθεια νά ἀποφευχθοῦν οἱ συμπληγάδες τόσο τῆς γλωσσικῆς ἐπαρσης ὅσο καί τῆς γλωσσικῆς ἀγωνίας γιά τή στήριξη καί τήν προβολή τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό.

Ὁ κ. Καζάξης δέν διατύπωσε καμία ἔνσταση ἀπέναντι στίς ἀπόψεις αὐτές ὅπως καί στή σειρά ἐκδόσεων τοῦ ΚΕΓ (καί εἰδικότερα τοῦ Τμήματος Γλωσσολογίας – καί ὄχι μόνον) πού καθορίστηκαν ἀπό αὐτή τήν ἰδεολογική καί ἐπιστημονική «πλατφόρμα».

Μέ αὐτό τό σκεπτικό δραστηριοποιήθηκε τό ΚΕΓ μέ συνέδρια, σειρές ὁμιλιῶν, ἐκδόσεις στά πλαίσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης ἀλλά καί εὐρύτερα. Θυμίζω ἐνδεικτικά τρεῖς ἀπό τίς πολλές ἐκδόσεις τῆς δεκαετίας 1994-2004.

1. Τό δίτομο δίγλωσσο ἔργο: «*Ἰσχυρές*» καί «*ἀσθενεῖς*» γλώσσες στήν Εὐρωπαϊκή Ἐνωση: *Ὅψεις τοῦ γλωσσικοῦ ἡγεμονισμοῦ*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (26-28/3/1997), ἐπιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 2 τόμ., Θεσσαλονίκη, 1999.

2. *Ἐγκυκλοπαιδικός ὁδηγός γιά τή γλῶσσα*, ἐπιμ. Α.-Φ. Χριστίδης σέ συνεργασία μέ τή Μ. Θεοδωροπούλου, Θεσσαλονίκη, 2001.

3. *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας: Ἀπό τίς ἀρχές ὡς τήν ὑστερή ἀρχαιότητα*, ἐπιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ καί Ἰνστιτοῦτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν [Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 2001.

(Ἐχουν ἤδη γίνει τρεῖς ἀνατυπώσεις καί ἐπίκειται ἡ ἔκδοση τῆς ἀγγλικῆς μετάφρασης ἀπό τόν ἀγγλικό οἶκο Cambridge University Press (Φεβρουάριος 2005)).

Αὐτό τό σκεπτικό ἐξασφάλισε στό ΚΕΓ –καί στήν Ἑλλάδα, στόν βαθμό καί στό ποσοστό πού τό ΚΕΓ τήν ἐκπροσωποῦσε σέ θέματα εὐρωπαϊκῆς γλωσσικῆς πολιτικῆς– εὐρωπαϊκή ἀναγνώριση (στή θέση μιᾶς εὐρωπαϊκῆς «γραφικότητας» πού ἐξαντλοῦνταν στή ρητορεία περί τοῦ μεγαλείου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας) καί, θέλω νά πιστεύω, «φωτεινό» κοινωνικό πρόσωπο. Καί αὐτή τήν πορεία «ἀδειάζει» –αἰφνιδίως καί χωρίς νά

τό ἔχει προαναγγεῖλει στήν πορεία μιᾶς δεκαετίας– ὁ κ. Καζάξης. Ἐχει προφανῶς τούς λόγους του.

Μερικά σύντομα σχόλια γιά τίς ἀπόψεις πού διατυπώνει ὁ κ. Καζάξης. «Τά ἑλληνικά», μάς λέει, «εἶναι ἕνας ἀπό τούς δύο πυλῶνες τοῦ γραμματισμοῦ – ὁ ἄλλος εἶναι τὰ μαθηματικά». Γραμματισμός εἶναι, ὅσον ἀφορᾶ τή γλῶσσα, ἡ ἐπάρκεια στήν ποικιλία χρήσεων πού κάνουν τή γλῶσσα κοινωνικό ἐργαλεῖο. Καί αὐτή ἡ ἐπάρκεια ἀφορᾶ βέβαια τή ζωντανή, ὁμιλούμενη γλῶσσα. Θά περιέμενε κανεῖς ὅτι ὁ κ. Καζάξης θά εἶχε νά πεῖ κάτι γιά τό σημαντικό αὐτό ζήτημα. Ἄλλωστε τό ΚΕΓ ὁργάνωσε δραστηριότητες καί ἐκδόσεις πάνω στό ζήτημα αὐτό (συνέδριο «Ὁ Γραμματισμός σήμερον: Τοπικές ὀπτικές σέ μιά παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα», 14-15 Μαΐου 2004, Ἀθήνα: *Ἐγκυκλοπαιδικός Ὁδηγός γιά τή γλῶσσα*, ἐπιμ. Α.-Φ. Χριστίδης σέ συνεργασία μέ τή Μ. Θεοδωροπούλου, 2001· *Πληροφορική-Ἐπικοινωνιακή τεχνολογία καί γλωσσική ἀγωγή: Ἡ διεθνῆς ἐμπειρία*, ἐπιμ. Δ. Κουτσογιάννης, 2001). Ὁ κ. Καζάξης ὅμως δέν ἐνδιαφέρεται γιά τόν γραμματισμό καί τό πραγματικό του περιεχόμενο. Ἀλλά ἐνδιαφέρεται νά προετοιμάσει τό ἔδαφος –γί' αὐτό ἄλλωστε μιλά γιά ἑλληνικά καί ὄχι γιά νέα ἑλληνικά– γιά τή γνωστή ἐπιστημονικά καί παιδαγωγικά ἀνυπόστατη ἀποψη γιά τὰ ἀρχαία ἑλληνικά «ὡς βασικό στήριγμα γιά τήν εἰς βάθος πρόσκτηση τῆς ἑλληνικῆς».

Καί τό ἐπιχείρημα αὐτό ἐπανῆλθε στήν ὁμιλία τῆς κ. Ξανθάκη-Καραμάνου. Λάθη στήν κλίση τριτόκλιτων (π.χ. τῆς πλήρης) τεκμηριώνουν, κατά τήν ἀποψή της, τόν «δαρβαρισμό» καί τήν «ἐνδεια» πού χαρακτηρίζουν τή σημερινή γλωσσική πραγματικότητα καί ἀπαιτοῦν ἐπείγοντως τήν ἀρωγή τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν γιά νά σταματήσει αὐτή ἡ γλωσσική «ἐκπτώση». Ἡ κ. Ξανθάκη-Καραμάνου ὀφείλει, ὡς φιλόλογος, νά ξέρει ὅτι τέτοιου εἶδους λάθη ὀφείλονται στό γεγονός ὅτι ἡ τρίτη κλίση εἶναι –ἐδῶ καί πολλούς αἰῶνες– ἀνεργή στό σύστημα τῆς ὁμιλούμενης νέας ἑλληνικῆς. Μέ ἀπλά λόγια, ἤδη ἀπό τὰ χρόνια τῆς ἑλληνιστικῆς κοινῆς ἡ τρίτη κλίση ἀρχίζει νά χάνεται. Ἔτσι ὁ γέρον λ.χ. ἐγινε γέρος μέ μιά διαδικασία ἐξομάλυνσης πού ἔκανε τὰ τριτόκλιτα δευτερόκλιτα. Ἡ μακρόχρονη διγλωσσία συντήρησε –τεχνητά– τήν τρίτη κλίση στόν γραπτό, κυρίως, λόγο (καθαρεύουσα). Ἀπό τή στιγμή (1976) πού ἡ καθαρεύουσα μπαίνει, ἐπιτέλους, στό χρονοντούλαπο τῆς ἱστορίας, τέτοιου εἶδους «λάθη» (τῆς πλήρης) πολλαπλασιάζονται. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν πρέπει νά διορθώνονται καί νά ἐπικρίνονται –ιδίως ὅταν ἀκούγονται σέ «ὑψηλές» χρήσεις, ὅπως λ.χ. στά δελτία εἰδήσεων τῆς τηλεόρασης– ἀλλά χωρίς θρήνους καί κοπετούς γιά «γλωσσική παρακμή» καί τὰ συναφή. Γιατί, ἀπλά, δέν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Ἐκτός ἂν ἡ κ. Ξανθάκη-Καραμάνου προσυπογράψει (καί αὐτό εἶναι τό πιθανότερο) τήν ἐπιστημονικά ἀνυπόστατη μυθολογία γιά τή γλωσσική ἀλλαγή ὡς ἐκπτώση καί παρακμή. Ἀλλά τότε θά πρέπει νά θρηνηθεῖ καί τή μετατροπή τοῦ γέρον σέ γέρος, τήν ἀπώ-

λεια τῆς δοτικῆς καί τοῦ ἀπαρεμφάτου καί, περίπου, ὅλες τίς γλωσσικές ἀλλαγές πού γέννησαν τή νεότερη ἑλληνική.

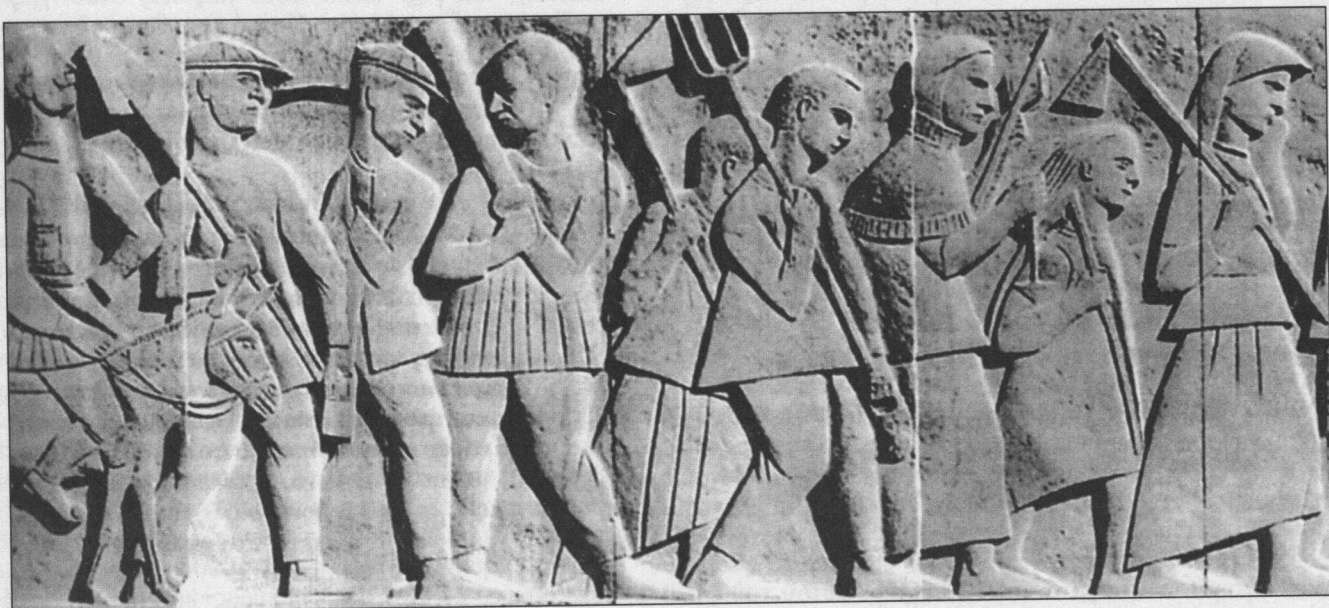
Καί γιά νά ἐπιστρέψω στόν κ. Καζάζη, μέ αὐτή τή «συμβολή» στό ζήτημα τοῦ γραμματισμοῦ προχωρεῖ γιά νά ὀλοκληρώσει τό (γνωστό) σενάριο τῆς μυθοποίησης καί τῆς ιστορικῆς ἀπονεύρωσης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας καί γραμματείας. Ἡ ἀρχαία ἑλληνική γλώσσα καί γραμματεία μπορεῖ, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ κ. Καζάζης, νά συμβάλει «ὄχι μόνο στή γλωσσική ἀλλά καί στήν ἰδεολογική στήριξη τῶν νέων». Ἀλλά μέ ποιά περιεχόμενα καί μέ ποιά πρόσληψη τοῦ ἀρχαίου κόσμου θά γίνει αὐτή ἡ «ἰδεολογική στήριξη»; Ὁ κ. Καζάζης δέν μᾶς πληροφορεῖ σχετικά.

Καί ὁ κ. Καζάζης ὀλοκληρώνει τήν ὄψιμη προσχώρησή του στή μυθοποίηση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μέ ἀναφορά στήν ὑπέρβαση τῆς «παλαιᾶς διαχωριστικῆς γραμμῆς Ἀθηνῶν-Θεσσαλονίκης». Μέ αὐτή τήν ἐνδιαφέρουσα διατύπωση ξεμπερδεύει —μέ ὄρους γεωγραφικούς— μέ ἓνα κατεξοχήν κοινωνικό ζήτημα: τό γλωσσικό ζήτημα. Στή δημοτικιστική «ὄχθη» αὐτοῦ τοῦ ζητήματος στάθηκαν κάποιες ἀπό τίς φωτεινότερες μορφές τῆς νεότερης Ἑλλάδας. Ἀλλά εἶναι σαφές —αὐτό μαρτυροῦν οἱ ἀπόψεις του— ὅτι ὁ κ. Καζάζης, ὕστερα ἀπό μιᾶ δεκαετία σιωπῆς σέ ἓνα κέντρο —τό ΚΕΓ— πού ἐπιχείρησε νά συνεχίσει μέσα στίς νέες συγκυρίες αὐτή τή «φωτεινή» παράδοση, βρῆκε ἐπιτέλους τόν ἑαυτό του καί τή φωνή του στούς ἐπιγόνους τῆς ἄλλης ὄχθης.

Καί μιᾶ τέτοια ἐπίγονος εἶναι ἡ κ. Ξανθάκη-Καραμάνου. Ἡ ἰδιαιτερότητά της βρίσκεται στό ὅτι ἀπηγεῖ ἀπόψεις πού βρῶνται στό περιθώριο καί αὐτῆς τῆς καθαρευουσιάνικης —ἢ νεοκαθαρευουσιάνικης— γλωσσικῆς μυθολογίας. Δέν θά σχολιάζα τίς ἀπόψεις της, ἂν δέν ἐκφωνοῦνταν στό πλαίσιο μιᾶς ἡμερίδας πού ὀργανώθηκε ἀπό τό ΥΠ.ΕΠ.Θ. Καί πρῖν γίνω πιό συγκεκριμένος, θά ἤθελα νά θυμίσω ὅτι οἱ δύο μεγάλες γλωσσολογικές μορφές τῆς νεότερης Ἑλλάδας ἦταν ὁ Γ. Χατζιδάκις καί ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης, καθηγητές στά Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης ἀντίστοιχα. Καθαρευουσιάνος ὁ πρῶτος, δημοτικιστής ὁ δεύτερος. Ἀλλά καί οἱ δύο ἦταν πάνω ἀπ' ὅλα μεγάλοι γλωσσολόγοι. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θά συμφωνοῦσαν καί οἱ δύο (γιά τήν ἀκρίβεια «θά τραβοῦσαν τά μαλλιά τους», ἂν ἀκουγαν τό ἀντίθετο) παρὰ τίς ἰδεολογικές τους διαφορές περί τοῦ γλωσσικοῦ πρακτέου στό νεοελληνικό κράτος, ὅτι οἱ γλώσσες δέν χωρίζονται σέ «εὐγχες» (τά ἀρχαῖα ἑλληνικά) καί «κακόχες», «πλαστικές» (τά ἀρχαῖα ἑλληνικά) καί «δύσκαμπτες». Τέτοιου εἶδους ἀπόψεις (πού χρονολογοῦνται ἀπό τήν ἐποχή τοῦ «ἀπτικισμού») καί συνεχίζονται τόν 19ο αἰώνα ἀπό ἀκράιους ἀρχαῖστῆς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ὅπως οἱ Μιστριώτης καί Κόντος) ἀνήκουν σέ μιᾶ ἀνυπόληπτη γλωσσική παραφιλολογία πού ποτέ δέν υἱοθετήθηκε ἀπό σοβαροῦς (ὅπως ὁ Γ. Χατζιδάκις) ἐκπροσώπους τῆς καθαρευου-

σιάνικης ἀποψῆς. Ἀλλά αὐτά ἀκριβῶς ὑποστηρίζει ἡ κ. Ξανθάκη-Καραμάνου. Καί ἂν υἱοθετηθοῦν τέτοιου εἶδους ἀπόψεις θά πρέπει νά καταργήσουμε τή γλωσσολογία ὡς ἔχει καί διδάσκεται στούς Τομεῖς Γλωσσολογίας τῶν πανεπιστημίων τῆς χώρας.

Θά ἤθελα, ὥστόσο, νά σχολιάσω καί κάποιες ἄλλες συμβολές στήν πολεμική αὐτή, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσες ψηφίδες στό τοπίο τῆς ἰδεολογίας πού ἀφορᾶ τίς γλωσσικές χρήσεις στή νεότερη Ἑλλάδα. Ἔτσι, ἡ ἱστορικός Ε. Γαζή (*Βῆμα*, 17 Ὀκτωβρίου 2004), πού δέν ἀνήκει στούς ὀπαδούς τῆς γλωσσικῆς καί πολιτισμικῆς μυθολογίας περί τά ἀρχαῖα ἑλληνικά, σέ ἓνα κατά τά ἄλλα ἐνδιαφέρον ἄρθρο της ἀναφέρεται ἐπανειλημμένα στήν «ἀντοχή τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στόν χρόνο» ὡς «φαινόμενο ἐξαιρετικά σπάνιο». Ἀναφέρεται ἐπίσης στήν «ἐξωστρέφεια» τῆς ἑλληνικῆς πού «διασφάλισε τή διωσιμότητά της». Διατυπώσεις σάν κι αὐτές, γλωσσολογικά καί ἱστορικά ἀπολύτως προβληματικές, πού ἐπιπλέον τείνουν νά ὑποστασιοποιήσουν τήν ἑλληνική γλώσσα ὡς ἐκδοχή ζωϊκῆς ὁρμῆς, δείχνουν πόσο εὐρος καί βάθος διαθέτει αὐτή ἡ γλωσσική καί πολιτισμική μυθολογία. Μιά ἄλλη περίπτωση εἶναι ὁ γλωσσολόγος Σ. Μοσχονᾶς. Γιά τόν Μοσχονᾶ (*Καθημερινή*, 5 Αὐγούστου 2001) ἡ πολεμική περί τή γλώσσα καί τό ρόλο της στήν ἐκπαίδευση φαίνεται νά εἶναι μιᾶ «ξαναζεσταμένη» νεοδημοτικιστική-νεοκαθαρευουσιάνικη σύγκρουση πού θά πρέπει νά πεταχθεῖ στόν κάλαθο τῆς ἱστορίας. Στόν μεταμοντέρνο κάλαθο, θά σχολιάζα, τοῦ ὁποῖου τό περιεχόμενο εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἱστορία καί ἡ ἱστορικότητα. Αὐτό πού ἀπαιτεῖται, ὑποστηρίζει, εἶναι μιᾶ «γλωσσική ψυχάνάλυση» πού θά μᾶς ἀπελευθερώσει ἀπό τή «λογική τῶν παρατάξεων» καί ἀπό τή «γραμμῆν ἑλληνική ἱστορία». Ἡ προσφυγή στή «γλωσσική ψυχάνάλυση» καί ἡ ἐπίκληση ἑνός ἄλλου «τέλους τῆς ἱστορίας» δέν εἶναι, κατά τήν ἀποψή μου, παρὰ ἀκόμα ἓνα δείγμα τῆς μεταμοντέρνας ἀπαξίωσης τοῦ κριτικοῦ λόγου. Καί ἡ ἀπαξίωση αὐτή ὀδηγεῖ —ἐξ ἀντικειμένου τουλάχιστον— στόν κομπορμιισμό, γιατί δέν μπορεῖ ἢ δέν θέλει νά «ἀκουμπήσει» τίς παραμέτρους ἐλέγχου καί ἐξουσίας πού σηματοδοτοῦν τά κοινωνικά φαινόμενα. Ὁ Δ. Γοῦτσος (2004), τέλος, θεωρεῖ ὅτι οἱ ἀπόψεις οἱ δικές μου καί ἄλλων περί μυθοποίησης τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἐκπορευοῦνται ἀπό τά μετερίζια μιᾶς, ποζιτιβιστικῆς ἐμπνευσης, ἀκαδημαϊκῆς ὀρθότητος, πού δέν προωθεῖ «μιᾶ πραγματικά ἱστορικά καί κοινωνιολογικά πληροφορημένη θεώρηση τῆς ἑλληνικῆς». Ὁ κ. Γοῦτσος, διδάσκων Ἀθηνῶν, μέσω τοῦ «κολάφου» της, ποζιτιβιστικῆς ἐμπνεύσεως, ἀκαδημαϊκῆς ὀρθότητος προσπαθεῖ νά διασώσει τή γλωσσική μυθολογία πού ἐκπορεύτηκε ἀπό τή Φιλοσοφική Ἀθηνῶν ἐπικαλούμενος «μιᾶ πραγματικά ἱστορικά καί κοινωνιολογικά πληροφορημένη θεώρηση τῆς ἑλληνικῆς». Μά αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἱστορικά καί κοινωνιολογικά πληροφορημένη θεώρηση τῆς ἑλληνικῆς ἀντιστρατεύε-

Άπό τό Μνημείο τῆς μάχης τῆς Πίνδου τοῦ Χρ. Καπράλου

ται ἡ μυθοποίηση, τῆς ὁποίας ἐν τέλει ὑπεραμύνεται ὁ κ. Γούτσος μέ ἀσφαιρα διανοητικά παιχνίδια.

Ἡ γλώσσα καί οἱ χρήσεις τῆς λοιπόν. Ὁ ξεχασμένος F. Fanon ([1952] 1986), μιλώντας γιά τή γλώσσα καί τήν κοινωνική τῆς δύναμη, θυμίζει τόν Valery πού ἔλεγε ὅτι ἡ γλώσσα «εἶναι ὁ θεός πού χάθηκε μέσα στόν ἄνθρωπο». Καί αὐτός ὁ θεός –ἡ κοινωνία– εἶναι ὁ μόνος πραγματικός ὄρος –καί ὄριο– γιά τή συζήτηση τῶν γλωσσικῶν χρήσεων. Καί μέ αὐτή τή γενικότητα ὀφείλει νά συναντηθεῖ ὁ ειδικός –ἐν προκειμένῳ ὁ γλωσσολόγος– ἄν θέλει νά ὑπηρετήσῃ τήν κριτική γνώση καί ὄχι τήν ἀπολογητική τοῦ ὑπαρκτοῦ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Calame-Griaule, G. 1993. *La Nasalité et la mort. Στο Pour une Anthropologie de la voix*, ἐπιμ. N. Revel & D. Rey-Hulman, 23-32. Παρίσι: L'Harmattan.
- Γούτσος, Δ. The prescriptivism of anti-prescriptivists: Analyzing the discourse of the post-diglossia «myth-breakers». The Logos Conference, The Greek Experience. Institute of Classical Studies, School of Advanced Study. Λονδίνο 9-11 Σεπτ. 2004.
- Fanon, F. 1986. *Black Skin, White Masks*. Λονδίνο: Pluto Press (τίτλος πρωτοτύπου *Peau noire, masques blancs*, Παρίσι: Seuil, 1952).
- Khubchandani, L. M. 1981. *Language Education, Social Justice*. Poona: Centre for Communication Studies.
- Κουτσογιάννης, Δ., ἐπιμ. 2001. *Πληροφορική - ἐπικοινωνιακή τεχνολογία καί γλωσσική ἀγωγή: Ἡ διε-*

θνῆς ἐμπειρία. Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας: Θεσσαλονίκη.

Mauss, M. 1972. *A General Theory of Magic*. Νέα Ὑόρκη: W.W. Norton.

Mesmin, C. et al. 1995. *Psychothérapie des enfants des migrants*. Παρίσι: La Pensée sauvage.

Powers, W. K. 2003. *La Langue sacrée. Le Discours surnaturel chez les Sioux lacotas*. Παρίσι: Edition du Rocher.

Sapir, E. 1949. Male and female forms of speech in Yana. Στο *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ἐπιμ. D. G. Mandelbaum, 206-213. Berkeley, L.A. & Λονδίνο: University of California Press.

Waquet, F. 1998. *Le Latin ou l'empire d'un signe*. Παρίσι: Albin Michel.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ

Ο Έλληνικός Έμφύλιος Πόλεμος. Η έμπλοκή του ΚΚΕ

Δέν υπήρχε προειλημμένη απόφαση για τον Έμφύλιο

του Σπύρου Άσδραχά

[...] Καί πρώτα ο τίτλος του βιβλίου: «έμπλοκή». Προαναγγέλλει μιά έρμηνευτική έκδοχή του Έμφυλίου που αποκλείει την προειλημμένη απόφαση, συνεπώς τή θεωρία των «τριών γύρων»: έρμηνευτική έκδοχή που ή μαρτυρία των τεκμηρίων, αλλά και οι ίδιες οι πράξεις στίς όποιες αυτά αναφέρονται, τήν καθιστούν έρμηνευτική δεβαιότητα. Δεύτερο, ή ιστορία του βιβλίου, που μέ τήν πρώτη του μορφή παρουσιάστηκε σέ συνέχειες στήν *Αύγή* από τον Δεκέμβρη του 1979 έως και τον Γενάρη του 1980: για τήν ιστορία αυτή θά μās μιλήσει εκ μέρους των έπιμελητών τής σημερινής έκδοσης ο Στρατής Μπουρνάζος. Τρίτο, τό περιεχόμενο του βιβλίου: όπως έξηγει ο συγγραφέας του δέν πρόκειται για μιά ιστορία του Έμφυλίου, αλλά για τήν κριτική παρουσίαση των γραπτών τεκμηρίων που δείχνουν τήν αιτιολόγησή του, τίς ποικίλες φάσεις του, τή σκοποθεσία του. Προέρχονται όλα από τά αρχεία του ΚΚΕ που απόκεινται στά ΑΣΚΙ και σχεδόν στό σύνολό τους απορρέουν από τά όργανά του: εκφράζουν συνεπώς τήν κομματική άποψη ή απόψεις, δηλαδή τήν άποψη του οργανωτή του. Δέν πρόκειται για κείμενα άπολογητικά, κατασκευασμένα εκ των υστέρων, αλλά για κείμενα που «παράγονται» μέρα μέ τή μέρα και άφορούν γεγονότα, τακτικές, στρατηγικές: στό μέτρο όπου εκ των υστέρων φαί-

νεται ότι έχουν άπολογητικό χαρακτήρα, τά όρια του χαρακτήρα αυτού μέ εκείνα τής συγχρονικής αιτιολόγησης. Τά τεκμήρια άφορούν τήν τετραετία 1946-1949 και, μέ μιάν εξαίρεση (Γενάρης 1950) συντάχθηκαν κατά τά χρόνια αυτά. Στο βιβλίο διαρθρώνονται σέ θεματικές ένότητες που αντιστοιχούν στά μείζονα ζητήματα του Έμφυλίου, στή στενά «έσωτερική» του ιστορία και στίς σχέσεις του ΚΚΕ μέ τά αδελφά κόμματα, κατεξοχήν τό σοβιετικό, τό γιουγκοσλαβικό και σέ μικρότερο, αλλά επίσης σημαντικό, βαθμό μέ τό άλβανικό. Μέ βάση τά τεκμήρια αυτά, ο Φίλιππος Ηλιού δίνει τό έρμηνευτικό σχήμα του Έμφυλίου, όπως προκύπτει από τή στρατηγική που διαμόρφωσε (1946-1947) τό ΚΚΕ και άποτυπώνεται μέ σαφήνεια στά έπίσημα κείμενά του: τά συγχρονικά, έπαναλαμβάνω, κείμενα. Θά μπορούσε νά συνοψισθεί στά ακόλουθα.

Η ένοπλη σύγκρουση ήταν ή λύση που επέβαλαν οι άγγλοι αρχικώς και οι άμερικανοί στή συνέχεια σύμμαχοι, μέ σκοπό νά συντρίψουν ένα έθνικό και συνάμα κοινωνικό κίνημα, του όποιου φοβούνταν τίς πολιτικές έπιπτώσεις. Από τήν άποψη αυτή ή ένοπλη σύγκρουση έπιβλήθηκε στό ΚΚΕ, δέν τήν επέλεξε ως τελική και μονοδρομική λύση του έλληνικού προβλήματος μέ σκοπό τήν κατάκτηση τής έξουσίας. Άποδέχθηκε τή σύγκρουση ως εργαλείο, ως μέσο πίεσης για τήν επίτευξη μιάς συμφωνίας που θά επέτρεπε στό έαμικό κίνημα νά έχει τή θέση που του άρμόζει στό δημοκρατικό πολίτευμα τό όποιο θά έπρεπε νά εγκαθιδρυθεί στό μετακατοχικό κράτος. Στο μέτρο όπου ή συμφωνία δέν γινόταν έφικτή, ή σποραδική αντίσταση μεταμορφώνεται σέ έμφύλιο πόλεμο, που κι αυτός επίσης ένειχε δύο πιθανές άπολήξεις: τή συμφωνία ή τήν κατάληψη τής έξουσίας: προοδευτικά επικρατούσε ή δεύτερη έκδοχή. Για νά έχει άποτελέσματα προς τή μιά ή τήν άλλη κατεύθυνση ο έμφύλιος πόλεμος, τό ένοπλο κίνημα θά έπρεπε νά άποκτήσει συνεχή και έλεγχόμενη γεωγραφική βάση και δικά του θεσμι-

Τά κείμενα του Σπύρου Άσδραχά και του Άγγελου Έλεφάντη είναι οι όμιλίες τους στήν παρουσίαση του βιβλίου του Φ. Ηλιού *Ο Έλληνικός Έμφύλιος Πόλεμος. Η έμπλοκή του ΚΚΕ* (έκδόσεις Θεμέλιο-ΑΣΚΙ) που έγινε στίς 23 Νοεμβρίου 2004. Στήν ίδια παρουσίαση μίλησαν επίσης ο εκδότης Θόδωρος Μαλικιώσης, Νίκος Κωνσταντόπουλος (πρόεδρος του ΣΥΝ), ο Ηλίας Νικολακόπουλος, ο Βασίλης Κρεμμυδάς, ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος και ο εκ των έπιμελητών τής έκδοσης Στρατής Μπουρνάζος. Όλες οι όμιλίες για τό βιβλίο του Ηλιού θά έκδοθούν σέ λίγες μέρες σέ άνεξάρτητο τομίδιο.

κά μορφώματα. Άλλά για να συμβεί τούτο, θά έπρεπε να υπάρχουν οι έξής όροι: δυνατότητες έφεδρειών, κυρίως ανθρώπινων, στό έσωτερικό δυνατότητες όπλητικού έφοδιασμού από τό έξωτερικό. "Όλα αυτά προϋπέθεταν τήν έγκριση τού σχεδίου από τήν κομμουνιστική μητρόπολη και συγχρόνως τήν ανάληψη υποχρεώσεων ως προς τή συγκρότηση τής πολεμικής μηχανής, με άπώτερο στάδιο τή διπλωματική ενίσχυση τού κράτους πού είχε σχεδιασθεί στό χαρτί, δηλαδή τής Έλεύθερης Ελλάδας και τής κυβέρνησής της. "Όλα αυτά είναι πλέον γνωστά, στό βιβλίο όμως άρθρώνονται με τρόπο αποδεικτικό χωρίς άμφιλεγόμενα.

Είναι έμφανές επίσης ότι ή ηγεσία τής Σοβιετικής Ένωσης, δηλαδή ό Στάλιν, δέν ώθησε τούς Έλληνες κομμουνιστές να έξαπολύσουν τόν έμφύλιο πόλεμο: ενέκρινε ώστόσο τό σχέδιό τους και τούς έξασφάλισε σημαντικές ύλικές προϋποθέσεις για τήν ευόδωσή του, με κύριο όργανο τόν Τίτο. Τούτο σημαίνει ότι υπήρξε ενθάρρυνση και όχι άποτροπή. Επιπροσθέτως οι Σοβιετικοί, και όχι μόνο αυτοί, ήταν άπόλυτα πληροφορημένοι από τό ΚΚΕ για τήν πορεία τής ένοπλης σύρραξης και για τίς άδυναμίες τού Δημοκρατικού Στρατού. Συνεπώς δέν είναι δυνατό να εϋσταθήσει καμιά έρμηνεία πού επικαλείται τή σοβιετική υποκίνηση ή τόν αίφνιδιασμό τών Σοβιετικών. Προκύπτει επιπρόσθετα από τά ίδια τά τεκμήρια ότι υπήρχε σοβαρή απόκλιση άνάμεσα στις εκτιμήσεις τής κομματικής ηγεσίας, τής έλληνικής κομματικής ηγεσίας, και τίς προσδοκίες της και στήν πραγματικότητα, είτε αυτές άφορούσαν τήν εκ πλήρωση τών προβλέψεων ως προς τίς δυνατότητες έσωτερικής ενδυνάμωσης τού Δημοκρατικού Στρατού, είτε αυτές άφορούσαν τήν άποτελεσματικότητα τής έξωτερικής βοήθειας. Έτσι, ή άποτυχία τού Δ.Σ. ήταν συνάρτηση αυτών τών δυό άποκλίσεων και ή εκ τών υστέρων, αλλά πολύ κοντά στα γεγονότα, άπόρριψη ευθυνών στήν πολιτική τού Τίτο.

Αυτό είναι χονδρικό τó γενικό σχήμα, όπως ανακύπτει από τά τεκμήρια. Τά ίδια υποδεικνύουν, αν δέν άποδεικνύουν, ότι τίς αναλύσεις τής ηγετικής ομάδας τίς άποδεχόταν τό σύνολο τών ηγετικών όργάνων, άκόμη και τμήμα τών έαμικών συμμάχων. Συνεπώς, κάθε έρμηνεία πού θά επικαλούταν τήν παραγνώριση αντίθετων εκτιμήσεων στό έσωτερικό τού κομματικού μηχανισμού δέν φαίνεται ότι θά είχε πιθανότητες επαλήθευσης. Τό ίδιο ισχύει και για τίς δυνατότητες ενσωμάτωσης τής στρατηγικής τού Βελουχιώτη στήν αντίστοιχη τής ηγεσίας τού ΚΚΕ, ως μιάς έξ ύπαρχής ένδεχομενικότητας: προσέκρουε στή στρατηγική τού δημοκρατικού συμβιβασμού, μολοντί δέν ήταν αυτός ό όρος με τόν όποιο εκφραζόταν τότε τό νοούμενό του.

Αυτά περίπου συγκροτούν τό πρώτο επίπεδο έρμηνείας πού προτείνει μέσω τής κριτικής κατανόησης τών τεκμηρίων ό Φίλιππος Ηλιού: θά μπορούσε να πει κανείς ότι, παρά τίς δικές του σποραδικές παρατηρήσεις, μεταγράφει τή λογική τής έποχής και υποστασιοποιεί μέσω τών γεγονότων τίς τότε αίτιολογήσεις και έρμηνείες: δυνατότητες έπιστράτευσης έσωτερικών έφεδρειών πού άποδείχθηκαν κατώτερες τών προβλέψεων, άναποτελεσματικότητα μιάς έξωτερικής βοήθειας πού δέν έφτανε τό προσδοκώμενο μέγεθος, έπισημαίνεις έξωτερικές έδαφικές ύποδοχές. Αυτού τού είδους ή άνάγνωση τού βιβλίου θά τό κατέτασσε σε μιά ευτυχή στιγμή ιστορικού άντικειμενισμού, αλλά θά τό άδικούσε: θά παραγνώριζε τήν προσωπική συμβολή τού συγγραφέα του στήν έρμηνεία τών γεγονότων πού άναδεικνύει μαζί με τίς συγχρονικές τους έξηγήσεις. Έπιτρέψτε μου στό σημείο αυτό, και πριν τελειώσω, να υπενθυμίσω ότι ή πρώτη δημοσίευση στήν *Αύγή* έμεινε άνολοκλήρωση και άκόμη, όπως έξηγοϋν οι έπιμελητές τής σημερινής και, άλοίμονο, τελικής έκδοσης, οι μεταγενέστερες φροντίδες τού Φίλιππου Ηλιού δέν ολοκληρώθηκαν κι αυτές: έμεινε έτσι άγραφος ό καταληκτικός λόγος, στόν όποιο ρητά θά εκφραζόταν ή προσωπική του έρμηνεία. Οι έπιμελητές τής έκδοσης φρόντισαν να ανταποκριθούν στήν προσδοκία αυτή δημοσιεύοντας σε έπίμετρο ένα δικό του κείμενο τού 1999 με τή φιλολογική κριτικότητα πού τούς χαρακτηρίζει. Στό κείμενο αυτό ό Φίλιππος Ηλιού συμπυκνώνει τά νοήματα πού διατρέχουν τήν πρώτη δημοσίευση στήν *Αύγή* και διατυπώνει τή δική του έρμηνεία.

"Όλες οι συγχρονικές αίτιολογήσεις και έρμηνείες μπορούν να εϋσταθούν μερικώς: οι διατυπούμενες αίτίες τής ήττας μπορεί να έχουν, και έχουν, τήν αξία τους, δέν είναι όμως σε θέση να δώσουν άπάντηση σε ένα κεντρικό ερώτημα. Παραθέτω:

«Είταν δυνατόν μιά κοινωνική επανάσταση ή ένας εμφύλιος πόλεμος, καθοδηγημένος από κομμουνιστές, να επιτύχει σε χώρα τής δυτικής Ευρώπης εκείνης τής έποχής; Είταν δυνατόν ένα λαϊκό κίνημα, όσο ισχυρό κι αν μπορούσε να είναι, να αναστρέψει τίς γεωπολιτικές ισορροπίες πού είχαν άποδεχτεί οι "Μεγάλοι Σύμμαχοι" στή διάρκεια τού Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου; Είταν δυνατόν να υπάρχουν "επαναστατικές διαθεσιμότητες" πού θά επέτρεπαν να ξεσηκωθεί ένας λαός πού μόλις έδγαινε από έναν καταστροφικό πόλεμο για να ριχτεί σε έναν άλλο, και μάλιστα εμφύλιο;»

Είναι προφανές ότι τά ερωτήματα αυτά δίνουν νέα διάσταση στό ήδη διατυπωμένο έρμηνευτικό σχήμα, με άμεσο συμπέρασμα «ότι ή έκβαση τού έλληνικού εμφυλίου πολέμου είταν έγγεγραμμένη στήν άφετηρία του», συμπέρασμα πού συνεπάγεται μιά, αινιγματική, νομίζω, φράση: «τό τριτοδιεθνιστικό μοτίβο τού "προκεχωρημένου άποσπάσματος

της επανάστασης» που θυσιάζεται για να κερδηθεί ή συνόλη μάχη φαίνεται ότι είχε και αυτό τη θέση του στις άφεταιριακές διαδρομές του ελληνικού επαναστατικού έγχειρήματος». Τό μοτίβο αυτό έκφωνήθηκε και κατά τη διάρκεια του Έμφυλίου και μετά. Προφανώς ο Φίλιππος Ήλιού δέν θέλει να υπαινιχθεί ότι ο Έμφύλιος ξεκίνησε συνειδητά ως προπομπός μιάς γενικεύσιμης επανάστασης. Νομίζω ότι θέλει να πεί δυό πράγματα: Πρώτο, ότι ή άποδοχή της θυσίας ενόψει του γενικού σκοπού, της

«τελικής πάλης», άποτελοῦσε ήθικό έφόδιο της έμφύλιας δοκιμής και δοκιμασίας. Δεύτερο, ότι έγγραφόταν στή στρατηγική ή στή σκοπιμοθηρία της κομμουνιστικής μητρόπολης και γινόταν εργαλείο της για σκοπούς που υπερέβαιναν τις άμεσες και άφεταιριακάς ύπονομευμένες επιδιώξεις του κοινωνικού και πολιτικού αίτούμενου των έλλήνων κομμουνιστών, χάρη των οποίων και του αναλυτικού τους όργάνου, δηλαδή της ιστορικής εξήγησης, έγραψε τό βιβλίο αυτό ο Φίλιππος Ήλιού.

«Τό τρελό καράδι»

του Άγγελου Έλεφάντη

[...] Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά στό βιβλίο του Ήλιού και μέσα άπ' αυτό στήν ιστορία-πρόβλημα του Έλληνικού Έμφυλίου 1946-49. Ήδη ο ύπότιλος αίφνιδιάζει: ή εμπλοκή του ΚΚΕ στον Έμφύλιο. Άλλά γιατί εμπλοκή; Τό ΚΚΕ δέν τον ήθελε αυτό τον πόλεμο αλλά μπλέχτηκε ή τό έμπλεξαν; Μήπως, τάχα, ή ένοπλη πάλη δέν ήταν εκ μέρους του ΚΚΕ τό στρατηγικό μέσον για την κατάκτηση της έξουσίας, όπως τό συνόψιζε τότε ή ιστοριογραφία αλλά και πολιτική των νικητών στή θεωρία των «τριών γύρων»; Μήπως δέν ήταν μεθοδευμένη ή άπόφαση του ΚΚΕ; Μήπως δέν ήταν παρά ή πειθήνια συμμόρφωση του κόμματος στα κελεύσματα του παγκόσμιου επαναστατικού κέντρου προς ένα προκεχωρημένο φυλάκιό του; Μήπως ο Έμφύλιος δέν ήταν παρά ο τυχοδιωκτισμός του Ζαχαριάδη, που έπιπλέον μόνος αυτός άποφάσιζε χωρίς να ρωτάει κανέναν; Μήπως δέν ήταν παρά ή υποκίνηση εκ μέρους των συμμάχων του ΚΚΕ, ιδιαίτερα του Τίτο και του Στάλιν, που είχαν ύποσχεθεί στον Ζαχαριάδη τά πάντα κι ύστερα τον πούλησαν στην κρίσιμη στιγμή; Μήπως δέν ήταν συνέπεια της στρατηγικής των Άγγλοαμερικανών και της Δεξιιάς να συντρίψουν, διά της φυσικής έξοντώσεως, τό ΕΑΜ και τους κομμουνιστές μιά για πάντα; Και τότε γιατί τό κόμμα τους έκανε τό χατίρι να βγει στό βουνό, όταν ήδη ο συσχετισμός δυνάμεων είχε γείρει συντριπτικά και αναντίστρεπτα εις βάρος των άριστερών; Μήπως ο Έμφύλιος δέν ήταν παρά τό έργο έαμοβουλγάρων που ήθελαν ν' αποσπάσουν τή Μακεδονία-Θράκη από την ελληνική επικράτεια και μ' αυτό τον τρόπο να αναθεωρήσουν τά άποτελέσματα των Βαλκανικών Πολέμων αλλά και των δύο Παγκοσμίων Πολέμων; Μήπως, τάχα, ο Έμφύλιος δέν ήταν παρά ή αναγκαστική προσχώρηση του ΚΚΕ σε μιά κατάσταση ένοπλου άγώνα, όταν τά βουνά είχαν γεμίσει από καταδιωκόμενους άγωνιστές της Άντίστασης;

Παρέθεσα όλα αυτά τά «μήπως», διότι τό καθένα κι όλα μαζί άποτελέσαν επί εξήντα χρόνια έρμηνευτικές βεβαιότητες, μόνο που ο καθένας είχε τή δική του βεβαιότητα, κι άδιαφορούσε για τις άλλες. «Άνθισαν έτσι κι άνθίζουν άκόμη πολιτικές και ιδεολογικές “έρμηνειες” που άντιμετώπισαν μέ άρκετή άδιαφορία τά πραγματικά περιστατικά», λέει ο Ήλιού στό πρώτο κείμενο του βιβλίου του με τίτλο «Τό σχήμα του Έμφυλίου». Θά ήταν πολύ ενδιαφέρον, άρνητικά συναρπαστικό, αν έκανε κανείς μιά άνθολόγηση των μυθεμάτων που προσφέρθηκαν στους Νεοέλληνες, άπ' όλες τις μεριές, τις δεξιές και τις άριστερές και τις άριστερότερες, ως ιστορική άυτογνωσία. Και συνεχίζουν άφειδώς να προσφέρονται, τόσο που οι σημερινοί να μην είναι σε θέση να καταλάβουν τους ανθρώπους του Έμφυλίου, ούτε καν τί ήταν ο πατέρας τους και ή μάνα τους, ο παππούς τους, ή γιαγιά τους, οι συνητοπίτες τους.

Όστόσο, ο Ήλιού τονίζει ότι «στά δικαιώματα του πολίτη θά έπρεπε να άνήκει και τό δικαίωμα να γνωρίζει την ιστορία του». Είναι πολύ ωραίο για να είναι άληθινό. Ίσως κάποτε γίνει. Για την ώρα, ως συνεχίσουμε τό παράδειγμα της ζωής του Ήλιού, και του έπιστημονικού του έργου, αντιστρέφοντας τό επίγραμμα του: «Στίς ύποχρεώσεις του πολίτη θά έπρεπε να άνήκει και ή ύποχρέωσή του να μαθαίνει την ιστορία του».

Ο Ήλιού, γέννημα-θρέμα της ιστορίας της Άντίστασης, του Έμφυλίου και όλων των μετέπειτα φάσεων, συναισθάνθηκε βαθιά την ύποχρέωση αυτή: να μάθει την ιστορία, της οποίας ήταν ύποκείμενο, και την όποια ύπηρετησε μέ πάθος, μέ όξυδέρκεια και έπιστημονικότητα.

Και κατ' αρχήν την άκουσε αυτή την ιστορία. Μέ προσοχή. Την άκουσε άπ' τά στόματα των συντρό-

φων του. Τή διάβαση, στίς παντοειδείς έγγραφες καί γεγονικές αποτυπώσεις της.

Γιά νά γράψεις μιά σελίδα γιά τήν ιστορία τοῦ Ἐμφυλίου, ὅπως γιά κάθε ιστορία ἄλλωστε, πρέπει νά ἔχεις διαβάσει χιλιάδες. Καί ἐπιπλέον πρέπει ν' ἀναδιφήσεις στή σκόνη τῶν ἀρχείων. Κι ἂν δέν ὑπάρχουν τά ἀρχεῖα; Πολύ ἀπλό: τά φτιάχνεις. Ἔτσι ὁ Φίλιππος ἔφτιαξε τά ΑΣΚΙ, γιά νά μπορεῖ ὁ ἴδιος νά ἀνταποκριθεῖ στήν ὑποχρέωσή του νά μάθει τήν ιστορία του. Καί μαζί μ' αὐτόν, ὅλοι μας.

Ἔτσι, ἀναδιφώντας στά ἀρχεῖα τοῦ ΚΚΕ, πού εἶχαν περιέλθει στό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, δημοσιεύει καί σχολιάζει σέ πολύ πρώιμη ἐποχή, τό 1979-80, ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ ΚΚΕ, τῆς περιόδου 1946 ὡς τά τέλη τοῦ 1947, ἔγγραφα πού σχετίζονται κυρίως μέ τίς σχέσεις τοῦ ΚΚΕ πρός τά ἀδελφά κόμματα, καί πού ἀποτελοῦν τόν κύριο ὄγκο τεκμηρίων τοῦ τόμου πού σήμερα σᾶς παρουσιάζουμε.

Δέν προτίθεται νά πῶ μέ δικά μου λόγια τί λένε τά ἔγγραφα αὐτά καί ποιός ὁ σχολιασμός τοῦ Ήλιού. Αὐτό εἶναι δουλειά τῶν ἀναγνωστῶν, ὄλων ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιά τήν περίοδο τοῦ Ἐμφυλίου. Δυό τρία πράγματα μόνο θά θίξω, πού κατά τή γνώμη μου ἀναδεικνύουν τήν ἀξία τῆς ἐργασίας τοῦ Φίλιππου.

Κατ' ἀρχάς μιά γενική παρατήρηση, ἄς ποῦμε ἐξακκομενική, γιά τόν Ἐμφύλιο, πού γνωρίζω ἀπό τίς ἀπειρες συζητήσεις μαζί του, πῶς τήν ἐνστερνίζονταν κι ὁ ἴδιος. Ὅτι δηλαδή ὁ Ἐμφύλιος, μαζί μέ τή Μικρασιατική Καταστροφή —ἀλλά γιά ἄλλους λόγους αὐτή—, ἦταν τά δυό μεγάλα γεγονότα πού, τό καθένα μέ τόν τρόπο του, σφράγισαν τήν ιστορία τῆς Ἑλλάδας τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Ἄν ἡ Μικρασιατική Καταστροφή μέ τή συσσώρευση ἐνάμισι ἐκατομμυρίου προσφύγων καί τόν ἐνταφιασμό τῶν ἀλυτρωτικῶν σχεδίων ἔταμε ὀριστικά τό ἐρώτημα ποιά εἶναι ἡ Ἑλλάδα, ἡ περίοδος τοῦ πολέμου καί τῆς Ἀντίστασης συσσώρευσε, σ' αὐτήν τήν ἤδη ἐν κρίσει κοινωνία, κι ἄλλα στοιχεῖα κρίσης ἀλλά καί, ταυτόχρονα, ἀνέδειξε ἕναν καινούργιο ιστορικό πρωταγωνιστή: τό ΕΑΜ. Δέν προϋπήρχε αὐτός ὁ νέος πρωταγωνιστής, ἀλλά θά ἔλθει σέ δυναμική ἀντιπαράθεση πρός τίς προϋπάρχουσες κυρίαρχες ἐγχώριες πολιτικές καί κοινωνικές δυνάμεις, καί ταυτόχρονα καί πρός ἀγγλοαμερικανικούς συμμάχους τους. Αὐτό πού λέμε ἰμπεριαλιστική ἐξάρτηση τῆς χώρας δέν ἦταν παρά μιά συμμαχία ἐλληνικῶν καί ξένων δυνάμεων. Κι ὅπως συχνά συμβαίνει στίς συμμαχίες, κάποιος ἔχει τό πάνω χέρι. Τό πάνω χέρι, ὡς ισχυρότεροι, τό εἶχαν οἱ Ἀγγλοαμερικάνοι διότι οἱ ἐπιχώριοι Ἕλληνες σύμμαχοί τους ἦταν ἀσθενεῖς: ἀσθενεῖς ἀλλά ὄχι ξενοκίνητα πιδόνια, ὅπως τούς θέλει μιά ἀριστερή ἀπεικόνιση. Κι εἶναι ἀσθενεῖς διότι ὁ πόλεμος, καί εἰδικά ἡ Ἀντίσταση, τούς εἶχε ἀφαιρέσει τή λαϊκή ἀγκύρωση. Οἱ λαϊκές μάζες, μέ τό ΕΑΜ, εἶχαν

στραφεῖ ἄλλοῦ. Ὁ νέος πρωταγωνιστής —πού ἴσως δέν ἦταν πλειοψηφικός—, ἦταν καί δυναμικός καί λαϊκός. Τελειώνοντας ὅμως ὁ πόλεμος δέν κρέμασε τήν γκλίτσα του πίσω ἀπό τήν πόρτα γιά νά ἀσχοληθεῖ μέ τά εἰρηνικά του ἔργα. Δέν τόν ἄφησαν ἄλλωστε, διότι καί μόνο ἡ ὑπαρξή του ἔθετε σέ ἀμφισβήτηση μπλόκ τῆς ἐξουσίας: τήν ἑλληνοαμερικανική συμμαχία, στήν ὁποία μέ τήν Ἀπελευθέρωση προστίθενται οἱ ἐνοπλοὶ τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας ἀλλά καί ισχυρότατα στρώματα τῶν «πλουτισάντων» ἐπί Κατοχῆς. Ἐκ μέρους της ὅμως, ἡ κατίσχυσή της, ὅπως γράφει καί ὁ Ήλιού, «προϋπέθετε τήν ἐξουδετέρωση ἐνός πανίσχυρου προοδευτικοῦ κινήματος ἔσω καί μέσω τῆς φυσικῆς ἐξόντωσης τῶν ὀπαδῶν του». Τά πράγματα λοιπόν ἀπό τή μία μεριά εἶναι πεντακάθαρα καί ἔχουμε μύριες ἀποδείξεις γι' αὐτό.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως, τό ΚΚΕ, ὡς τριτοδιεθνίτικο κόμμα, ποτέ δέν εἶχε ἀποποιηθεῖ τήν τριτοδιεθνίτικη στρατηγική τῆς ἐνοπλης ρήξης, ἔσω ὡς βοηθητικῆς παραμέτρου τῆς μαζικῆς πολιτικῆς πάλης.

Ἐδῶ βρίσκεται ἡ μεγάλη ἀξία τῆς προσφορᾶς τοῦ Ήλιού. Ὅτι δηλαδή τό ΚΚΕ ἀπό τό 1943 καί τό 1944 ἔχει ἐγκαταλείψει τήν ἰδέα τῆς ἐνοπλης κατάληψης τῆς ἐξουσίας. Ὅλα τά διαθέσιμα στοιχεῖα καί οἱ ἐπίσημες θέσεις συνηγοροῦν πρός τοῦτο. Καί μετά τή Βάρκιζα τό ἴδιο πιστεύει, παρά τό ὄργιο τρομοκρατίας πού ξεσπᾶ εἰς βάρος τῶν ἀριστερῶν. Πιστεύει δηλαδή καί ἐπιδιώκει ἔμπρακτα τή δημοκρατική ἐξέλιξη.

«Τό νά μπορεῖς νά ἐπιχειρήσεις», λέει ὁ Ήλιού, «νά πάρεις τήν ἐξουσία καί νά μὴν τήν παίρνεις εἶναι ἕνας νεωτερισμός. Τό δικό μας Κομμουνιστικό Κόμμα, τόν νεωτερισμό αὐτόν τόν μορφοποίησε τό 1944. Κι ἀπό κεῖ καί πέρα ἀρχίζει μιά ἱστορία ἡ ὁποία κρατᾶ ὡς τήν πραγματική ἐναρξη τοῦ Ἐμφυλίου, τήν ἀνοίξη τοῦ 1947».

Βεβαίως, τό ΚΚΕ καί ὀργάνωσε καί ἀνέχθηκε τήν αὐθόρμητη δημιουργία περιορισμένων ἐνοπλων ὁμάδων ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1946. Ὅχι ὅμως γιά νά ἀνατρέψει, ὄχι γιά νά καταλάβει τήν ἐξουσία, ἀλλά γιά νά ἐξαναγκάσει τόν ἀντίπαλό του σέ ἕναν νέο συμβιβασμό.

Δέν ὑπῆρξε, λοιπόν, ὅπως τόσο πολύ λέχθηκε, αὐτό τό διάστημα μιά διπλή στρατηγική: καί ἐνοπλος ἀγώνας καί πολιτικό, μαζικό κίνημα. Τό ΚΚΕ ἐπιδιώκει κυρίως νά ὀδηγήσει τά πράγματα σέ πολιτικές λύσεις, πού θά ἐπέτρεπαν στό ΕΑΜ νά καταλάβει στή θεσμοθετημένη πολιτική ζωῆ μιά θέση ἀντίστοιχη μέ τόν ὄγκο τῶν δυνάμεών του.

Παρά ταῦτα, ἡ ἐπιβολή τοῦ τρομοκρατικοῦ καθεστώτος συνεχίζεται καί διογκώνεται. Ἡ ἐνοπλη ἐμπλοκή ὅλο καί περισσότερο μπλέκει στά γράνα-

ζια της τό ΚΚΕ. Έτσι ώριμάζει ή ιδέα ότι ή προ-σφυγή στά όπλα είναι αναπότρεπτη, άνοιξη τοῦ 1947 πιά, ιδέα πού μέ τό δόγμα Τρούμαν και τήν ανάμιξη πλέον τών Αμερικανών από τό καλοκαίρι τοῦ 1947 γίνεται μονόδρομος. Ο μονόδρομος αυτός συγκεκριμενοποιείται στό σχέδιο «Λίμνες» γιά τή δημιουργία μιᾶς ελεύθερης περιοχῆς στή Μακεδονία-Θράκη μέ πρωτεύουσα τή Θεσσαλονίκη και υπερασπιστές 50-60.000 άντάρτες. Υπό τόν άπαρά-βατο όρο ότι ο Δ.Σ. θά έχει τήν αντίστοιχη ενίσχυ-ση από τίς χώρες τοῦ ανατολικοῦ μπλόκ.

Αυτό είναι τό σχῆμα τοῦ Εμφυλίου πού επεξε-ργάζεται ο Ηλιού στό ανά χείρας έργο. Έξ ου ή λέξη «έμπλοκή» στόν υπότιτλο, κάτι δηλαδή πού απορρίπτει τήν προειλημμένη απόφαση. Και προ-σθέτει παραστατικά:

« Αν αυτό τό σχῆμα δέν τό έμπεδώσουμε τότε ή ιστορία τών ελλήνων κομμουνιστών παρουσιάζει, από τά τέλη τῆς Κατοχῆς ως τήν άρχή τοῦ Εμφυλίου (άνοιξη τοῦ 1947), τό σχῆμα τοῦ τρελοῦ καραβιοῦ».

(άπόσπασμα από τό βιβλίο, σελ. 355)

Τά έγγραφα πού δημοσιεύονται και ο σχολιασμός

τοῦ Ηλιού μᾶς δείχνουν καθαρά ότι τό σχῆμα τοῦ τρελοῦ καραβιοῦ είναι ακόμη ένας μύθος, ίσως ο κραταιότερος.

Έξερουμε βέβαια ότι τίποτε απ' αυτά δέν έγινε. Στόν Γράμμο και τό Βίτσι παίχτηκε τό τελευταίο επεισόδιο, άν και ή τραγωδία συνεχίστηκε: μιᾶ τρα-γωδία πού κράτησε απ' τά χρόνια τῆς Αντίστασης ως άργότερα. Τραγωδία: νά επιμεινω στόν όρο, όχι γιά νά δείξω τό πόσα δεινά συσσώρευσε στή χώρα και τούς άνθρώπους ο Εμφύλιος. Αυτό έχει γίνει πολλές φορές από πάρα πολλούς. Αλλά γιά νά φα-νεῖ τό άμείλικτο χέρι τῆς ιστορίας. Ο Δ.Σ. προσπά-θησε νά ανατρέψει τήν εξέλιξη πού δρομολόγησε και ύπηρέτησε ή έλληνοαμερικανική συμμαχία. Ή-ταν εξαναγκασμένο τό διάβημά του, αλλά και ά-ποδείχθηκε άδιέξοδο. Τό άδιέξοδο ώστόσο είναι, γιά μᾶς, «ύστερη γνώση», μιᾶ γνώση πού τήν έ-φεραν στήν επιφάνεια οι οδύνες και ή οδύνη τών γεγονότων. Μόνο μέ τούς όρους τῆς τραγωδίας μπορούμε νά τό προσεγγίσουμε. Τό βιβλίο τοῦ Η-λιού μᾶς βοηθάει, προσφέροντάς μας μιᾶ ισχυρή και άντιμυθευτική βάση αὐτογνωσίας.

Αγωνιστές στό έκτελεστικό άποσπασμα

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1944

Ἀπόκλιση καὶ σύγκλιση τῶν κέντρων ἐξουσίας στήν κατεχόμενη Ἑλλάδα

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1944 κορυφώθηκε ἡ διαδικασία ἀπόκλισης μεταξύ τῶν κέντρων πολιτικῆς ἐξουσίας πού δημιούργησε ἡ κατοικὴ πραγματικότητα στήν Ἑλλάδα. Τρία κυβερνητικά σχήματα διεκδικοῦσαν πλέον τὴν ἐξουσία στή χώρα. Ἡ ἀπελευθέρωση πλησίαζε καὶ αὐτό ὀδηγοῦσε ἀναγκαστικά στήν ἐπίβλιψη τοῦ ἑνός καὶ μόνου ἀπὸ τὰ σχήματα αὐτά ἢ στή σύγκλιση ἀναμεταξύ τους. Ἄρχισε ἔτσι μίᾶ σύνθετη διαδικασία πού θά κορυφωνόταν μέ δραματικό τρόπο μόλις τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1944.

Ἡ μεγάλη ἀπόσταση πού χώριζε τὰ τρία κυβερνητικά καὶ πολιτικά σχήματα πού παγιώθηκαν στή χώρα ἐρχόταν σέ πλήρη ἀντίθεση μέ ἐκεῖνο πού φαινόταν, ἀκόμα καὶ τὴν ἀνοιξή τοῦ 1944, ὡς ὁρατό μέλλον τοῦ πολέμου. Μέ ἄλλα λόγια ἡ ἀπελευθέρωση τῆς χώρας, τὴν ὁποία παράγοντες καὶ ἀπλοί ἄνθρωποι μάταια περίμεναν στὰ 1943, ἦταν πολὺ πιθανὸ νὰ ἐρθε μέσα στὸ τρέχον ἔτος. Ἡ προοπτικὴ αὐτὴ ἀναγόμενὴ στὸ πολιτικὸ πεδίο σήμαινε πολὺ ἀπλὰ ὅτι οἱ τρεῖς πόλοι ἐξουσίας (Κυβέρνηση Μέσης Ἀνατολῆς, κυβέρνηση τοῦ βουνοῦ, ἢ ΠΕΕΑ καὶ Κυβέρνηση Ἀθηνῶν) θά βρισκόνταν στήν ἀνάγκη, μέσα σέ εὐλόγο καὶ ἐλαφρῶς ἀπρόβλεπτο ὡς πρὸς τὸν ἀκριβὴ προσδιορισμὸ τοῦ διαστήματος νὰ συρρικνωθοῦν σέ ἕνα. Αὐτὸ μποροῦσε νὰ γίνεῖ εἴτε διαμέσου μιᾶς διαδικασίας σύγκλισης εἴτε μέσα ἀπὸ μίᾶ διαδικασία συγκρούσεως ὅπου ἡ ἐπικράτηση τοῦ ἑνός ἐκ τῶν σχημάτων θά σήμαινε τὴν καταστροφὴ τῶν ὑπολοίπων. Καθὼς οἱ ἰσορροπίες ἦσαν ἀβέβαιες ἀκόμα τὸν Μάιο τοῦ 1944 καὶ καμία ἀπὸ τὶς τρεῖς συνιστώσες δέν θεωροῦσε δεδομένη τὴν δυναμικὴ ἐκ μέρους τῆς ἀνάληψης τῆς ἐξουσίας, ὅλες οἱ πλευρὲς ἐπέλεξαν ἀρχικὰ τὸν

δρόμο τῆς σύγκλισης. Προϊὸν αὐτῆς τῆς «κοινῆς» ἀπόφασης ὑπῆρξε ἡ Συνδιάσκεψη τοῦ Λιβάνου.

Ἡ ἀνάδειξη τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου στήν πολιτικὴ σκηνὴ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς σέ ἀντικαταστάτῃ τοῦ Τσουδεροῦ καὶ σέ βάρος τοῦ βασικοῦ διαδόχου, τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου, συνοδευόταν ἀπὸ μίᾶ στροφὴ τῆς πολιτικῆς τῆς ἐξόριστης κυβέρνησεως, σέ συνεργασία φυσικὰ μέ τοὺς Βρετανούς. Ἡ κεντρικὴ ἰδέα ἦταν ὅτι ἡ ἐν ὄψει τῆς Ἀπελευθέρωσης σύγκλιση δέν ἦταν ἀναγκαστικὸ νὰ γίνεῖ ἀποκλειστικά καὶ μόνο μέ τὴν κυβέρνηση τοῦ βουνοῦ – ἡ ὁποία στήν τότε συγκυρία ἦταν καὶ αὐτὴ στὸ συμμαχικὸ στρατόπεδο. Ἡ σύγκλιση μποροῦσε νὰ στραφεῖ καὶ πρὸς τὴ μεριά τῆς κυβέρνησεως τῆς Ἀθήνας, ὄχι φυσικὰ τοῦ κεντρικοῦ κορμοῦ τῆς, ἀλλὰ μέ τὸ μηχανισμό τῆς πού εἶχε ἤδη ἀναπτυχθεῖ σημαντικά. Ἡ στροφὴ αὐτὴ θά ἐξέφραζε καὶ θά ἱκανοποιοῦσε ὅλες τὶς ὁμάδες, τὰ κοινωνικὰ στρώματα καὶ τοὺς παράγοντες τῆς πολιτικῆς ζωῆς πού ἀπεύχονταν τὴν ἐπικράτηση τοῦ ΕΑΜ καὶ ἀποτελοῦσε ὡς ἐκ τούτου πόλο συσπείρωσε καὶ ἀντίπαλο δέος γιὰ τὸ ΕΑΜ, τὸ ὁποῖο θά βρισκόταν μπροστὰ σέ ἐξαιρετικὰ δύσκολη ἐπιλογή: νὰ συνεχίσει μόνον τοῦ ἑνα διμέτωπο πλέον ἀγώνα ἢ νὰ διαπραγματευθεῖ ἀπὸ μειονεκτικὴ ὁμας πλέον θέση. Ὁ ὑπολογισμὸς ἦταν σωστός, τὸ ΕΑΜ, ἢ ΠΕΕΑ, σχεδὸν ὑποχρεωτικά ἀκολούθησαν τὴν δευτέρην κατεύθυνση.

Τὸ προϊὸν αὐτοῦ τοῦ ἐλιγμοῦ ἦταν τὸ Σύμφωνο τοῦ Λιβάνου. Πέρα ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους του πρόνοιες τὸ σύμφωνο αὐτὸ ἄλλαξε οὐσιαστικά τὸ πολιτικὸ σκηνι-

* Προδημοσίευση ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη, *Τριάντα τρεῖς ἡμέρες στήν Ἀθήνα. Ἡ μάχη τῆς Ἀθήνας τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1944*, πού ἐτοιμάζεται στὶς ἐκδόσεις «Βιβλιόραμα».

κό. Καθιστοῦσε δηλαδή τήν κυβέρνηση τοῦ Καίρου, τόν πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου, κεντρικό πόλο τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἐπιδιατητή —μέ μοναδική βάση τό κύρος πού τοῦ προσέδιδε ἡ εἰδική σχέση μέ τούς Βρετανούς— τῆς ἐσωτερικῆς διαμάχης στή χώρα, τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στήν Ἀντίσταση καί στήν κατοχική κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας. Γινόταν σαφές ὅτι τίποτα δέν μποροῦσε νά γίνει ἂν δέν περνοῦσε ἀπό τό Κάιρο, ἐνῶ τό τελευταῖο μποροῦσε πλέον νά ἐπιβάλλει τίς θελήσεις του ἀπειλώντας νά στρέψει τίς συμπάθειές του καί τή συνεργασία του πρὸς τή μία ἢ τήν ἄλλη πλευρά. Ἡ ἀναβάθμιση παραγόντων τῆς κατοχικῆς ἐξουσίας διαμέσου τῶν ἀποδεκτῶν «ἐθνικῶν» ὀργανώσεων —πού ἐκπροσωποῦνταν στή διάσκεψη τοῦ Λιβάνου— εἰδειχνε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο μποροῦσε νά γίνει αὐτή ἡ στροφή πρὸς τήν πλέον ἀμφισβητούμενη ὄχθη: ἐκείνη πού διά τοῦ δωσιλογισμοῦ ἀνήκε στό ἀπέναντι τῶν συμμάχων στρατόπεδο.

Ἡ ΠΕΕΑ, τό ΕΑΜ, μέ προβληματική πλέον οἰκονομική βάση, μέ τή βασική πηγή γιά τήν ἐπισιτιστική στήριξη τῶν πόλεων καί πολλῶν πλέον περιοχῶν ἔξω ἀπό τόν δικό τους ἔλεγχο, δεχόμενα τήν ὀλομέτωπη ἐπίθεση τῶν πάντοτε ἐπιθετικῶν Γερμανῶν καί τῶν Ταγματῶν Ἀσφαλείας, ἀντιμετωπίζοντας τήν τρομοκρατία τῶν ναζιστικῶν κατασταλτικῶν μεθόδων πού ἐξαφάνιζε πόλεις καί χωριά μαζί μέ τόν πληθυσμό τους, ἐλάχιστα περιθώρια ἀντίδρασης εἶχαν.

Ἡ σύγκλιση τῶν δύο ἀντικομμουνιστικῶν πόλων ἐξουσίας ἦταν ἐπιθυμία καί ἐπιλογή σημαντικῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, στηριζόταν σέ ἰσχυρό κοινωνικό ἔρεισμα. Ἡ Κατοχή, μέ τίς ἀνατροπές καί τίς νέες λειτουργίες πού προκάλεσε, ἦταν περίοδος ἐντονῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καί πεδίο εὐκαιριῶν, πάντα στίς ὁποῖες μποροῦσαν εὐκόλα νά κτισθοῦν μεγάλες ἢ μικρές περιουσίες. Οἱ ἐξαιρετικά προσοδοφόρες δραστηριότητες ἀφοροῦσαν σέ κάποιο ποσοστό εὐκαιριακές, πρόσκαιρες καταστάσεις πού ἐμφανίζονταν στό περιθώριο τῆς νομιμότητος, ἔστω καί μέ τήν κατοχική ἐκδοχή τῆς. Ἡ μαύρη ἀγορά, στή μεγάλη κλίμακα, ἦταν μία ἀπό αὐτές, σημαντική ἐξαιτίας τῶν ἐπιπτώσεων πού εἶχε στή ζωή τῶν πολλῶν, ὄχι ὅμως ἡ πιό ἀποδοτική στό οἰκονομικό πεδίο. Στό τελευταῖο οἱ περισσότερα νόμιμες δραστηριότητες ἀπέδιδαν σαφῶς περισσότερα. Τό χονδρεμπόριο, λόγου χάρη, εἰδῶν διατροφῆς συνδεόταν μέ τρεῖς πηγές πλούτου: τούς μηχανισμούς τῆς κρατικῆς συγκέντρωσης τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, εἰδικά ἀπό τή μεταφορά τῆς ὡς τήν κατανομή τῆς στό λιανικό ἐμπόριο, τούς μηχανισμούς διαχείρισης τῶν ἀγαθῶν πού ἔφερνε ὁ Ἐρυθρός Σταυρός καί οἱ ἄλλοι ὀργανισμοί ἀπό τό ἐξωτερικό καί τελευταῖο, τίς παραγγελίες καί τόν ἐφοδιασμό τῶν στρατευμάτων Κατοχῆς. Ὅλα αὐτά ἦσαν καί νόμιμα καί «ἐπίσημα», γεγονός πού ἐπέτρεπε σέ ὅσους διέπρεπαν σέ

τέτοιες δραστηριότητες νά βρίσκονται κοντά στήν κατοχική ἐξουσία καί νά ἐλέγχουν σημαντικές κοινωνικές λειτουργίες. Σέ προηγούμενο κεφάλαιο εἶδαμε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο οἱ παράγοντες τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας, τοῦ ΕΑΜ, ἀναγκάστηκαν νά διαπραγματευθοῦν μέ ἐκπροσώπους αὐτοῦ τοῦ χώρου.

Ἡ βιομηχανική παραγωγή δέν ἦταν ἐπίσης μία ἀδιάφορη δραστηριότητα. Ἡ ἐκδοση ἀδειῶν γιά ἴδρυση ἢ ἐπέκταση βιομηχανικῶν καταστημάτων, στήν ὑφαντουργία γιά παράδειγμα, γνώρισε ἀξιοσημείωτες αἰχμές τό 1943. Ἡ ἐκμετάλλευση τῶν κοιτασμάτων λιγνίτη στά πέριξ τῆς Ἀθήνας καί στήν ὑπόλοιπη Ἀττική δημιούργησε πλήθος μικρῶν ἐκμεταλλεύσεων πού ἀνέδειξαν ἰσάριθμους ἐργολάβους. Γιά τούς τελευταίους ὅμως, σέ μικρή, οἰκογενειακή, ἢ σέ μεγάλη, ἐταιρική κλίμακα, οἱ μεγάλες εὐκαιρίες παρουσιάστηκαν στό πεδίο τῶν στρατιωτικῶν ἔργων, γιά λογαριασμό, φυσικά, τοῦ στρατοῦ Κατοχῆς. Στή διάρκεια τῆς Κατοχῆς κατασκευάστηκαν ἢ ἐπεκτάθηκαν ἢ βελτιώθηκαν εἴκοσι περίπου ἀεροδρόμια (τό Ἑλληνικό περιλαμβάνεται σέ αὐτά), ναυτικές βάσεις, πολλά χιλιόμετρα δρόμων, στρατόπεδα, ἀποθήκες, καταφύγια καί ὀλοκληροὶ οἰκισμοί γιά λογαριασμό τοῦ κατοχικοῦ στρατοῦ, καθώς καί πλήθος ὀχυρώσεων κάθε μορφῆς, ἐκτασης καί εἶδους. Τό σύστημα τῶν ἐργολαβιῶν καί τῶν ὑπεργολαβιῶν κυριάρχησε σέ αὐτές τίς κατασκευές σέ ὄφελος ἐλλήνων ἐπιχειρηματιῶν ἢ τεχνιτῶν. Ἡ ἐργατική δύναμη πού χρησιμοποιήθηκε σέ αὐτά τά ἔργα ἦταν ἐπίσης σημαντική, ἦταν σέ μικρό ποσοστό ὑποχρεωτική — μέ τήν ἐννοια τῶν «ἀγαθειῶν» κυρίως — στίς περισσότερες τῶν περιπτώσεων ὅμως καί στά πιό σημαντικά ἀπό τά ἔργα στηριζόταν στή μισθωτή ἐργασία μέ τίς ἀμοιβές σέ χρῆμα ἢ σέ εἶδος, ἀνάλογα μέ τήν ἐποχή καί τήν περίσταση.

Ἡ ἔλλειψη οἰκονομικῶν μελετῶν γιά τήν περίοδο καθιστᾶ ἀδύνατο πρὸς τό παρόν τόν προσδιορισμό τῶν εἰσοδημάτων πού προέκυπταν ἀπό αὐτό τό εἶδος τῶν δραστηριοτήτων. Γιά νά ἀντιληφθοῦμε τό μέγεθος τῶν πρώτων δέν μποροῦμε παρά νά καταφύγουμε σέ ἐνδείξεις. Ἀπό τίς τελευταῖες ἡ πιό ἐνδιαφέρουσα, καθώς μάλιστα ἀφορᾷ κυρίως τό πολεοδομικό συγκρότημα τῆς Ἀθήνας, εἶναι ἡ ἀγοραπωλησία ἀκινήτων πού πῆρε διαστάσεις ἐπιδημίας ὄχι τόσο στόν καιρό τῆς πείνας καί τῶν ἐλλείψεων τοῦ 1941-1942, ὅπως θά μποροῦσε νά ὑποθέσει κανεῖς, ἀλλά στά 1943-1944, ὅταν δηλαδή τά εἰσοδήματα ἀποστάσεις ἀπό τά ἀντίστοιχα εἰσοδήματα τῶν πολλῶν —τῶν μισθοσυντηρητῶν. Ἐκτός ἀπό αὐτό τό φαινόμενο, ἡ γοητεία τοῦ χρυσοῦ, ἡ πυρετώδης ἀναζήτηση χρυσῶν λιρῶν ἀποτυπώνει ἐπίσης τήν ὑπαρξη εἰσοδημάτων τά ὁποῖα προσπαθοῦσαν ἀπεγνωσμένα νά ἐκφραστοῦν σέ ἐπένδυση πού θά διέσωζε τήν ἀξία τους στή διάρκεια τῶν ἀναταράξεων καί τῆς γενικῆς ρευστότητας τῆς ἐποχῆς.

Πέρα ἀπό τούς οἰκονομικούς ἐλιγμούς γιά τή διασφάλιση τῶν ἀποκτηθέντων, οἱ ὁμάδες αὐτές κατανο-

οὔσαν ὅτι τό πλέον σημαντικό, σέ μία κατάσταση ρευστή, ὅπως ἐκείνη τῆς Ἑλλάδας τοῦ 1944, ἦταν ἡ διασφάλιση πολιτικῶν ἐρεισμάτων πού θά προστάτευαν τή νέα οικονομική καί κοινωνική τους κατάσταση. Ὡς ἐκ τούτου τά μέλη τους ἀνήκαν σέ ἐκείνους πού ἐπιθυμοῦσαν διακαῶς τήν πολιτική σύγκλιση μεταξύ τῶν πολιτικῶν ἐκείνων σχηματισμῶν πού θά ἦταν σέ θέση νά κατανοήσουν τήν εἰδική κατάσταση τῶν «πλουτισάντων» καί νά τήν προασπίσουν ἀπέναντι στήν κυριότερη ἀπειλή –τό ΕΑΜ καί τό κίνημα τῆς Ἀντίστασης. Τό μεγάλο τους ἐπιχείρημα σ' αὐτήν τήν προτεινόμενη συνεργασία ἦταν ἡ ἴδια ἡ δύναμη τοῦ κινήματος τῆς Ἀντίστασης πού ἐπέβαλλε, γιά τήν ἀντιμετώπισή της, τή συγκρότηση ἰσχυρῶν συμμαχιῶν, στό πλαίσιο τῶν ὁποίων μποροῦσαν νά «ξεχαστοῦν» πολλές θλιβερές καταστάσεις τοῦ πρόσφατου παρελθόντος. Ἡ συναλλαγή δέν ἦταν ἄνιση. Στόν ἀγῶνα μάλιστα ἐνάντια στήν Ἀντίσταση καί τήν Ἀριστερά οἱ δυνάμεις αὐτές ἦσαν ἰδιαίτερα ἀξιόπιστες. Σέ αὐτές τίς ομάδες περίσσευε ὁ φανατισμός, καθῶς ἐπίσης περίσσευε ὁ φόβος καί τό ἄγχος. Ἡ θέση τους ἦταν ἐπισημῶν, τά εἰσοδήματά τους ὀφείλονταν σέ μία συγκυρία πού χανόταν καί ἡ διασφάλισή τους ἐξαρτιόταν ἄμεσα καί ἀπόλυτα ἀπό τήν πολιτική ἀτμόσφαιρα πού θά ἐπικρατοῦσε μετά τήν ἀπελευθέρωση.

Ἄλλα κοινωνικά στρώματα, ἰσχυρότερα ἀριθμητικά, προσδένονταν στό κράτος τῆς Ἀθήνας μέ λιγότερο προσοδοφόρους τρόπους. Οἱ δημόσιοι υπάλληλοι καί οἱ τραπεζοῦπάλληλοι, γιά παράδειγμα, εἶχαν πρωτοστατήσει στίς κινητοποιήσεις τοῦ 1943 μέ γενικό αἶτημα τήν καλύτερη πρόσβαση στά ἐφόδια τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ἢ στά διαθέσιμα τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Οἱ κινητοποιήσεις αὐτές πέτυχαν σέ ἱκανοποιητικό βαθμό καί δημιούργησαν ἐπίσημους μηχανισμούς «ἐπιδότησης» αὐτῶν τῶν μισθωτῶν. Οἱ συνεταιρισμοί, οἱ ἐνώσεις, τά ταμεῖα ἀλληλοβοήθειας τῶν τελευταίων δέν ἦσαν πλέον ὑποχρεωμένα νά συνδιαλλαγῶν μέ τήν ὑπαιθρο γιά τήν ἐξασφάλιση τῶν εἰδῶν πού ἦταν ἀπαραίτητα στά μέλη τους. Στά 1944 στηρίζονταν στούς ἐπίσημους μηχανισμούς τοῦ κράτους. Στίς πολιτικές τους πεποιθήσεις, πολλοί ἀπό αὐτούς πού τρέφονταν πλέον ἀπό τό σύστημα παρέμεναν στόν χώρο τῆς ἀριστερᾶς, ἐνοιωθάν κάποιους δεσμούς μέ τό κίνημα στίς γραμμές τοῦ ὁποίου εἶχαν ἀγωνιστεῖ καί χάρη στό ὁποῖο εἶχαν ξεφύγει ἀπό τά φάσμα τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς ὑποβάθμισης. Ἡ συμπόρευσή τους ὅμως εἶχε πάψει νά εἶναι ἀνατρεπτική, ἐπαναστατική. Ἀφοροῦσε τή διασφάλιση τῆς τρέχουσας κατάστασης καί ὄχι τήν ἀνατροπή ἐνός συστήματος χάρη στό ὁποῖο ἐπιβίωναν μέ ἀξιοπρεπή τρόπο σέ καθόλου ἀξιοπρεπεῖς ἐποχές. Μέσα σέ αὐτά τά πλαίσια ὁ κοινωνικός αὐτός χώρος παρουσιαζόταν ὡς «ἐνωτικός», ἐπιθυμοῦσε νά δεῖ τήν ἐπιτάγχιση τῆς σύγκλισης μέ τρόπο ἥλιο, τέτοιο ὥστε νά μὴν θέτει σέ κίνδυνο τίς εὐθραυστες κατακτήσεις αὐτῶν τῶν στρωμάτων.

Τέλος, ὑπῆρχε ἓνας κοινωνικός χώρος ἰσχυρός ἀριθ-

μητικά καί ἀπρόβλεπτος πολιτικά. Ἀφοροῦσε κυρίως τίς πόλεις. Καθῶς ἡ Κατοχή βάδιζε πρὸς τό τέλος τῆς περιορίζονταν ἢ σταματοῦσαν τά στρατιωτικά ἔργα καί συρρικνώνονταν οἱ μηχανισμοί πού συνδέονταν μέ τίς δυνάμεις Κατοχῆς. Τό ἴδιο συνέβαινε καί στό τμήμα ἐκεῖνο τῆς βιομηχανίας πού ἐργαζόταν στή βάση παραγγελιῶν γιά τούς Γερμανούς. Ἡ διαδικασία αὐτή ἄφηνε πίσω τῆς σημαντικό ἀριθμό ἀπό ἀνέργους σέ μία ἐποχή ὅπου ὅλες οἱ ἀβεβαιότητες καί οἱ ἀνασφάλειες γιά τό μέλλον ἐμφανίζονταν καί πάλι ἰσχυρές. Οἱ μηχανισμοί πρόνοιας, προστάτευαν αὐτόν τόν εὐρύτατο χώρο ἀπό τή λιμοκτονία καί ἀπό τήν ἐξαθλίωση. Πολύ λιγότερα πράγματα ὅμως μποροῦσαν νά γίνουν γιά τίς ἀνησυχίες αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων πού ἐνοιωθάν ὅτι οἱ ἐξελίξεις τούς ὀδηγοῦσαν ἐξω ἀπό τόν ἐνεργό κοινωνικό ἴστό.

Περισσότερο ἀπό κάθε τί ἄλλο ὁ κοινωνικός αὐτός χώρος ἦταν ἀμήχανος καί ἀνήσυχος. Οἱ προοπτικές του ἦσαν ἐξαιρετικά θολές. Στήν οὐσία περιέμενε τήν «ἀνοικοδόμηση» ὡς νέο μάννα ἐξ οὐρανοῦ χωρίς ὅμως νά προσδιορίζει τήν ἀκριβή ἐννοια τῆς λέξης. Ἡ προσδοκία ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση θά ἔφερνε σχετική εὐημερία καί θά ἔλυνε τά προβλήματα ἀκόμα καί τῶν πλέον ἀτυχῶν τῆς δεδομένης συγκυρίας λειτουργοῦσε ὡς κατευναστική ἐλπίδα ἀλλά καί ἐπικίνδυνη θρυαλίδα στήν περίπτωση πού οἱ ἐξελίξεις θά παρουσιάζονταν κατώτερες τῶν προσδοκιῶν. Ἦταν χώρος ἀπρόβλεπτος, ἔτοιμος νά ἐκραγεῖ σέ μία θύελλα διεκδικήσεων ἢ νά ὑποταχθεῖ σέ ὅποια κρατική ἢ κοινωνική ἀρωγή. Στό πολιτικό πεδίο ἦταν μία πηγή κινδύνου. Μποροῦσε νά ἐρμηνεύσει μέ τόν τρόπο του τόσο τή «Λαϊκή κυριαρχία» καί τή «Λαοκρατία» τῆς Ἀντίστασης ὅσο καί τή «Μεγάλη Ἑλλάδα» τῶν ὀπαδῶν τῆς παλινόστησης. Καί τά δύο συνθήματα ἐμπεριείχαν κάποια ὑπόσχεση εὐημερίας...

Ὁ προβληματισμός πάνω στήν ἐγκαινιασθεῖσα διαδικασία σύγκλισης τῶν κυβερνητικῶν σχημάτων, ὅπως αὐτή διατυπώθηκε στή σύσκεψη τοῦ Λιβάνου, ἐκδηλώθηκε ἔντονα στήν Ἐλευθέρη Ἑλλάδα καί στίς ὁργανώσεις τοῦ ΚΚΕ καί τοῦ ΕΑΜ. Οἱ ἀμφιβολίες πηγάζαν ἀπό τό γεγονός ὅτι, σέ τελευταία ἀνάλυση, τά κοινωνικά καί πολιτικά δεδομένα τῆς χώρας ἐννοοῦσαν τήν ἑτεροβαρή σύγκλιση, ἐκείνη δηλαδή πού θά ἔφερνε πρὸ κοντά τίς δυνάμεις πού ἐξέφραζε ἡ κυβέρνηση Ράλλη στίς ἀντίστοιχες πού περιέμεναν πολλά ἀπό τήν κυβέρνηση τοῦ Παπανδρέου μέ τή βρετανική τῆς κάλυψη. Δέν γνωρίζουμε ποιά ἐπιχειρήματα ἀκούστηκαν ὑπέρ καί κατά τῆς συμφωνίας στίς ἀτελειώτες συζητήσεις πού προκάλεσε τό ζήτημα σέ ἐπίσημους ἢ ἀνεπίσημους κύκλους τῆς ἐλευθέρης Ἑλλάδας. Οἱ ἐκθέσεις τῶν περιφερειακῶν ὁργανώσεων μιλοῦν γιά τό «διά ταῦτα», ἀναφέρουν μὲν τίς ἀντιρρήσεις ἀλλά ἐπικεντρώνονται στήν ἀνατροπή καί στήν τελική ἀποκατάσταση τῆς

ἐνότητας καί τῆς ὁμοφωνίας. Οἱ ἀναμνήσεις, οἱ μαρτυρίες καί τὰ ἀπομνημονεύματα δέν βοηθοῦν περισσότερο καθώς ξεκινοῦν μέ τό πλεονέκτημα τῆς «ὑστερης γνώσης».

Γεγονός εἶναι ὅτι ἡ σύγκλιση παρέμεινε διαδικασία ἀνοικτή καί ἀμφίβολη σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ, ὡς τίς παραμονές τῆς ἀπελευθέρωσης. Τό ΕΑΜ καί ἡ ΠΕΕΑ, μπορεῖ νά ἐπεισαν τοὺς δύσπιστους στίς ἐσωτερικές τους ὁργανώσεις, δέν ἐσπευσαν ὁμως νά ὑλοποιήσουν τὰ προβλεπόμενα ἀπό τή συμφωνία καί νά στείλουν στελέχη τους –ὑπουργούς στήν κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἐνώσεως πού προβλεπόταν νά σχηματίσει ὁ Γεώργιος Παπανδρέου. Στήν οὐσία δέν ἀμφισβητοῦσαν αὐτή καθ' ἑαυτή τήν ἀνάγκη ἐνωτικῶν σχημάτων μπροστά στήν ἐπικείμενη ἀπελευθέρωση, ἐπιθυμοῦσαν ὁμως νά ἀποκαταστήσουν τίς ἰσορροπίες. Αὐτό τό τελευταῖο σήμαινε ἐνίσχυση τῶν ἀποστάσεων ἀνάμεσα στήν Ἀθήνα καί στό Κάιρο σέ τρόπο ὥστε νά ἀπομείνουν ὡς συνιστώσες δυνάμεις τῆς μεταπελευθερωτικῆς πολιτικῆς κατάστασης ἡ Ἀντίσταση, τό ΕΑΜ, καί ἡ κυβέρνηση τοῦ ἐξωτερικοῦ, χωρίς τόν Βασιλιά ἄν αὐτό ἦταν δυνατό. Τό κεντρικό αἶτημα τῶν δυνάμεων τῆς Ἀντίστασης σέ ὅλη αὐτή τήν περίοδο ἦταν ἡ αὐστηρή καταδίκη τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας καί τοῦ δωσιλογισμοῦ ἀπό τό Κάιρο σέ τρόπο ὥστε νά καταστραφοῦν τελεσίδικα οἱ ὅποιες γέφυρες θά ἦταν δυνατό νά ὑπάρξουν μεταξύ τῶν μηχανισμῶν τοῦ Ράλλη καί τῶν ἀντίστοιχων τοῦ Παπανδρέου. Ἡ πολιτική τοῦ τελευταίου συνίστατο στόν ὑπερτονισμό τῆς τρομοκρατίας πού ὁ ΕΛΑΣ καί ἡ Ἀριστερά ἐπέβαλαν στή χώρα σέ τρόπο ὥστε νά ἀλλοιωθεῖ τό «συμμαχικό» ἐπιχείρημα. Τό ὅτι δηλαδή ἡ σύγκλιση μποροῦσε νά γίνει μόνο μεταξύ τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού βρισκόνταν μέ τήν πλευρά τῶν συμμάχων στό πλαίσιο τοῦ πολέμου. Καί γιά τίς δύο πλευρές, ἡ τακτική αὐτή ἀπαυτοῦσε ἐπιδεξιότητα καί προσοχή.

Ἡ κυβέρνηση τῆς Μέσης Ἀνατολῆς δέν ἔπρεπε νά ἀπεμπολίσει τό βασικό της νομιμοποιητικό χαρακτηριστικό, τό ὅτι ἐκπροσωποῦσε τόν κόσμο τῶν συμμάχων, ἐπικείμενων νικητῶν τοῦ πολέμου καί δηλωμένων ἐχθρῶν τοῦ Ναζισμοῦ καί τῶν συνεργατῶν του. Γιά τό λόγο αὐτό ἀφ' ἑνός ἐπένδυσε στίς «Ἐθνικές Ὄργανώσεις», τῆς πρωτεύουσας ἰδιαίτερα, ὁργανώσεις συχνά μικρές ὡς ἀνύπαρκτες πού θεωροῦσαν τόν κομμουνισμό ὡς κύρια ἀπειλή γιά τό Ἔθνος καί ἔκριναν ὡς ἐκ τούτου σκόπιμο νά συστρατευθοῦν μέ τίς δυνάμεις τῆς κυβέρνησης Ράλλη ὅποτε αὐτή ἀναλάμβανε ἀντικομμουνιστικές σταυροφορίες. Τό «ἐνοποιητικό» σύνθημα, ἐκεῖνο πού θά ὀδηγοῦσε στήν ὑπέρβαση τοῦ ἐρωτήματος πάνω στά ὄρια τοῦ δωσιλογισμοῦ ἦταν ἡ «Μεγάλη Ἑλλάδα». Ἡ συνάντηση δηλαδή πάνω στίς ἐθνικές διεκδικήσεις πού θά ἔπρεπε νά προωθήσει ἡ χώρα στό τέλος τοῦ πολέμου ξεχνώντας, στό ὄνομα τοῦ «ἱεροῦ» αὐτοῦ στόχου, τίς ἐσωτερικές της διαφορές, ἀκόμα καί τή συνεργασία μέ τόν κόσμο τοῦ Χίτλερ, τόν δωσιλογισμό.

Ἀπό τήν πλευρά του, τό ΕΑΜ δέν ἤθελε νά παρουσιαστεῖ ὡς μία ἀνατρεπτική δύναμη πού θά μετέβαλλε τήν κοινωνική καί οικονομική τάξη τῆς χώρας πέρα ἀπό ὅσα ἀλλάξε, δημιούργησε καί προκάλεσε ἡ κατοχική περίοδος καί οἱ μηχανισμοί τῆς κατάκτησης. Ἀπό τίς κοινωνικές ομάδες πού εἶχαν διαμορφωθεῖ στήν ἀπελευθέρωση, ἡ μόνη ἢ ὅποια βρισκόταν στό στόχαστρο τῶν δυνάμεων τῆς Ἀντίστασης, τοῦ ΕΑΜ, ἦταν ἐκείνη τῶν «παρανόμως πλουτισάντων ἐπί Κατοχῆς», αὐτή δηλαδή ἡ τάξη τῶν νεόπλουτων πού τόση ἀναστάτωση εἶχε δημιουργήσει στά κοινωνικά καί πολιτικά δεδομένα τῆς χώρας. Ἐξυπακούεται ὅτι ὁ προσδιορισμός τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς ομάδας ὡς μόνου καί ἀποκλειστικοῦ ταξικοῦ ἐχθροῦ –ἄν θά μπορούσαμε νά τό ὀρίσουμε ἔτσι– καθιστοῦσε ὅλες τίς ἄλλες συνιστώσες τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἀποδεκτές, ὅσο συντηρητική καί ἄν ἦταν ἡ θέση τους καί ἀνεξάρτητα ἀπό τή διάθεσή τους ἀπέναντι στό ἀντιστασιακό κίνημα καί τὰ ἐπιμέρους πολιτικά καί κοινωνικά αἰτήματα πού συναρθρώνονταν μέσα σέ αὐτό. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη τό ΕΑΜ ἦταν ὅ,τι καί ὁ ὑπόλοιπος εὐρωπαϊκός κόσμος τήν ἴδια ἐκείνη ἐποχή. Ἡ διάθεση ἀπαλλαγῆς ἀπό τόν ναζισμό καί τὰ ὅσα κατασκευάστηκαν στό πλαίσιο τῆς εὐρωπαϊκῆς τῶν κυριαρχίας, ἐπισκίαζε κάθε διάθεση γιά κοινωνικές ἀνατροπές, γιά ἐπανάσταση.

Κάτω ἀπό τίς συνθήκες αὐτές τὰ αἰτήματα τοῦ ΕΑΜ καί τῆς ΠΕΕΑ δέν μποροῦσαν παρά νά εἶναι ἐξαιρετικά μετρημένα καί οἱ προοπτικές τους νά φαντάζον ἄρα σήμερα ἕως καί συντηρητικές. Δέν εἶναι ἴσως τυχαῖο ὅτι ἡ δραστηριότητα τῆς ΠΕΕΑ, ὅσο προχωροῦσε τό καλοκαίρι τοῦ 1944, στρεφόταν ἐπίμονα σέ ζητήματα ἀρχαιότητας ἀξιωματικῶν καί σέ τοποθετήσεις κρατικῶν παραγόντων. Τά ἀντικείμενα αὐτῆς τῆς ἐντονης δραστηριότητος ἦσαν στρατιωτικά ἢ διοικητικά στελέχη καί παράγοντες τοῦ κράτους πού, στίς παραμονές τῆς ἀπελευθέρωσης, ἐπιθυμοῦσαν νά ἀποκτήσουν κάποιες ἀντιστασιακές περγαμηνές χρήσιμες ἴσως στή μελλοντική τους καριέρα. Παρά τό γεγονός ὅτι πολλά ἀπό αὐτά τὰ πρόσωπα κρατοῦσαν ὡς τότε ἐνοχλητικά παθητική στάση ἀπέναντι σέ ὅσα συγκλόνησαν τήν ἐλληνική κοινωνία στήν περίοδο τῆς Κατοχῆς, ἡ ΠΕΕΑ, μέ βάση ὅσα προαναφέραμε, ἦταν ὑποχρεωμένη νά πάρει στά σοβαρά τὰ διαδήματά τους καί τίς –συχνά παράλογες– ἀπαιτήσεις τους.

Παρόλη τήν πολιτική του τέχνη, στόν ἀγῶνα γιά βελτίωση τῶν συμμαχιῶν καί τῶν θέσεων του ἐν ὄψει τῆς τελικῆς κρίσης πού θά ἔφευγε ἡ ἀπελευθέρωση τῆς χώρας, ἡ ΕΑΜ, ἡ ΠΕΕΑ καί ὁ κόσμος τῆς Ἀντίστασης βρισκόνταν στή χειρότερη δυνατή θέση. Κατ' ἀρχήν ἡ πολιτική τοῦ χώρου ἦταν ὑποχρεωμένη νά ἐλίσσειται μέσα στή φωτιά τῆς μάχης, σέ ὥρες ὅπου ὁ κατακτητής καί οἱ ἐγχώριοι συνεργάτες του συντηροῦσαν τήν

έξουσία τους διά πυρός και σιδήρου. Πέρα από την άδυσώπητη έχθρότητα, και τις συνακόλουθες σκληρές πρακτικές, καμία άλλη τακτική δεν μπορούσε να εφαρμοστεί απέναντι στους μηχανισμούς της Αθήνας μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον. Τό αίμα αντιμετώπιζόταν με αίμα, ή φωτιά με τη φωτιά και ο θάνατος με θάνατο: οι άδυσώπητοι νόμοι του ολοκληρωτικού πολέμου ελάχιστα περιθώρια άφηναν για πιο νηφάλιες και ήπιες πρακτικές. Τό πλεονέκτημα της κυβέρνησης Παπανδρέου ήταν ότι βρισκόταν έξω από τόν τρέχοντα πόλεμο, έξω από τόν κύκλο της βίας στό έσωτερικό της χώρας, ότι τόν παρακολουθοῦσε από μακριά, χωρίς κίνδυνο, θέση ή όποια της επέτρεπε να προβάλλει ως παράγοντας ειρήνευσης και συμβιβασμού, ως ένα είδος επίδαιτητή πού θά αντιμετώπιζε τις ακρότητες τών μέν και τών δέ —τίς πραγματικές ακρότητες ή και τις φανταστικές όπου αυτό κρινόταν άπαραίτητο. Μέ άξονα αυτήν τήν ύπόσχεση συγκέντρωνε τις προσδοκίες σημαντικών κοινωνικών στρωμάτων, αστικών κυρίως, πού έννοιωθαν έννοχλημένα και άπειλούμενα μέσα στη γενική άναταραχή. Η Άντίσταση κατέστρεφε τις δυνάμεις του Ράλλη θέτοντας σε δοκιμασία τις δικές της πολιτικές προοπτικές. Φυσικά, αν επέλεγε άλλο δρόμο θά έπαυε να είναι «Άντίσταση», θά έπαυε να εκπροσωπεί τούς κοινωνικούς χώρους πού τήν είχαν άναδείξει.

Τά υπόλοιπα ήρθαν μόνα τους και ή έξιστόρησή τους πιστοποιεί τά όσα οι εξέλιξεις επέβαλαν. Οι αντιδράσεις στην Ελλάδα δεν επέτρεψαν τήν είσοδο τών εκπροσώπων της Άριστερας στη νέα κυβέρνηση Παπανδρέου πού συγκροτήθηκε στις 24 Μαΐου, ούτε και στην επόμενη πού προέκυψε από άνασχηματισμό και διεύρυνση στις 8 Ιουνίου. Παρά τις έγκυρηότητες, στις 12 Ιουνίου συνήλθε τό πρώτο ύπουργικό συμβούλιο της νέας κυβέρνησης και πήρε σημαντικές αποφάσεις για όλα τά ζητήματα πού βρισκόνταν σε έγκυρηότητα. Τά τελευταία άφορούσαν τή διαδικασία άναδιάρθρωσης τών ελληνικών ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Άνατολής αλλά και τόν «κωλασμό τών ύπευθύνων της στάσεως» —«σύμφωνα με τήν όμόφωνο γνώμη τών μετασχόντων στό Συνέδριο του Λιβάνου». Τονίστηκε στις πρωθυπουργικές δηλώσεις ή ανάγκη δημιουργίας «Έθνικού Στρατού τελοῦντος υπό τās διαταγās της Κυβερνήσεως» καθώς και ή ανάγκη «παγιώσεως της προσωπικής άσφαλείας και της πολιτικής έλευθερίας εις τήν ελληνικήν ύπαιθρον».

Σέ αντίσταθμομα τών παραπάνω μέτρων και δηλώσεων πού με τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο στρέφονταν ενάντια στην Άριστερά, διευθετήθηκε τό «πολιτειακό» με βάση τήν «έλευθερη και γνήσια λαϊκή έτυμμηγορία», μετά τό άποτέλεσμα της οποίας θά κρινόταν ή επάνοδος ή μη του βασιλιά στην Ελλάδα. Ο βασιλιάς, με τη βοήθεια τών Βρετανών είχε ήδη προετοιμαστεί και

άποδεχόταν αυτήν τή διαδικασία. Η μόνη έγκυρηότητα στα όσα αποφασίστηκαν στον Λίβανο παρέμεινε ή συμμετοχή τών εκπροσώπων της ΠΕΕΑ, του ΕΑΜ και του ΚΚΕ στην κυβέρνηση. Από τούς τελευταίους, οι έννομεινάντες στην Αίγυπτο δέχονταν τις τακτικές πιέσεις του Παπανδρέου, πού κορυφώθηκαν στις 28 Ιουνίου, όταν ο Παπανδρέου άπευθύνθηκε «προς τό Έθνος» μιλώντας ραδιοφωνικά από τόν σταθμό του Καΐρου.

Ο πρωθυπουργός ξεκίνησε τήν όμιλία του με μία άτυπη δημοσκοπήση προκαθορίζοντας τά ποσοστά του πληθυσμού ή του έκλογικού σώματος αν προτιμάτε πού είχε ή κάθε μία τών παρατάξεων. «Μετέχουν σήμερα (εις τήν Κυβέρνησην Έθνικής Ένώσεως) οι αντιπρόσωποι όλων τών πολιτικών κομμάτων και τών εθνικών άπελευθερωτικών όργανώσεων, δηλαδή της μεγάλης πλειοψηφίας του Έλληνικού Λαού. Άλλά δεν μετέχουν ακόμη οι αντιπρόσωποι της δυναμικής μεινότητας του ΕΑΜ». Άφου καθορίστηκε με αυτόν τόν τρόπο τό ειδικό βάρος τών εκπροσώπων τού διάγγελμα συνέχισε σε μάλλον επιθετικούς τόνους στέλνοντας μηνύματα προς πολλούς άποδέκτες.

«...έχομεν άποκομίσει τήν έντύπωσιν ότι ύπάρχει εις τά βουνά μία μερίς αδιάλλακτος, ή όποια αντιδρά εναντίον της καθολικής Έθνικής Ένώσεως και έφευρίσκη προφάσεις διά να τήν ματαιώση».

Στό όνομα μάλιστα της άναγκαίας άπομόνωσης αυτής της ύποτιθέμενης άκρικής ομάδας κάλεσε όσους εκπροσώπους τών όργανώσεων της Άριστερας βρισκόνταν στην Αίγυπτο —και πιο ειδικά τόν Σβάλο— να πλαισιώσουν άραυτα τήν κυβέρνηση έρήμην της όποιας άπόφασης «των βουνών». Με παρονομαστή τις ύπογραφές αυτών τών εκπροσώπων στη συμφωνία, ύπογραφές τών όποιων τό βάρος και τήν αξιοπιστία προάσπιζε ως υπέρμαχος ο Παπανδρέου, οι ειδικές αυτές του πιέσεις δεν στεροῦνταν νοήματος.

Στις 2 Ιουλίου 1944, κάτω από τις πιέσεις, ή ΠΕΕΑ, από κοινού με τό ΚΚΕ και τό ΕΑΜ, άπάντησαν στο ραδιοφωνικό διάγγελμα του Παπανδρέου προσπαθώντας να έλιχθούν πολιτικά και να παρουσιαστοῦν και αυτοί ως υπερασπιστές του πνεύματος και του γραμματος τών όσων συμφωνήθηκαν στον Λίβανο. Πραγματικά, στο σχετικό κείμενο οι εκπρόσωποι της Έλευθερης Ελλάδας υπεραμύνθηκαν του Συμφώνου πού τόση κριτική είχε δεχθεί ως τότε στον χώρο τους και ζητούσαν ουσιαστικά τήν πιστή εφαρμογή του κατηγορώντας τόν Παπανδρέου για ύπαναχωρήσεις. Δέχονταν συμβιβασμό στο «πολιτειακό» και ζητούσαν πρώτο τήν πλήρη άναγνώριση του ΕΛΑΣ ως συμμαχικού κυβερνητικού στρατού με όρίζοντα τήν άπελευθέρωση, με καθορισμό μάλιστα Άρχιστρατήγου γενικής άποδοχής· δεύτερο τήν μη εκτέλεση τών θανατικών ποινών ενάντια στους «στασιαστές» της Μέσης Άνατολής και τήν σε κοινής άποδοχής άνασύσταση τών εκεί ελληνικών δυνάμεων· και τρίτο τή βελτίωση της άναλογίας

στήν κατανομή τῶν χαρτοφυλακίων στό ἓνα τρίτο (σέ δεκαπέντε ὑπουργεῖα καί ὑφυπουργεῖα συνολικά, πέντε ὑπουργεῖα καί ἓνα ὑφυπουργεῖο μέ ρητή ἀναφορά στό εἶδος τῶν χαρτοφυλακίων). Ἐπίσης ζητοῦσαν τήν μεταφορά κυβερνητικοῦ κλιμακίου στήν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα μέ ἀντάλλαγμα τήν ἄμεση διάλυση τῆς ΠΕΕΑ καί τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου. Σχεδόν ταυτόχρονα οἱ Σαράφης καί Πορφυρογένης διαμαρτυρήθηκαν μέ τηλεγράφημα γιά τόν χαρακτηρισμό τοῦ ΕΛΑΣ ὡς ταξικοῦ στρατοῦ καί τήν ἀνάδειξη τῆς κατάργησής του ὡς βασικοῦ στόχου τῆς κυβέρνησης.

Ὁ Παπανδρέου δέν εἶχε καμία δυσκολία στό νά πείσει τήν κυβέρνησή του νά χαρακτηρίσει ὁμόφωνα τίς προτάσεις τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας ὡς «νέους ὄρους» πού ἀνέτρεπαν οὐσιαστικά τή συμφωνία τοῦ Λιβάνου. Ὑπερθεμάτισε μάλιστα ὡς πρός τήν ἀπειλή πού ἔκλεινε τό κείμενο τῶν βουνῶν περί διακοπῆς τῶν διαπραγματεύσεων καί ἐπιστροφῆς τῶν ἀντιπροσώπων δηλώνοντας ὅτι μέ αὐτόν τόν τρόπο εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ διακοπή τῶν συνομιλιῶν καί ἡ μεταίωση τῆς συμμετοχῆς τῶν ἐκπροσώπων «τοῦ βουνού» στήν κυβέρνηση «ἐθνικῆς ἐνώσεως».

Ἡ ρῆξη μεταξύ τῶν δύο πλευρῶν ἦταν πολύ κοντά τίς πρῶτες αὐτές ἡμέρες τοῦ Ἰουλίου. Τό ἐρώτημα ἦταν ποιά ἀπό τίς δύο πλευρές θά μπορούσε πιο εὐκόλα νά ἀντιμετωπίσει τίς ἐπιπτώσεις της. Σέ αὐτόν τόν τομέα ὁ Παπανδρέου γνώριζε ὅτι εἶχε σημαντικά πλεονεκτήματα μέ τό μέρος του. Τό πιο οὐσιαστικό, στρατηγικά, ἦταν τό ὅτι ἡ ἰδιαίτερη σχέση του μέ τούς συμμάχους τοῦ ἐπέτρεπαν νά στηριχθεῖ στό ὄπλο τῆς πείνας καί τῆς ἀναγκαίας ἐξωτερικῆς συνδρομῆς πρός τήν Ἑλλάδα. Πραγματικά τυχόν ρῆξη μέ τόν Παπανδρέου θά σήμαινε ρῆξη μέ τήν Βρετανική Αὐτοκρατορία, γεγονός πού πιθανότατα θά δημιουργοῦσε περιπλοκές στή ροή τῆς ἐξωτερικῆς βοήθειας πρός τή χώρα, βοήθειας πού, μετά τήν ἀπελευθέρωση θά ἐξαριόταν ὄχι πλέον ἀπό τόν Διεθνή Ἐρυθρό Σταυρό καί τίς σχετικές συμφωνίες τοῦ 1942-1943, ἀλλά ἀπό τήν συμμαχική -βρετανική ὡς πρός τά ἑλληνικά πράγματα- πολιτική βούληση. Ἦταν ἓνας σημαντικός παρονομαστής πού δέν ἔπαυαν νά ὑπενθυμίζουν τά προερχόμενα ἀπό τό Λονδίνο μηνύματα.

Σέ τακτικό ἐπίπεδο οἱ δυνατότητες τῆς κυβέρνησης τοῦ ἐξωτερικοῦ ἦσαν ἐπίσης σημαντικές. Ἡ οὐσιαστική ἄρνηση καταδίκης τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας καί τῶν ἔργων τους σέ αὐτήν τήν περίοδο -παρά τίς ἔντονες διαμαρτυρίες καί τά διαθήματα τοῦ ΕΑΜ- καί ἡ ἐν μέρει αἰτιολόγηση τῆς ὑπαρξῆς καί τῆς δράσης τους στόν Λίβανο καί μετέπειτα μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ὄλες οἱ πλευρές σφάζουν καί τρομοκρατοῦν καί ὅτι τά Τάγματα τά κατασκεύασε ἡ τρομοκρατία τοῦ ΕΛΑΣ, ἀποτελοῦσε ἓναν πολιτικό ἔλιγμό πού ἄφηνε νά ἐννοηθεῖ ὅτι οἱ ἀποστάσεις πού χώριζαν τή «συμμαχική» κυβέρνηση τοῦ Καΐρου ἀπό τούς μηχανισμούς τῆς ἀντίστοιχης «ἀξονικῆς» κυβέρνησης τῆς Ἀθήνας δέν ἦσαν τόσο μεγάλες καί ὅτι ἡ γεφύρωσή τους ἦταν προοπτικά

δυνατή. Στήν πράξη μία τέτοια ἐξέλιξη, σέ συνδυασμό μέ τίς ὑπόλοιπες «συμμαχικές» δυνατότητες τῆς κυβέρνησης Παπανδρέου, θά ἀνέτρεπε πλήρως τούς συσχετισμούς, πολιτικούς, οικονομικούς καί στρατιωτικούς στήν ὑπό ἀπελευθέρωση χώρα. Σέ τελευταία ἀνάλυση, σέ αὐτούς τούς τομείς, ἡ ὑπεροχή τοῦ Παπανδρέου ἦταν σημαντική καί οἱ πιέσεις πού ἀσκοῦνταν στήν ἡγεσία τῆς Ἀντίστασης συνθλιπτικές.

Ἡ ἐξαιρετικά δυσχερῆς θέση στήν ὁποία βρέθηκε ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ καί τοῦ ΕΑΜ ἐπιβεβαιώθηκε στή διάρκεια τοῦ Ἰουλίου καθώς πλήθαιναν οἱ διεθνείς πιέσεις γιά συμμετοχή στήν κυβέρνηση Παπανδρέου, ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ βρετανική στάση γινόταν ὀλοένα καί πιο σκληρή -σχεδόν καθαρά ἀπειλητική. Οἱ σχετικές δηλώσεις τῶν Βρετανῶν στό ὑψηλότερο δυνατό ἐπίπεδο -τοῦ πρωθυπουργοῦ Τσώρτσιλ καί τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Ἦντεν- ἄφηναν ἐλάχιστα περιθώρια γιά παρερμηνεῖς. Τό ΚΚΕ, τό ΕΑΜ, ἡ ΠΕΕΑ, βρίσκονταν πλέον σέ καθαρά ἀμυντική θέση καί προοδευτικά περιορίζαν τά αἰτήματά τους. Δίπλα στό πάγιο αἶτημα γιά ρητή καί κατηγορηματική καταδίκη τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας ἄφηναν μόνο τήν ἀντικατάσταση τοῦ Παπανδρέου ἀπό ἄλλον πιο μετριοπαθῆ πολιτικό. Καί αὐτά ἀπορρίφθηκαν. Ἡ μέν παραίτηση τοῦ πρωθυπουργοῦ τέθηκε στό ὑπουργικό συμβούλιο, τό ὁποῖο φυσικά τήν ἀπέρριψε, ἐνῶ γιά τά Τάγματα Ἀσφαλείας ἡ ἀπάντηση ἦταν κατηγορηματική: τά χαρακτηρισάμε ὡς ὄργανα τῶν Γερμανῶν στόν Λίβανο ἀλλά ἐκεῖνο πού τά συντηρεῖ εἶναι ὁ ἐμφύλιος πόλεμος πού προκαλεῖ ἡ ἄρνηση τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας καί ὁ ΕΛΑΣ, ἄρα τί ὀφελοῦν οἱ δηλώσεις..., ἀπάντησε ὁ Γ. Παπανδρέου.

Στίς 21 Αὐγούστου 1944 σέ μία ἀκόμα κίνηση ἐπιβεβαίωσης τῆς βρετανικῆς ὑποστήριξης στό κυβερνητικό σχῆμα τοῦ Παπανδρέου, ὁ Τσώρτσιλ συναντήθηκε μαζί του στήν Ρώμη. Δέν ἔγινε καμία οἰκονομία λόγων καί ἐκφράσεων ἀπό βρετανικῆς πλευρᾶς πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἐνίσχυσης τοῦ κύρους -καί τῆς αὐτοπεποίθησης ἴσως- τοῦ Ἕλληνα ἡγέτη. Ὅποσοδήποτε ὅμως αὐτή ἡ κίνηση ἀνῆκε ἤδη σέ ἓνα ἐπόμενο κεφάλαιο. Οἱ ἐνοστάσεις καί οἱ ἀντιρρήσεις τῶν ἡγετῶν τῆς Ἀντίστασης καί, ἐκ τῶν πραγμάτων πλέον, ἀπλῶν ἡγετῶν τῆς Ἀριστερᾶς, εἶχαν καμφθεῖ ἀπό τίς προηγούμενες κιόλας ἡμέρες. Ἡ συμμετοχή τῶν ἐκπροσώπων τους στήν κυβέρνηση Παπανδρέου ἀποφασίστηκε χωρίς πρόσθετους ὄρους. Στίς 2 Σεπτεμβρίου οἱ τελευταῖες τεχνικές λεπτομέρειες εἶχαν ρυθμιστεῖ καί ἡ κυβέρνηση ὑποδέχθηκε τούς νέους ὑπουργούς της.

Τό Διάγγελμα πού ἐκδόθηκε, στίς 4 Σεπτεμβρίου, με-

τά τήν ολοκλήρωση τῆς πρώτης συνεδρίασης τοῦ νέου διευρυμένου ὑπουργικοῦ συμβουλίου φαινόταν ὅτι ἔκλεινε τή διαδικασία τῆς σύγκλισης τῶν κυβερνητικῶν σχημάτων καί τῶν κέντρων ἐξουσίας μέ τόν πιό πιθανό καί ἀναμενόμενο τρόπο. Τά σχήματα πού ἀνήκαν στό στρατόπεδο τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἄξονα, στόν χῶρο τοῦ συμμαχικοῦ ἀντιφασιστικοῦ ἀγῶνα, ἐνώθησαν καθώς ἐρχόταν τό τέλος τῆς Κατοχῆς ἐνῶ ἡ τρίτη πλευρά, ἡ πλευρά τῆς συνεργασίας μέ τόν κατακτητή ἀπομονώθηκε καί καταδικάστηκε. Στήν πράξη δέν ἦταν ἔτσι. Ἄλλες παράγραφοι στό ἴδιο διάγγελμα ἐπέτρεπαν ἀντικρουόμενες προσεγγίσεις καί ἐκτιμήσεις γιά τά συμβαίνοντα στήν Ἑλλάδα. «Καί ὑπάρχει καί ἐμφύλιος πόλεμος», διαπιστωνόταν στήν τέταρτη παράγραφο. «Ἐθνικαί ὀργανώσεις εὐρίσκοντο ἀντιμέτωποι ἄλλων ἐθνικῶν ὀργανώσεων, καί συχνή ὑπῆρξε ἡ ἐνοπλος σύγκρουσις». Τό εὐλογο ἐρώτημα ἀφοροῦσε τά ὄρια ἀνάμεσα στίς συγκρούσεις τῆς Ἀντίστασης μέ τά Τάγματα Ἀσφαλείας καί στίς συγκρούσεις τῆς πρώτης μέ ἀμφιλεγόμενες ὀργανώσεις πού, ἂν καί «ἐθνικές», ἀνέπτυσαν δραστηριότητα ἀποκλειστικά καί

μόνο ἐναντία στόν ΕΛΑΣ. Οἱ διαχωριστικές γραμμές ἀνάμεσα σέ αὐτές τίς ὀργανώσεις καί στίς ἐνοπλες δυνάμεις τῆς κυβέρνησης Ράλλη ἦταν ἐξαιρετικά δυσδιάκριτες καί ὡς ἐκ τούτου οἱ σχετικές ἐρμηνεῖες μπορούσαν νά προσαρμοστοῦν σέ μία σύνθετη πραγματικότητα.

Ἡ ἴδια ἡ ἀπελευθέρωση ἀναμενόταν νά ἀλλάξει τά δεδομένα. Ἡ βασική κληρονομιά πού ἄφηνε πίσω της τό καταρρέον καθεστῶς τῆς Κατοχῆς καί ἡ κυβέρνησις Ράλλη, ὁ ἔλεγχος δηλαδή τοῦ ἐδάφους πού ἀναλογοῦσε στήν ἐξουσία της καί συνακόλουθα τοῦ λαοῦ πού τό κατοικοῦσε, ἐκ τῶν πραγμάτων θά περνοῦσε στόν ἔλεγχο τῆς Ἀντίστασης, τοῦ ΕΑΜ καί τοῦ ΕΛΑΣ—καί μόλις πολύ δευτερευόντως τοῦ ΕΔΕΣ πού βρισκόταν ἀπομονωμένος στή δυτική Ἑλλάδα. Ἡ ἀνατροπή τῶν συσχετισμῶν ἦταν δεδομένη ἂν καί οἱ ἐπιπτώσεις πού θά εἶχε ἦσαν πρακτικά ἄγνωστες. Στήν οὐσία ἡ κατάστασις ἦταν ρευστή καί ὅλες οἱ πλευρές συνέχισαν τήν προσπάθεια νά βελτιώσουν τίς θέσεις τους μπροστά στό ἐπερχόμενο ἀβέβαιο μέλλον.

Ἀναζήτησις χαμένων συγγενῶν ἀνάμεσα στά πτώματα

ΝΙΚΟΥ ΣΒΟΡΩΝΟΥ

Τό ἑλληνικό ἔθνος καί ἡ διαμόρφωση τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ

Προλεγόμενα: Σπύρος Ἀσδραχάς,
ἐπίμετρο: Νάσος Βαγενάς,
ἐκδόσεις Πόλις, 2004

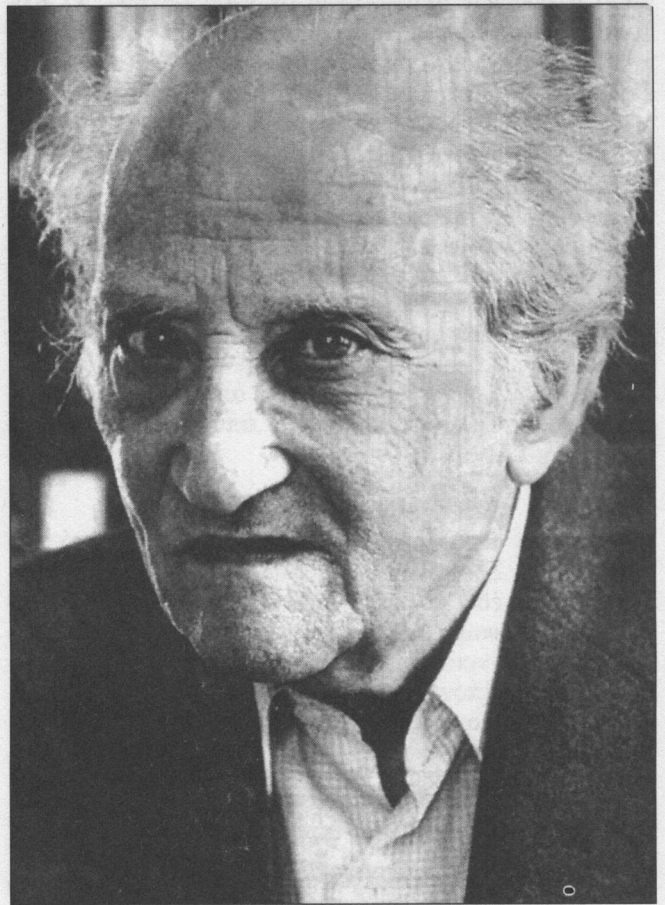
τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη

Γιά τήν ιστορία αὐτοῦ τοῦ δοκιμίου τοῦ Νίκου Σβορώνου: προοριζόταν νά δημοσιευθεῖ σέ ἓνα «Ἐγκυκλοπαιδικό Λεξικό τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος», τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Ἐλευθερουδάκη, στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960. Τό λεξικό αὐτό δέν ἐκδόθηκε. Πάντως ὁ Ν. Σβορώνος εἶχε ὑποσχεθεῖ τήν ἐκδοση αὐτοῦ τοῦ παλιοῦ δοκιμίου, τό 1988, στή συνέντευξή του στό περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα*. Δέν τήν πρόλαβε. Ἐρχεται, ὡστόσο, τώρα στό φῶς τῆς δημοσιότητας, ἐμπλουτισμένη μέ τά «Προλεγόμενα» τοῦ Σπύρου Ἀσδραχά κι ἓνα «Ἐπίμετρο» τοῦ Νάσου Βαγενά.

Ὁ ὅρος «ἔθνος», καί μάλιστα τό «ἑλληνικό ἔθνος» ἡ τό περίπου συνώνυμό του «ἑλληνισμός», στήν τρέχουσα ἀποδοχή του, δέν θέτει προβλήματα. Βρίσκεται, θά ἔλεγε κανεῖς, στόν πυρήνα τῆς νεοελληνικῆς ιδεολογίας, στή γραφίδα τῶν πάσης φύσεως γραφόντων καί ρητόρων ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἢ ἀπλῶς στό λόγο τῆς καθημερινότητας. Καί βέβαια, ὁ ὅρος, ὡς στοιχεῖο τῆς ἐθνικιστικῆς ιδεολογίας, ἔχει ιεροποιηθεῖ. Ἀκόμη κι ἂν δέν φταίει γιά τοῦτο ὁ Διονύσιος Σολωμός τά κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων εἶναι ιερά. Ὡς ιεροποιημένος ὁ ὅρος ἔθνος βρίσκεται στό ἀπυρόβλητο καί ἀποσυνάγωγο ἢ ιερόσυλοι ὄχι μόνον ὅσοι τόν ἀμφισβητοῦν ἀλλά καί ὅσοι θέτουν προβλήματα ιστορικῆς πραγματευσῆς του. Διότι, ἐκτός ἀπό τήν ιερότητά του, ὁ ὅρος ἔθνος ἐνδύεται καί τόν χιτώνα τῆς ἐκ φύσεως καί ἀπό πάντα ὑπαρξῆς του, τῆς τετρακίς χιλιετοῦς καί βάλε, πράγμα πού τοῦ ἀποδίδει ἀπόλυτη περιωπή.

Κι ὡστόσο ὁ ὅρος ἔθνος, καί ἡ πραγματικότητά του μέσα στήν μακραίωνη ἑλληνική ιστορία, θέτει μέγιστα θεωρητικά καί ιστορικά προβλήματα. Κι ἐπειδή μιλάμε

γιά τό ἑλληνικό ἔθνος καλό εἶναι νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι στά ἀρχαῖα ἑλληνικά ἡ λέξη σημαίνει σμήνος, κοπάδι, ομάδα ἀνθρώπων ἢ καί ζώων. Κατά τόν Ἡρόδοτο τό ἔθνος εἶναι ὁμαίμον, καλύπτει τήν αἱματοσυγενική φυλή (ἔθνεα οἱ βάρβαροι), κατά τόν Ξενοφῶντα καλύπτει τό ἀνδρικό ἢ τό γυναικεῖο φύλο, κατά τόν Ἀριστοτέλη τοῦς μὴ Ἕλληνες, τοῦς βάρβαρους. Κατά τοῦς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, καί σέ ὅλη τήν παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐθνικοί εἶναι οἱ Ἕλληνες, οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐθνικοί (λατινικά *paganus*), δηλαδή εἰδωλολάτρες. Ὅπως γράφει ὁ Ν. Σβορώνος (σελ. 55): «γιά τόν Φώτιο [820-893] οἱ Ρῶσοι πρὶν δεχθοῦν τόν χριστιανισμό εἶχαν «ἑλληνική καί ἄθεον δόξαν», ὁ Ἰωάννης Μόσχος [+691] μιλεῖ γιά «Σαρακηνόν τινα ἕλληνα», ὁ ἴδιος ὁ Ψελλός [1018-1092] χαρακτηρίζει τοῦς Κινέζους «ἕλληνας τό δόγμα»».

Κοντά στό ἔθνος, μέσα στήν ιστορία, εἶναι ἡ λέξη

λαός και γένος. Παρόμοια και στά λατινικά: *patio*, *gens*, *populus*. Πολλές οι νοηματικές εκδοχές αυτών των λέξεων και στά ελληνικά και στίς ρομανικές γλώσσες. Για παράδειγμα λαός αρχικά σήμαινε μιά ομάδα ανθρώπων συνδεδεμένη με έναν αρχηγό. 'Ο Κολοκοτρώνης είδοποιεί τούς «λαούς» τής Καρύταινας κ.λπ. να τόν συναντήσουν στό τάδε μέρος, ενῶ ή εκκλησιαστική καταβασία τής Μ. Έβδομάδας όταν λέει «λαός υπερνυθεται εις πάντας τούς αιώνας» έννοει τούς χριστιανούς. Έχουμε ακόμα τό λαό τής υπαίθρου, τό λαό του κόμματος, τό λαό του 'Ολυμπιακού —δέν έχω ακούσει αν ο Παναθηναϊκός διαθέτει λαό ίσως πλανιέμαι.

Η διαδρομή, λοιπόν, των λέξεων είναι πολυσήμαντη και περιπετειώδης. Οι λέξεις όμως αποκτούν τά συγκεκριμένα νοήματά τους μέσα σε μιά όρισμένη κοινωνία: οι λαοί του Κολοκοτρώνη, τής κοινωνίας δηλαδή του Κολοκοτρώνη, είναι διαφορετικοί από τούς λαούς τής Ευρώπης, δέν μπορούμε να πάμε από τό ένα στό άλλο με τήν ίδια λέξη.

Πρίν ακόμη περάσω, σε μερικές παρατηρήσεις στό κείμενο του Ν. Σβορώνου, θά ήθελα να θίξω άπλως —γιατί δέν είναι εδώ τό κατάλληλο μέρος για τήν ένδελεχή πραγμάτευσή του—, ένα σημείο κεφαλαϊώδους σημασίας: τήν έννοια του έθνους, τή σύγχρονη έννοια του έθνους, στην εποχή δηλαδή τής νεωτερικότητας, γιατί ή αρχαϊκή εκδοχή τής λέξης έθνος ως σμῆνος ή ομάδα δέν μάς χρησιμεύει πλέον.

Τί είναι τό έθνος;

Δύο, χονδρικά οι άπαντήσεις. Η πρώτη, ανάγεται κυρίως στους στοχαστές του γαλλικού Διαφωτισμού (Βολταίρο, Ρουσό, Μοντεσκιέ). Έδώ τό έθνος, *la nation*, είναι περίπου συνώνυμο του *peuple*, του λαού. Είναι ο αντιμοναρχικός λαός που ξεγειρείται κατά τής μοναρχίας, των ευγενών και τής θεόθεν προέλευσής τους. Τό έθνος έχει έδαφικότητα: ή *nation* δέν υπερπιπταται: έδαφος τής είναι ή *patrie*, ή πατρίδα. *Allons enfants de la patrie*, εμπρός παιδιά τής πατρίδας, είναι ο στίχος με τόν οποιο αρχίζει ή «Μασσαλιώτιδα». Τά παιδιά τής πατρίδας, οι *patriotes* (πατριώτες), *les nationaux* (οι έθνικοί, οι του έθνους) δέν είναι παρά ο *peuple*, ο λαός. Στο όνομά του μιλούν οι επαναστάτες, από τή βούλησή του άντλούνται όλα τά δικαιώματα και όλα ασκούνται επ' ονόματί του.

Τήν άποψη αυτή, τή δημοκρατική θά έλεγα, συμπύκνωσε στην περιλάλητη διάλεξή του ο Έρνέστ Ρενάν τό 1882. Έδώ, τό έθνος όρίζεται όχι με βάση τά πολιτισμικά χαρακτηριστικά ενός λαού, τά θρησκευτικά, τά φυλετικά, τά γλωσσικά, τά οικονομικά, ή τά γεωγραφικά. Δύο είναι κατά τόν Ρενάν τά κύρια συστατικά του έθνους που τά άνιχνεύει μέσα στην ιστορική εξέλιξη πολλών έθνών:

«τό ένα είναι ή από κοινού κατοχή ενός πλούσιου κληροδοτήματος άναμνήσεων τό άλλο είναι

ή σημερινή συναίνεση, ή επιθυμία συμβίωσης, ή βούληση να διαιωνίζεται στό χρόνο αυτή ή άδιαίρετη κληρονομιά».* «Η ύπαρξη ενός έθνους», συμπυκνώνει με μιά μεταφορά ο Ρενάν, «είναι ένα καθημερινό δημοψήφισμα».

Είναι φανερό ότι αυτή ή αντίληψη περί έθνους είναι καθαρά πολιτική, άπόρροια μάς υποκειμενικής συλλογικότητας που μ' αυτό τόν τρόπο αυτοορίζεται και αυτοσυγκροτείται. Όρίζεται βέβαια ιστορικά, έμπερικλείει προϋπάρχουσες αν και μεταλλασσόμενες πολιτισμικές προκειμένες, ώστόσο συντελείται και ολοκληρώνεται εκεί και όταν ή συλλογική πολιτική βούληση διαμορφώνει τίς αρχές του συνανήκειν, τής άλληλεγγυότητας αλλά και του αποκλεισμού του ξένου.

Η συγκεκριμένη ιστορική εξέλιξη των έθνών, ώσπου να συμπυκνωθούν σε έθνη-κράτη, ήταν διαδικασία περιίπλοκη, συγκρουσιακή και προπάντων αίματηρή. Η διαδικασία τής έθνογένεσης υπάγεται στή μακρά διάρκεια, τό έθνος είναι τελικό προϊόν πολέμου, αίματος. Τά έθνη τά δημιουργεί ή έχθρα προς τόν άλλο (συνήθως τόν γείτονα), ή άπειλή του άλλου αλλά και ή άλληλεγγυότητα του «έμεις».

Η άλλη άποψη για τό έθνος είναι του Γιόχαν Γκότφρεντ φόν Χέρντερ (1744-1803). Ο Χέρντερ, αν και δημοκρατικός, θέλοντας να άντικρούσει τήν άποψη του Βολταίρου περί ιστορίας, αλλά έχοντας κατά νου τίς κατακερματισμένες γερμανικές κοινότητες, έπεδίωξε να βρει τά στοιχεία ένότητας και συνοχής αυτών των κοινοτήτων. Και επειδή δέν υπήρχαν στην εποχή του ισχυρές έθνικο-κρατικές οντότητες που να ένοποιούν αυτόν τόν κατακερματισμένο γερμανικό κόσμο —ή εν όψει μελλοντικής ένοποίησης όλων των Γερμανών— κατέληξε στή θέση ότι τό έθνος συγκροτείται στή βάση των «παραδόσεων», τής φυλής (αιματοσυγγένεια μακρού χρόνου), τής γλώσσας, τής θρησκείας, του έδάφους γενικώς στή βάση κοινών, και αντικειμενικών πολιτισμικών στοιχείων. Και τά όποια προσπάθησε να μελετήσει φτάνοντας ως τά αρχαία γερμανικά φύλα. Πρόκειται για τή ρομαντική αντίληψη τής ιστορίας, που στην προκειμένη περίπτωση κατασκευάζει μ' αυτό τόν τρόπο τήν έννοια του έθνους, θέλοντας να του προσδώσει μιάν αντικειμενική ύπόσταση, πριμοδοτώντας στοιχεία αντικειμενικά που διαμορφώνουν τό κοινό πνεύμα του λαού (*volkgeist*). Σ' αυτά τά αντικειμενικά στοιχεία οι ναζί κατά τόν 20ό αιώνα προσέθεσαν κι εκείνα τά στοιχεία άνατομίας που πιστοποιούν τήν «άρια» φυλή, τήν «άνώτερη» όλων.

Η άποψη του Χέρντερ είναι αυτή που επικαιροποιείται στή διάρκεια των ναπολεόντειων πολέμων,

* Βλ. 'Ο Πολίτης, τεύχος 121, 'Ιαν.-Μάρτιος 1993, και άναδημοσίευση στά «Ένθέματα» τής Αύγης, 28 Νοεμ. και 21 Νοεμβρίου 2004.

ιδίως μέ τίς *Ἐπιστολές πρὸς τό γερμανικό ἔθνος* τοῦ Φίχτε, πού ἀποτελέσαν, στή συνέχεια, τή θεωρητική θεμελίωση τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ. Ἄλλωστε σέ ὅλες τίς χώρες τῆς Εὐρώπης κατά τόν 19ο αἰώνα, ἀλλά καί τόν 20ό προμοδοτεῖται αὐτή ἡ ρομαντική ἀντίληψη πού γιά νά στηριχθεῖ καλύτερα ἐπικαιροποιεῖ προσίδιους ἀνά περίπτωση καταγωγικούς μύθους, ἔτσι πού λίγο πολύ παντοῦ ἀναδεικνύονται λαοί-ἔθνη «τρι-χιλιετείς» καί «τετραχιλιετείς», διαθέτοντας ἕκαστος ἀπαράγραπτους τίτλους νομῆς ἐπὶ τῶν ἐδαφῶν πού νέμεται ἢ διεκδικεῖ. Οἱ ὀνομαζόμενες ἐθνικές διεκδικήσεις καί ἀντιστοίχως οἱ ἐθνικιστικές συγκρούσεις διαμόρφωσαν τό πολιτικό τοπίο τῆς Εὐρώπης τοῦ 19ου αἰώνα καί κατέληξαν, ἀγεφύρωτες, στόν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο.

Τό σχῆμα αὐτό (καί ἡ ἱστορική αἰτιολόγησή του) ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα μεταφέρθηκε καί στήν Ἑλλάδα μέ τά ἔργα τῶν Σπ. Ζαμπέλιου καί Κων. Παπαρηγόπουλου. Ἔτσι ἡ πανάρχαια καταγωγή τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καί ἡ ἀδιάσπαστη συνέχεια τῶν τριῶν φάσεων τοῦ ἑλληνισμοῦ (ἀρχαία Ἑλλάδα, Βυζάντιο, Νεοελληνική) ἀπέτελεσαν τόν πυρήνα τῆς νεοελληνικῆς ἰδεολογίας. Καί τοῦ νεοελληνικοῦ ἐθνικισμοῦ.

Ὁ Νίκος Σβορώνος υἰοθετεῖ τό παπαρηγοπουλικό ἱστορικό σχῆμα καί ὡς πρὸς τό ἑλληνικό ἔθνος καί ὡς πρὸς τό ἑλληνικό λαό; Εἶναι γνωστό ὅτι τό ΚΚΕ τάχθηκε ἐναντία στόν ὀνομασθέντα μεγαλοϊδεατισμό, στήν ἐθνικιστική πίστη ὅτι οἱ Νεοέλληνες εἶναι οἱ κατευθεῖαν ἀπόγονοι καί κληρονόμοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι), ἐπομένως, τά ἐδάφη τά ὁποῖα ἐκεῖνοι κατοίκησαν μᾶς ἀνήκουν μέ ἀπαράγραπτα κληρονομικά δικαιώματα, ἄρα παράνομη ἢ καταχρή τους ἀπό τοὺς Ὁθωμανούς καί ἐξίσου παράνομη ἢ διεκδικησὶ τους ἐκ μέρους τῶν βορείων μας γειτόνων.

Ὁ Νικ. Σβορώνος, ὡς ἱστορικός μαρξιστής καί ἀριστερός, συμμερίζεται αὐτήν τήν ἀντιπαπαρηγοπουλική, καί ὁπωσδήποτε ἀντιεθνικιστική, θέση;

Ἴδού τό ἐρώτημα πού θέτει αὐτό τό μικρό βιβλιαράκι πού ἔχουμε τώρα στά χέρια μας.

«Μιά πρόχειρη ἀνάγνωση», τονίζει ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς στά «Προλεγόμενά» του (σελ. 10), «αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου θά ὀδηγοῦσε στό συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς διασταύρωσης τῆς παπαρηγοπουλικῆς καί ζαμπελικῆς ἀνάγνωσης τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας μέ τό ἄρθρο τοῦ Στάλιν (1913)».* Ἰσχύει αὐτή ἡ διαπίστωση τοῦ Σπ. Ἀσδραχᾶ;

Νομίζω ὅτι ἰσχύει καί δέν ἰσχύει.

Ὁ ἴδιος ὁ Σβορώνος, ἐκ προοιμίου, λέει ὅτι: «ἕνα συντελεσμένο ἔθνος (ὑπογράμμιση δική μου) [εἶναι] μιά διαμορφωμένη σταθερή κοινότητα ἀνθρώπων μέ συνείδηση ὅτι ἀποτελεῖ ἕνα ἐνιαῖο καί ἀλληλέγγυο σύνολο μέ δική του πολιτισμική φυ-

σιογνωμία καί ψυχροσύνθεση, μέ κοινά πνευματικά καί ὑλικά συμφέροντα καί μέ σταθερά ἐκφρασμένη βούληση ἢ τάση πολιτικῆς ἢ πολιτισμικῆς αὐτονομίας πού μπορεῖ νά φτάσει ὡς τήν ἀπαίτηση κρατικῆς ἀνεξαρτησίας» (σελ. 22).

Θά ἔλεγα ὅτι μέ τόν παραπάνω ὀρισμό τοῦ συντελεσμένου ἔθνους ὁ Σβορώνος ἀνταποκρίνεται περισσότερο στόν ὀρισμό τοῦ Στάλιν, τόν ὁποῖο ἐπαναλαμβάνει μέ δικά του λόγια, ἀποφεύγοντας ὀρισμένες χονδροειδεῖς διατυπώσεις τοῦ Στάλιν. Γιά παράδειγμα γιά νά σχηματισθεῖ ἕνα ἔθνος, ἔλεγε ὁ Στάλιν, ἀπαιτεῖται ἐκτός τῶν ἄλλων, ὁπωσδήποτε κοινότητα οικονομικῆς ζωῆς, μιά ἐθνική ἀγορά. Ἔτσι μιά ἀποικία, πού δέν διαθέτει ἐθνική ἀγορά, διότι συμμετέχει κυρίως στή μητροπολιτική ἐθνική ἀγορά, δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἔθνος (ὄθεν καί ἡ μετέπειτα θεωρία περὶ μεταπρατῶν, καί μεταπρατισμοῦ, πού τίθενται οικονομικά στήν ὑπηρεσία τῶν ἀποικιοκρατῶν). Τό ἴδιο μπορεῖ νά δεῖ κανεῖς μέ τίς πολλές ἐθνότητες πού ἐντάχθηκαν στήν ΕΒΣΣΔ, στήν ὁποία ΕΒΣΣΔ, ὑποτίθεται, κυριαρχοῦσε ἡ σοσιαλιστική κουλτούρα καί οικονομία καί ὄχι ἡ ἐθνική μορφή. Ἔτσι γιά τίς περιπτώσεις μὴ συντελεσμένων ἔθνῶν οἱ Σοβιετικοὶ ἀνέπτυξαν τή θεωρία τοῦ παροδpost, τῆς λαότητος (ὅπως εἶχε μεταφρασθεῖ στά ἑλληνικά) πού πρακτικά ἀφενός προοικονομοῦσε τόν ἐκρωσισμό τους καί ἀφετέρου τοὺς προσέδιδε μίαν ἐπίφαση αὐτονομίας καί αὐτοέκφρασης μέ τίς φολκlorικές ἐκδηλώσεις στό πλαίσιο τῶν σοβιετικῶν «λαῶν». Εἶναι γνωστή ἄλλωστε ἐπὶ τοῦ θέματος ἡ σφοδρὴ ἀντιπαράθεση τοῦ Λένιν πρὸς τόν Στάλιν, ἐπίτροπο τότε τῶν ἐθνοτήτων, τόν ὁποῖο κατηγορεῖ γιά μεγαλορωσικό ἐθνικισμό.

Ὁ Σβορώνος γνωρίζει τίς σχετικές θέσεις καί τίς συνάδουσες πολιτικοἰδεολογικές ἐπεξεργασίες μολονότι δέν ἀναφέρεται ρητὰ σ' αὐτές. Καί ναί μέν προκρίνει τόν ὀρισμό τοῦ Στάλιν ἀλλά «ἀπαλύνει» ὀρισμένες διατυπώσεις διότι αὐτές, ἤδη τῆ δεκαετία τοῦ '60, ἔχουν τύχει σφοδρῆς κριτικῆς. Ὁ Σβορώνος ἐπίσης ἀπορρίπτει, χωρίς νά τήν ἀναφέρει, τή χερντεριανή θεωρία περὶ ἔθνους ὑποστηρίζοντας ὅτι:

«Κανεῖς σοβαρός μελετητής δέν ικανοποιεῖται μέ τίς ρομαντικές ἀντιλήψεις πού παρουσιάζουν τό ἔθνος ὡς κάποια ὑπερβατή ὄντοτητα, δεδομένη ἀπό πρὶν (...), ἔκφραση μιᾶς φυλῆς ἢ ἐνός συνόλου φυλῶν ἢ ἐνός μεταφυσικοῦ "λαϊκοῦ πνεύματος" ἢ μιᾶς ψυχῆς».

Καί μᾶλλον, εἰκάξω ἐγώ, χωρίς κανένα ἄλλο στοιχεῖο ἐκτός ἀπό μιά ἀναφορά στό κείμενό του, οὔτε ἡ ἀντίληψη τοῦ Ρενάν δέν τόν ικανοποιεῖ καθόσον ἀπορρίπτει τήν ἰδέα ὅτι «τό βασικό χαρακτηριστικό τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος εἶναι ἡ κοινὴ βούληση τῶν ἀτόμων

* Τό ἐθνικό ζήτημα καί ἡ σοσιαλδημοκρατία, γνωστό ὡς Ὁ μαρξισμός καί τό ἐθνικό ζήτημα.

πού τό *ἀπαρτίζον*» (σελ. 23), ιδέα ή όποία άπορρέει από τήν περί έθνους έπεξεργασία του Ρενάν.

Νά έχουμε όμως κατά νοῦ ότι ό Σβορώνος δέν γράφει ένα δοκίμιο πολιτικής θεωρίας. Ός ιστορικός ενδιαφέρεται, κυρίως, νά δει τίς προϋποθέσεις ανάδυσης μιᾶς ελληνικής εθνικής συνείδησης, νά εξετάσει τίς διαδικασίες εκείνες πού, μέσα σέ μεγάλο άνοιγμα χρόνου (τήν πραγματικότητα από τόν 13ο αιώνα ως τίς άρχές του 19ου αιώνα), θά όδηγήσουν στό *συντελεσμένο έθνος*, νά περιγράψει τή δυνατολογία, λέει ό *Άσδραχάς*, και όχι κάποια μηχανιστική νομοτέλεια, εντός τής οποίας έμπεριέχονται τά στοιχεία πού θά μετατρέψουν τά προεθνικά, τά εθνοτικά δεδομένα, σέ έθνος ελληνικό. Καί τοῦτο διότι διαβλέπει ότι ήδη στην ύστεροβυζαντινή περίοδο τό ελληνικό έθνος ένυπάρχει ως δυνατότητα, ως ένδεχόμενο, όχι όμως ακόμα ως πραγματικότητα. Πώς γίνεται τό πέρασμα από μιᾶ ένδεχομενικότητα σέ μιᾶ πραγματικότητα, ιδίως στή συνείδηση τών ανθρώπων πού δηματίζουν σ' ένα δρόμο μέ άγνωστο τέρας, σέ «ένα δρόμο όπου ό ίδιος ό δηματισμός ή ό ίδιος ό δρόμος φτιάχνει τό δρόμο»; Κι επειδή όταν γράφει τό δοκίμιό του (1965) γνωρίζει, όπως όλος ό κόσμος, όσα δέν έγνωρίζαν οι ιστορικοί στρατοκόποι, ότι δηλαδή τό ελληνικό έθνος είναι απολύτως συντελεσμένο και ολοκληρωμένο ως εθνικοκρατική οντότητα, ό Σβορώνος άνανοηματοδοτεῖ τούς όρους τής ιστορικής πορείας μέ βάση όχι τήν τοπική εθνογενετική ένδεχομενικότητα αλλά μέ μιάν ιστορική και άδιαμφισβήτητη πλέον βεβαιότητα.

Μήπως, όμως, μ' αυτό τόν τρόπο τής άνανοηματοδότησης δέν κάνει τίποτε άλλο από μιάν ιδεολογική χρήση τής ιστορίας αποδίδοντας τήν κατάληξη (τό έθνος) σέ εποχές πού αυτή δέν έχει παρά πολύ μερικές, άβέβαιες, αντιφατικές, συχνά άναστελλόμενες συλλογικές εκφάνσεις; Δέν νομίζω είναι νόμιμη ή άνανοηματοδότηση άν και ή συζήτηση επ' αυτού θά ήταν γόνιμη έστω για νά όρισθούν καλύτερα τά ρεάλια τής ιστορίας. Διότι ό Σβορώνος μέ τό δοκίμιό του δέν κάνει μιᾶ ένδελεχή ιστορία τής νεοελληνικής εθνογένεσης. Τά λίγα διαλαμβανόμενα στην έπεξεργασία του είναι, κατ' έμέ, πειστικά: ωστόσο μοιάζουν πολύ «άραιά», τό ιστορικό τοπίο είναι πολύ «άραιοκατοικημένο» από γεγονική άποψη, σ' ένα τόσο μεγάλο μάλιστα χρονικό διάστημα. Μᾶς παρέχουν άπλως τό σχήμα, τό περιγραμμά, μιᾶ στέρεη σανίδα νά πατήσουμε.

Τό ισχυρό στοιχείο αυτού του διαγράμματος —και αναφέρομαι στό διάστημα από τά ύστεροβυζαντινά χρόνια ως τόν 19ο αιώνα— είναι ή αντίληψη του Σβορώνου, πού τήν επαναλαμβάνει μετ' έμφάσεως στή συνέντευξη στά *Σύγχρονα Θέματα*, είναι άφενός ή τάση ένσωμάτωσης τών ελληνοφώνων και χριστιανικών πληθυσμίων στό σύστημα τής Ένετοκρατίας αλλά, και κυρίως, τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για παράδειγμα βίαιοι ή και έθελούσιοι έξισλαμισμοί, ή παραδοχή και σύμπλευση μέ τό θεσμικό σύστημα του κατακτητή, μέ τούς όρους τής Κατάκτησης. Άλλά και παράλληλα άναδύεται μιᾶ τάση άπελευθερωτική, μιᾶ τάση άνυπα-

κοής, άνταρσίας, εξέγερσης, μιᾶς εξέγερσης πού σήνει και ξαναφουντώνει άλλοῦ, άλλίως, από άλλους —τούς ίδιους όμως, τούς κατακτημένους. Είναι ή τάση πού ό Σβορώνος ονομάζει ή άντιστασιακότητα τής ελληνικής ιστορίας.

«Τό ελληνικό έθνος γεννήθηκε στό τέλος τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και στεριώθηκε μέσα από τήν αντίθεση και τήν άντίσταση ενάντια στην ξενική κατοχή, πού ήταν δυτική για όρισμένες περιοχές και όθωμανική για τό μεγαλύτερο μέρος τής χώρας» (*Σύγχρονα Θέματα*).

Καί πιό κάτω:

«Άντίσταση έννοῶ (...) τή συνεχή άντίσταση, τή συνεχή αντίθεση ενάντιον κάθε θεσμοῦ ό όποιος είναι ξένος από εκείνον πού πιστεύεις, τόν όποιον θέλεις».

Προσοχή, λέει, άλλοῦ:

«δέν έννοῶ τήν άντιστασιακή φύση του Έλληνα ή του ελληνικού λαοῦ αλλά τόν άντιστασιακό χαρακτήρα τής ελληνικής ιστορίας».

Καί βλέπει ότι ενώ ή άντίσταση μολονότι καταστέλλεται συχνά δέν άναστέλλεται ποτέ όριστικά. Όταν έξασθενεί ό κατακτητής, όταν δημιουργείται τό δίκτυο τών πόλεων, όταν Έλληνες αρχίζουν νά συγχρωτίζονται μέ τή Δύση και τίς χειραφετητικές ιδέες του Διαφωτισμοῦ, όταν ένισχύονται και αυτονομούνται οι άνθρωποι τών όπλων, οι Κλέφτες, οι έμπορευόμενοι πειρατές, όταν δημιουργούνται ισχυρά οικονομικά κέντρα ιδίως στή διασπορά ή έσπιόμορφη άντίσταση παίρνει τή μορφή τής γενικευμένης εξέγερσης.

Τί σκόπευε αυτή ή εξέγερση; Τήν κατάλυση τών όρων τής Κατάκτησης και τήν ύποκατάσταση, στην έξουσία του Σουλτάνου, μιᾶς πολιτικής έξουσίας τών εξέγεργμένων. Είναι ή Έπανάσταση, ή σκληρή στιγμή τής εθνογένεσης στην όποία συναιρούνται άναμνήσεις, καταγωγικοί μύθοι, άθλοι, άθλιότητες, καταστροφές, προσδοκίες για έλευθερία, χειραφέτηση, κοινωνική κατάρτιση (τά χωράφια), μίσος για τόν κατακτητή, έξουσιαστικές ιδιότητες, τοπικισμοί, θαναυσότητες, κοτσαμπάσδες, πόπολο, καπεταναίοι, φαναριώτες, λόγιοι, καρaboκυραίοι, μοναχοί, δεσποτάδες, καπάκια, φιλέλληνες, ναυμάχοι, εθνοτικές-κοινοτικές ιδιαιτερότητες. Η Έπανάσταση έβαλε όλους στό στρόβιλό της. Όλοι άλλίως μπήκανε σ' αυτήν, άλλίως βγήκανε απ' αυτήν. Η μακρά κυοφορία τής εθνογένεσης έφτασε, όπως κάθε κυοφορία πού έχει ζωή μέσα της, στον τοκετό. Η μαμή πού ξεγέννησε τό τέκνο, όνόματι ελληνικό έθνος, ήταν ό πόλεμος, ή Έπανάσταση. Τό σχήμα αυτό, παρόλο πού ό Σβορώνος τό προσομοιάζει μ' εκείνο του σταλινικού όρισμοῦ, ακολουθώντας τό δρόμο τής άντίστασης πού ό ίδιος προνομακά προμοδοτεῖ, δέν είναι άλλο από τό σχήμα του Ρενάν πού εξέθεσα στην αρχή: «ή από κοινού κατοχή ενός πλούσιου κληροδοτήματος άναμνήσεων άφενός ή έπιθυμία συμβίωσης άφετέρου», τό συνανήκειν, τό αυτοπροσδιοριζόμενο συνανήκειν πού έρχεται στον κόσμο, ύστερα

από μιά μακραιώνη και σύνθετη διαδικασία αγώνων, ως μιά έκρηξη της υποκειμενικής βούλησης.

Τό άλλο μεγάλο πρόβλημα πού θέτει τό δοκίμιο του Ν. Σβορώνου είναι τό περί του ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὑπάρχουν σημεῖα στό κείμενό του στά ὁποῖα διακρίνει κανείς μιά ἀσάφεια ἀνάμεσα στήν ἔννοια του λαοῦ καί τήν ἔννοια του ἔθνους. Αὐτή ἡ ἀσάφεια μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ ὡς υἱοθέτηση ἐκ μέρους του τοῦ παπαρηγοπουλικοῦ σχήματος τῆς συνέχειας του ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως σήμερα καί τῆς «ἐλληνικότητας», τήν ὁποία συχνά ὀνομάζει καί «ἐλληνισμό», παρά τήν ἀμφισημία του ὄρου, ὅπως σημειώνει καί ὁ Σπ. Ἀσόραχᾶς. Νά σημειώσουμε ὅμως ὅτι ὁ Σβορώνος δέν θεωρεῖ τή συνέχεια τοῦ λαοῦ ὡς ἐθνική. Γι' αὐτόν, τό ἑλληνικό ἔθνος –καί προσπάθησα νά τό δείξω τό πρώτο μέρος τοῦ παρόντος–, ἐπαλαμβάνω τό ἔθνος, ἔχει ἕνα ὀρισμένο σημεῖο ἐνάργεως, τόν 13ο αἰώνα, καί γενικῶς κάπου στά ὑστεροβυζαντινά χρόνια. Γιὰ τούς προηγούμενους αἰῶνες, ἀπό τότε πού ἐμφανίζονται τά ἑλληνικά φύλα, ἔχουμε νά κάνουμε μέ προεθνικές κοινότητες πού δέν ὀδηγοῦνται ποτέ στή συγκρότηση ἔθνους, ὅπως τουλάχιστον τό γνωρίζουμε στά χρόνια τῆς νεωτερικότητας. Στήν καλύτερη περίπτωση μπορεῖ νά διαπιστωθεῖ ὅτι ὁ ἑλληνισμός

«ἀποτελεῖ μιά αὐτοτελή κοινότητα πού ξεχώριζε μέ σαφήνεια τόν ἑαυτό του ἀπό τά σύνολα πού τόν περιέβαλλαν, ἀκόμα καί σέ στιγμές πού μαζί μέ ἄλλους λαούς ἀνῆκε ὡς κυρίαρχο ἢ ὡς ὑποταγμένο στοιχεῖο σέ πλατύτερες πολιτικές ἢ πολιτισμικές ἐνότητες: μέσα στόν ἑλληνιστικό κόσμο, ἢ στή Ρωμαϊκή, στή Βυζαντινή ἢ τήν Ὄθωμανική αὐτοκρατορία» (σελ. 25).

Αὐτή ἡ ἀρχαϊκή, ἡ ἑλληνιστική, ἡ βυζαντινή, ἡ ἑλληνική κοινότητα σέ καμιά περίπτωση δέν συγκροτήθηκε σέ ἐνιαῖο πολιτικό ὑποκείμενο, ποτέ δέν μοιράστηκε τά ἴδια πεπρωμένα καί κάθε φάση τῆς ἱστορίας ἄν κάτι τή χαρακτηρίζει, ἀπό πολιτική ἀποψη, εἶναι ἡ συνεχῆς σύγκρουση, ὁ συνεχῆς πόλεμος τῶν κρατῶν-πόλεων μεταξύ τους, τῶν μακεδονικῶν-ἑλληνιστικῶν βασιλείων καί ἡγεμονιῶν. Ἡ ἰσοκράτεια πολιτική τοῦ «Πανελληνίου» ἦταν μιά πολιτική (φιλομακεδονική ἄλλωστε) πού δέν ἀντιστοιχοῦσε στή συνείδηση καί τή βούληση τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του. Τό ἤξερε καί ὁ Μ. Ἀλέξανδρος: «οἱ Ἕλληνες πλὴν Λακεδαιμονίων». Ἀλλά καί ὅταν συντελεῖται μιά πολιτική ἐνοποίηση μέ τή ρωμαϊκή κατάκτηση, αὐτή ἡ ἐνοποίηση εἶναι ρωμαϊκή, αὐτοκρατορική, ὄχι ἑλληνική, παρά τόν πολιτισμικό ἐξελληνισμό τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ Σβορώνος, ἀντίθετα, ἀποδέχεται τό σχῆμα τῆς ἐνότητας ἐνός λαοῦ:

«ἡ ἐνωσμάτωση τῶν διαφόρων φύλων, πού βρῖσκονται ἐγκατεσπαρμένα ἤδη ἀπό τά βᾶθη τῶν

αἰῶνων στή νοτιότερη Βαλκανική, μέ τόν Ἑλληνισμό τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, ἡ βαθμιαία συγχώνευση, ἄλλου βαθύτερη, ἄλλου λιγότερο βαθειά, ἐνός πλήθους ξένων, παλαιῶν ἐπίσης, φυλετικῶν στοιχείων, κυρίως μικρασιατικῶν, πού σφιχτοδέονται σέ μιά πολιτική, οικονομική καί πολιτιστική ἐνότητα καί δημιουργοῦν ἕναν ἐνιαῖο ἀνθρωπολογικά καί ἐθνολογικά ἀνάμικτο λαό, ὅπως ὅλοι οἱ ἱστορικοί λαοί, μᾶ πού βασικό του στοιχεῖο, πού τοῦ δίνει τό ὄνομά του καί τή σφραγίδα του καί γίνεται καταλύτης γιά τή μακροχρόνια ἀφομοιωτική του ἐνέργεια, εἶναι ὁ Ἑλληνισμός» (σελ. 36).

Καί στό βασικότατο αὐτό σημεῖο ὁ Νικ. Σβορώνος τέμνει ἀποφασιστικά. Κι ἐδῶ τό πράττει μέ τόν τρόπο τῆς ἀνανοματοδότησης. Εἶναι αὐτός πού ὀνομάζει, καί χαρακτηρίζει τά διάφορα στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ καί ἐθνολογικοῦ κράματος Ἑλληνισμό καί ἑλληνικό λαό. Προσθέτει μάλιστα ὅτι

«ἡ χριστιανική οἰκουμενικότητα ἀναστέλλει γιά κάμποσους αἰῶνες τήν ἀνάπτυξη στό λαό αὐτό, ἢ στήν ἐθνότητα αὐτή, μιάς ἐθνικῆς συνείδησης καί τή μεταβολή της σέ τελειωμένο ἔθνος, δέν εἶχε ὅμως διασπάσει τήν ἐνότητά του ὡς λαοῦ, ὡς ἐθνότητας» (σελ. 61).

Δέν εἶναι μόνον ὁ Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός (1360-1452) πού τόν πείθει, καθῶς ὁ βυζαντινός λόγιος ἀπευθύνεται πρὸς τόν αὐτοκράτορα Μανουήλ Παλαιολόγο (1348-1425): «Ἐσμέν γάρ νῦν, ὧν ἡγεῖσθε καί βασιλεύετε, Ἕλληνες τό γένος, ὡς ἡ τε φωνή καί ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ». Ὑπάρχουν πλῆθος στοιχείων πού συνηγοροῦν πρὸς τοῦτο, τά ὁποῖα ὁ Σβορώνος τά θεωρεῖ ἀρθρωτικά τοῦ ἑλληνισμοῦ ἢ τῆς ἑλληνικότητας, σίγουρα ὅμως τῆς σύμμικτης ἐθνότητας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ: ἡ γλώσσα, στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας λατρείας πού εἰσχωροῦν στόν χριστιανισμό, οἱ λαϊκές παραδόσεις, τό αὐτοδιοικητικό σύστημα, τά αἱματοσυγγενικά συστήματα, οἱ ἰδιοκτησιακοὶ κανόνες, τό ρωμαϊκο-βυζαντινό δίκαιο στίς γενικές του ἀρχές, στοιχεῖα ἀρχαίας παιδείας, καλλιτεχνικές μορφές καί δημιουργήματα, μορφές τεχνολογίας. Ὅλα τούτα τά στοιχεῖα, ἄν δέν εἶναι –καί δέν εἶναι– εὐθεία συνέχεια ἀπό τόν ἀρχαῖο κόσμο, ὅπως ὑπαγορεύει ἡ φολκλωρική-ἐθνικιστική ἰδεολογία, εἶναι ὡστόσο ὑπαρκτά, ὀρίζουν τήν ἑλληνική ἐθνότητα, τόν ἑλληνικό λαό, ὡς ξεχωριστή ὄντοτητα σέ σχέση μέ ἄλλες ἐθνοπολιτισμικές κοινότητες. Δέν τ' ἀρνιέται αὐτά ὁ Σβορώνος, παρά τόν «κίνδυνον» νά θεωρηθεῖ παπαρηγοπουλικός μεγαλοϊδεάτης. Κι ἔχω τή γνώμη, ἀσπαζόμενος τή βασική αὐτή θέση τοῦ Σβορώνου, ὅτι μπορεῖ ν' ἀποτελέσει βάση γιά μιά νέου τύπου ἱστορική αὐτογνωσία. Ἐδῶ ἐκτός ἀπό τήν ἱστορία ἢ ἀνθρωπολογία, ἡ μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ Μεσαίωνα, ἡ ἱστορία τοῦ Δικαίου, ἡ δημογραφία, ἡ ἀνθρωπογεωγραφία θά μπορούσαν νά προσφέρουν σπουδαῖες ὑπηρεσίες, γιά μιά ἔλλογη ἀποκατάσταση τῆς ἱστορικότητας καί τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καί τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τό δοκίμιο τοῦ Σβορώνου μᾶς βοηθάει.

RUGGIERO ROMANO

Ό Braudel κι εμείς

Σκέψεις πάνω στην ιστορική παιδεία τής εποχής μας

Μετάφραση: Σταύρος Παπασταύρου, έκδ. Έλληνικά Γράμματα,
Αθήνα 2004, σελ. 152

τής Μαρίνας Κόντη

Ο Ρουτζιέρο Ρομάνο (1923-2003), Ιταλός στην καταγωγή, φεύγει τό 1947 από την Ιταλία και μετακομίζει στό Παρίσι, όπου από τό 1950 γίνεται διευθυντής σπουδών αυτού πού τότε ήταν ή École Pratique des Hautes Études, και πού από τό 1975 μετονομάστηκε σέ École des Hautes Études en Sciences Sociales. Δίδαξε εκεί μέχρι τό 1989 όποτε και συνταξιοδοτήθηκε. Έλάχιστα μεταφρασμένος στό ελληνικά,¹ ό Ρ. Ρομάνο είναι ένας από τούς σημαντικότερους ιστορικούς του 20ού αιώνα. Ύπληξε στενός συνεργάτης του Φερνάν Μπρωντέλ για την περίοδο 1949-1965 και συμμετοχος όλου του νεωτεριστικού κλίματος πού έκανε αυτή τή σχολή να θεωρείται κορυφαία, όσον αφορά τούς καινοτόμους τρόπους προσέγγισης τής ιστορικής επιστήμης.

Σ' αυτό τό μικρό βιβλιαράκι (μόλις 152 σελίδες, οι υπόλοιπες αποτελούν τό εύρητήριο ονομάτων), συγκέντρωσε τά δοκίμια πού έγραψε από τό 1952 ως τό 1994 για τόν Φερνάν Μπρωντέλ και τό «περιβάλλον» του. Σέ τόσο λίγες σελίδες παρουσιάζει, μέ χειμαρρώδη τρόπο, τό ποιός ήταν ό Μπρωντέλ – ό Μπρωντέλ ιστορικός, έρευνητής, διανοούμενος, τεχνίτης. Όπως αναφέρει στην εισαγωγή του βιβλίου, δύο είναι οι λόγοι για τούς όποιους θεωρεί ότι αυτά τά κείμενα έχουν «κάποιο ένδιαφέρον»: όρισμένα απ' αυτά τά είχε διαβάσει προηγουμένως ό ίδιος ό Μπρωντέλ. Καί δεύτερον, ότι ενώ τά πρώτα κείμενα αυτού του βιβλίου αποτελούν αναλύσεις τής προσωπικότητας του μεγάλου αυτού ιστορικού στό σύνολό της ή των συγκεκριμένων έργων του, στό τελευταία δοκίμια επιχειρείται «ένα είδος αναπόφευκτης αποκατάστασης» αληθειών πού σχετίζονται μέ τό περιοδικό *Annales* και την École des Hautes Études en Sciences Sociales (E.H.E.S.S.). Έτσι, πράγματι, τό βιβλίό είναι σαν να χωρίζεται σέ δύο μέρη. Τό πρώτο αποτελείται από αναλύσεις –κριτικές και ύμνητικές μαζί– του έργου του Μπρωντέλ (κυρίως του Μπρωντέλ τής Μεσογείου και τής «μεγάλης διάρκειας»)

και τό δεύτερο αποτελείται από κείμενα (πού συντάχθηκαν όλα μετά τό θάνατό του), αίτια των οποίων ήταν ή «άπροκάλυπτη αγανάκτηση» έξαιτίας τής παραποίησης τής ιστορίας τής École, κατά τή δεκαετία του '70, πού προκάλεσαν οι «σφετεριστές» αυτής τής βαριάς κληρονομιάς. Μέ τόνο πολεμικό, σ' αυτό τό μέρος του βιβλίου, εκθέτει τό πώς παρήκμασε ένα ίδρυμα πού έθεωρείτο πρωτοποριακό στό ιστοριογραφικά πράγματα.

Θά ξεχωρίσω –από αυτό τό συναρπαστικό βιβλίο– τρία σημεία πού θεωρώ ότι θά μπορούσαν να έχουν σχέση όχι μόνο μέ τή γαλλική ιστοριογραφική σχολή των αρχών του 20ού αιώνα αλλά και μέ την όλη πορεία τής έρευνας στις λεγόμενες επιστήμες του ανθρώπου παγκοσμίως. Έπίσης θεωρώ ότι στοιχεία των έμπεριστατωμένων διαπιστώσεων του Ρομάνο για την παρακμή τής EHESS θά μπορούσαν να αφορούν και την ελληνική περίπτωση σχετικά μέ την έρευνα πού πραγματοποιείται είτε σέ πανεπιστημιακά είτε σέ άλλα έρευνητικά ιδρύματα.

1. Έρευνα: Σκοπός τής École ήταν «ή πρακτική πλευρά τής διδασκαλίας». Έδραιωνόταν δηλαδή μία ζώνη επικοινωνίας μεταξύ διδασκαλίας και έρευνας. Φτάνοντας κανείς στή σχολή αυτή δέν χρειαζόταν να δείξει τίς περγαμηνές του- πτυχία κ.λπ. πολλές φορές δέν είχαν καν πτυχίο πανεπιστημίου όσοι παρακολουθούσαν τά σεμινάρια. Περιθωριακοί λοιπόν έρευ-

1. Ruggiero Romano, *Fernand Braudel*, μτφρ. Π. Μιχαηλάρης, έκδ. Ε.Μ.Ν.Ε-Μνήμων, Αθήνα 1986. Πρόκειται για τό ίδιο κείμενο χωρίς, βεβαίως, τίς ύποσημειώσεις πού πρόσθεσε ό Ρομάνο τό 1995– τό όποιο στό υπό εξέταση βιβλίό έχει τίτλο: «Ένας πρωταγωνιστής του αιώνα μας» και Ruggiero Romano, *Πού όδεύει ή ιστορία; Αναζητήσεις τής σύγχρονης ιστοριογραφίας*, μτφρ. Χ. Κουλούρη, Άλ. Κράους, Π. Μιχαηλάρης, Μ. Τραπεζανλίδου, Εύθ. Φαλίδου, έκδ. Ε.Μ.Ν.Ε-Μνήμων, Αθήνα 1988.

νητές –Γάλλοι ή άλλοδοαποί– συμμετείχαν σ' ένα κοινοό σχέδιο, σέ μιά ιδέα: νά κάνουν τή Σχολή αὐτή «πρότυπο» ιδρύματος γιά τήν έρευνα καί τή διδασκαλία τῆς έρευνας στό πεδίο τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν. Ὑπῆρξε προσπάθεια νά δημιουργηθεῖ εὐνοϊκό κλίμα ὄχι γιά τό κυνήγι τοῦ «τίτλου». «Παρεκκλίσεις», ὅπως εὐγενικά τίς χαρακτηρίζει ὁ Ρομάνο, δημιουργήθηκαν στή ζωή τῆς διάσημης αὐτῆς σχολῆς καθώς καί τοῦ περιοδικοῦ *Annales* μετά τό 1970 μέχρι σήμερα. Παρεκκλίσεις πού ἔχουν νά κάνουν μέ τήν πολυδιάσπαση τῶν ἐρευνητικῶν ἀντικειμένων, τήν ἀναντιστοιχία τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐκπαίδευσης καί τῆς δομῆς τῶν ἐρευνῶν, τῆς ἔλλειψης ἑνός μακρόπνοου σχεδίου πού θά ἐμπεριέχει τήν ἔννοια τῆς ἐνότητας, τῆς συνάφειας ἐρευνας καί προγραμμάτων σπουδῶν, τῆς στρατηγικῆς ἐκείνης πού, πρίν τό 1970, ἔθετε ὡς προτεραιότητα τήν ἐρευνα *αἰχμῆς*. Ἔτσι ἡ Σχολή μεταμορφώθηκε ἀπό πρωτοποριακό ἐρευνητικό ἐργοτάξιο σέ ἐργοστάσιο παραγωγῆς DEA (γαλλικό μεταπτυχιακό δίπλωμα) προδίδοντας τό πρωταρχικό λειτουργημά της καί τό σκοπό τῆς ἰδρυσῆς της: νά κάνει τούς νέους μελετητές ικανούς ὄχι νά ἐξασφαλίσουν ἕνα «χαρτί», πού ἰσοδυναμεῖ μέ ἐλάχιστα, ἀλλά νά τούς καταστήσει ικανούς ἐπιστήμονες.

2. *Νέο, καινούργιο*: Στό κεφάλαιο V: «Τά *Annales* χθές καί σήμερα» ὁ Ρομάνο λέει ὅτι ἀπό τήν ἰδρυση του, τό 1929, τό περιοδικό αὐτό μαχόταν «γιά μιά ἱστορία καινούργια (κι ὄχι νέα)». Κομβικό στοιχεῖο πού διαπερνᾷ ὅλο τό βιβλίο εἶναι ἡ διάκριση τῶν ἐννοιῶν *νέο* καί *καινούργιο*. Διαφορά πού ὑπάρχει στό γαλλικά μεταξύ τῶν ἐπιθέτων *neuve* καί *nouvelle*. Ἀναφέρει τό ὠραῖο παράδειγμα πού δίνει ὁ Ρομάνο γιά νά διευκρινήσει τό ἐννοιολογικό περιεχόμενο τῶν δύο λέξεων: «τό κρασί εἶναι *νέο*, [*pouveau*] (ἔστω κι ἂν σέ τελευταία ἀνάλυση εἶναι τό ἴδιο: καί γενικά αὐτά τά νέα κρασιά εἶναι κακῆς ποιότητας) ἕνα σακάκι εἶναι *καινούργιο*, γιατί δέν ἔχει φορεθεῖ ποτέ. Μέ δύο λόγια, τό *καινούργιο* εἶναι πράγματι *καινούργιο*, πρωτόγνωρο· τό *νέο* εἶναι ἕνας ἐπαναλαμβανόμενος νεωτερισμός» (σελ. 92). Καί παρακάτω, δανειζόμενος πάλι τή μεταφορά τοῦ κρασιοῦ, ἀναφέρει μέ σχετική εἰρωνεία ἀποκαθλώνοντας τό πνεῦμα τῶν νέων *Annales*: «Ἐπομένως, ὑπῆρξε ρῆξη. Μιά ρῆξη ὅμως πού συνίσταται στήν εἰσαγωγή τοῦ κακῆς ποιότητας κρασιοῦ (τοῦ νέου *beaujolais*;) σέ ἕνα μπουκάλι πού περιείχε ἐξαιρετικῆς ποιότητας κρασί, χωρίς νά τό πάρει κανείς εἰδηση [...]. Τά *Annales* παρέμειναν *Annales*. Ὅμως ποῖο εἶναι τό περιεχόμενό τους;» (σελ. 96).

Τή σκέψη τοῦ Μπρωντέλ ἀλλά καί τῶν πρωτεργατῶν τῶν *Annales*, Μάρκ Μπλόκ, Λυσιέν Φέδρ, τή διαπερνοῦσε ἡ ἔγνοια νά προσφέρουν στήν ἱστορική ἐπιστήμη στοιχεῖα πού νά εἶναι καινοτόμα, νά λειτουργοῦν δηλαδή ὡς τομή στή μελέτη τῆς ἱστορίας. Τά πρὸς μελέτη ζητήματα δέν προέκυψαν ὡς μόδα

τῶν καιρῶν καί σίγουρα αὐτή ἡ «καινούργια» ἱστορία κατασκεύασε ἕνα σημαντικό ἐννοιολογικό καί μεθοδολογικό ὄπλοστάσιο τό ὁποῖο μέχρι σήμερα δέν ἔχει ξεπεραστεῖ. Ἀντίθετα, αὐτό πού προβάλλεται ὡς «καινούργιο» σήμερα «ἀποδεικνύεται συνεργός καί συμπλήρωμα τοῦ παλαιοῦ» (σελ. 135). Τό καινούργιο εἶναι καί ἐπαναστατικό. Ὁ Μπρωντέλ μέ τό ἔργο του τό ἀπέδειξε. Μετά ἀπ' αὐτόν οἱ ἱστορικοί μιλάνε ὄχι γιά ἕναν ἱστορικό χρόνο ἀλλά γιά χρόνους στόν πληθυντικό. Τό ζήτημα τῆς συνάρθρωσης τῶν κατηγοριῶν χρόνου (τριχοτομημένου αὐτοῦ) καί χώρου τίθεται γιά πρώτη φορά ἀπ' αὐτόν. Ἔτσι ἡ ἱστορία του γίνεται *neuve*, καινούργια, δηλαδή καινοτόμα καί τελικά ἱστορία «ἄλλη».

3. *Διεπιστημονικότητα*: Τί κατέστησε, λοιπόν, «καινούργια» τήν προσέγγιση αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν; Τό ἀνοιγμα καί σέ ἄλλες ἐπιστήμες: τή γεωγραφία, τήν ἀνθρωπολογία, τήν οἰκονομία, τήν κοινωνιολογία, τήν ψυχολογία, τή δημογραφία κ.λπ. Τό αἶτημα τῆς διεπιστημονικότητας ἀλλά μέ τήν ἔννοια τῆς «διανοητικῆς ὠσμωσης». Γιατί ὅμως τελικά ὁ Ρομάνο χαρακτηρίζει τή διεπιστημονικότητα κοινοτυπία ἢ «ματαιόδοξο ἐλίχρισμα»; «Κοινοτυπία γιατί [...] αὐτό μεταφράζεται μέ μιά ἀμοιβαία κλοπή τεχνικῶν (ἢ γλωσσῶν) ἐπαγγελματικῶν ιδιωμάτων) ἀνάμεσα σέ διαφορετικές ἐπιστήμες. Εἶναι προτιμότερο νά μιλήσουμε γιά τό *μετεπιστημονικό* (*metadisciplinaire*)· δηλαδή γιά μίαν ἀνταλλαγῆ λογικῶν (καί ὄχι τεχνικῶν) τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν μεταξύ τους».² Ἡ σύζευξη μεταξύ τεχνικῶν μεθόδων μόνο, λέει ὁ Ρομάνο, εἶναι ἀδύνατη· χρειάζεται τό πάντρεμα στή βάση τῆς «λογικῆς» καί τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς καθεμιᾶς ἀπ' αὐτές τίς ἐπιστήμες. Ὁ νεωτερισμός μπορεῖ νά προέλθει τελικά ἀπό μιά προσέγγιση «σφαιρική», αὐτό πού μεταφράζεται στό βιβλίο αὐτό ὡς *μετα-επιστημονικότητα*. Ἡ μετάφραση τοῦ ὅρου αὐτοῦ ὅμως μοιάζει ἐξαιρετικά προβληματική καί ἀτυχῆς. Τό πνεῦμα τοῦ συγγραφέα δέν παραπέμπει σέ τίποτα πού νά σχετίζεται μέ τό τέλος τοῦ ἐπιστημονικοῦ (ὅπως π.χ. μεταμοντέρνο κ.λπ.) ἀλλά μάλλον στό σπάσιμο τῶν τειχῶν μεταξύ τῶν διαφόρων γνωστικῶν ἀντικειμένων, τῶν πειθαρχιῶν (*disciplines*), κατά τήν παραδοσιακή ὀρολογία πού ἔρχεται ἀπό τόν Μεσαίωνα, ἔτσι ὡστε νά προέλθει ὁ ἐμπλουτισμός ἀπό τήν ἐπιλεκτική χρησιμοποίηση καί ἐπικοινωνία τῶν θεωρητικῶν ἀρχῶν τους μέ τελικό στόχο τήν ὑπαρξη μιᾶς νέας προβληματικῆς.

Πολλά θά μπορούσαν νά συζητηθοῦν μέ ἀφορμή αὐτό τό βιβλίο, ζητήματα πού ἔχουν νά κάνουν μέ

2. Βλ. Ruggiero Romano, *Ποῦ ὀδεύει ἡ Ἱστορία*, σελ. 100-101 καί Ruggiero Romano, *Ὁ Μπρωντέλ κι ἐμεῖς*, σελ. 33.

τή διδασκαλία γενικά, τήν έρευνα ειδικότερα, μέ τήν ποιότητα τών παρεχόμενων γνώσεων στά πανεπιστήμια, μέ τήν άδυναμία ύπαρξης πραγματικά «καινούργιων» έννοιολογικών σχημάτων, μεθοδολογικών εργαλείων πολλά θά μπορούσαν νά ειπωθοῦν γιά τό μανιώςδες κυνήγι –καί στήν Έλλάδα– τών περιφήμων μεταπτυχιακῶν τίτλων, γιά τήν παραγωγή ακόμα καί διατριβῶν χωρίς έπιστημονικό έκτόπισμα έγκυρότητας, πολλά θά μπορούσαν νά ειπωθοῦν γιά τούς πανεπιστημιακούς δασκάλους, γιά τήν άνυπαρξία έρευνας εκεί πού θά έπρεπε νά ύπάρχει: στά πανεπιστήμια. Γιά τούς ψευτονεωτερισμούς, μηνύματα τών καιρῶν, τῆς μόδας, τών μίντια κ.ο.κ γιά τήν έπιφανειακότητα καί προχειρότητα στίς προσεγγίσεις κ.λπ, κ.λπ. Ο κατάλογος εἶναι μακρὺς καί ὀδυνηρός.

Πολλά θά μπορούσαν, λοιπόν, νά συζητηθοῦν ἀπ' ἀφορμή τῆ συλλογή αὐτή, τήν ὁποία γράφει ἔπισης ἕνας σημαντικός ἄνθρωπος: κάτι πού φαίνεται ἀπό τόν τρόπο πού ἐπιλέγει νά πει ὅ,τι θέλει νά πει, ἀπό τό ὕφος του καί ἀπό τόν ἀπεριόριστο σεβασμό πού δείχνει στοὺς δασκάλους του, κυρίως στόν Μπρωντέλ στό πρόσωπο τοῦ ὁποίου ἀναγνωρίζει τόν δάσκαλο, τόν συνεργάτη, τόν φίλο, τόν συνάδελφο. Ὑφος ζωηρό, ζωντανό, μέ χιούμορ, καυστικό, πολεμικό, ὅταν ἡ περίσταση τό ἀπαιτεῖ. Ἀναλύσεις ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, ἐμπεριστατωμένες, τών ἔργων τοῦ Μπρωντέλ καί κυρίως τοῦ καθοριστικοῦ γιά τήν ιστορική έρευνα ἔργου του ἡ *Μεσόγειος τόν 16ο αἰώνα*.³ Ἄν καί ἐξιστορεῖ τά χρόνια τῆς ἄνθισης καί κορύφωσης ἑνός ἀπό τά σημαντικότερα ἰδρύματα (στό ὁποῖο ὑπῆρξε ἄλλωστε πρωταγωνιστής) κι ἑνός ἀπό τά σημαντικότερα περιοδικά ιστορικής έρευνας, δέν γίνεται καθόλου ἀλαζόνας, ὑπερόπτης ἢ αὐτάρεσκος. Μέ τά ἑπτὰ κείμενα πού περιέχονται σ' αὐτό τό τομίδιο, ἀποτίει φόρο τιμῆς σ' ἕναν ἀπό τούς μέγιστους ιστορικούς τοῦ 20οῦ αἰώνα. Σέ κάποιο σημεῖο ἀναφέρει: εἶδα, λέει, τόν μεγάλο ιστορικό ὄχι μόνο νά προσπαθεῖ νά κατανοήσει, νά ἐρμηνεύσει, νά σχολιάσει. Τόν εἶδα καί νά σχεδιάζει γραφικές παραστάσεις καί μικροὺς χάρτες, νά συνθέτει πίνακες δεδομένων. «Τόν εἶδα, μέ δύο λόγια, τεχνίτη. Κι ἔτσι μοῦ ἄρέσει νά τόν θυμᾶμαι» (σελ. 86).

Κι ἐπειδή, ὅπως ἔλεγε ὁ Μπρωντέλ στό τέλος τοῦ τρίτου τόμου τῆς *Μεσογείου*, «ἡ ιστορία θά ἔπρεπε νά τραγουδιέται», ὁ Ρομάνο μέ τόν ἐξαίρετο ρυθμό πού ἔχει γράφοντας θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι πραγματοποιεῖ τήν ἐπιθυμία τοῦ δασκάλου του, μετασηματίζοντας τήν ιστορία τοῦ Μπρωντέλ, τοῦ περιοδικοῦ καί τῆς Σχολῆς σέ τραγούδι πού σίγουρα δέν εἶναι μοιρολόι οὔτε σεβντάς.

3. Ὁ ἀκριβής τίτλος: Fernand Braudel, *Ἡ Μεσόγειος καί ὁ μεσογειακός κόσμος τήν ἐποχή τοῦ Φιλίππου Β' τῆς Ἰσπανίας*, τόμοι 3, μτφρ. Κλαίρη Μισσοτάκη, 6' ἔκδοση, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1993.

Σειρά

ΕΥΜΕΝΕΙΣ ΕΛΕΓΧΟΙ

ΠΛΑΤΩΝΟΣ
ΙΩΝ

Εισαγωγή: ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ
Μετάφραση: Ν.Μ. ΣΚΟΥΤΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΛΙΖΑΜΠΕΘ ΑΝΣΚΟΜΠ – ΤΟΜΑΣ ΝΕΪΚΕΛ
ΗΘΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΗΘΙΚΗ ΕΝ ΠΟΛΕΜΩ

Εισαγωγή – Μετάφραση: ΚΩΣΤΗΣ Μ. ΚΩΒΑΙΟΣ

RENE NTEKART
ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΠΡΩΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Μετάφραση – Σχόλια: ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΑΝΤΑΡΑΚΗΣ

ΠΗΤΕΡ ΦΡΕΝΤΕΡΙΚ ΣΤΡΩΣΟΝ
ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΙΑ

Μετάφραση: ΕΥΓΕΝΙΑ ΜΥΛΩΝΑΚΗ

Εισαγωγή – Επιμέλεια: ΣΤΕΛΙΟΣ ΒΙΡΒΙΔΑΚΗΣ

ΕΝΤΜΟΥΝΤ ΧΟΥΣΕΡΑ
Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ
ΤΗΣ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΣ

Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΝΤΟΣ

ΝΟΒΑΛΙΣ
Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣΥΝΗ
Η ΑΛΛΩΣ ΕΥΡΩΠΗ

Μετάφραση – Ερμηνευτικά σημειώματα:

Ν.Μ. ΣΚΟΥΤΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ετοιμάζονται:

ΜΩΡΙΣ ΜΕΡΑΩ-ΠΟΝΤΥ
ΕΓΚΩΜΙΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Μετάφραση: ΚΙΚΗ ΚΑΨΑΜΠΕΛΗ

ΓΟΥΛΙΑΙΑΜ ΤΖΕΪΜΣ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ

Μετάφραση: ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΣ

ΧΙΛΑΡΥ ΠΑΤΝΑΜ
Η ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΝΟΥ

Μετάφραση: ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΓΩΝΔΙΩΤΗΣ

Εκδόσεις
ΕΚΚΡΕΜΕΣ

Ιουλιανού 41-43, Αθήνα 104 33,

Τηλ./Fax: 210-82 20 006

Βιβλιοπωλείο: Στοά του Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, Αθήνα, Τηλ. 210-32 13 583

ΜΑΡΤΙΝΟΣ ΛΟΥΘΗΡΟΣ

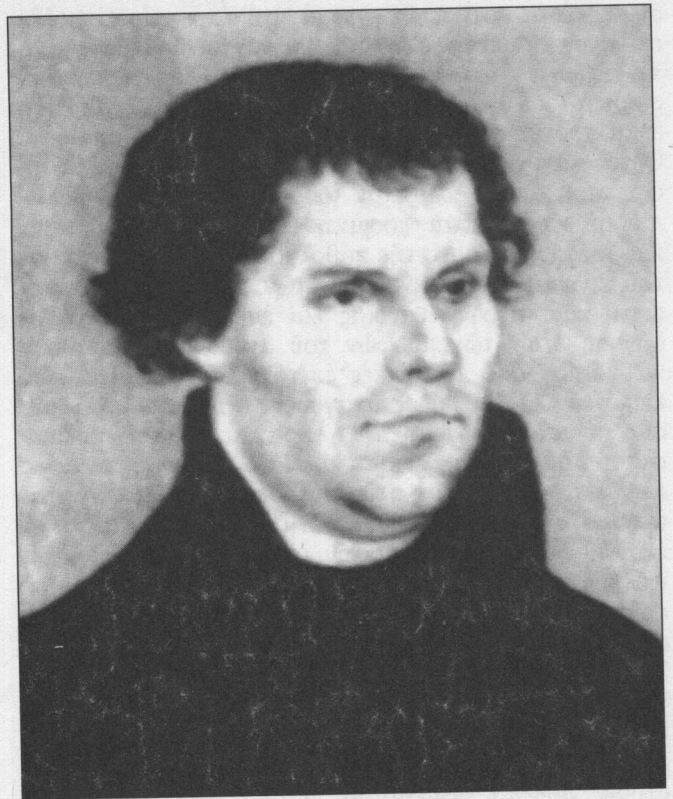
Γιά τήν ἐγκόσμια ἐξουσία
καί μέχρι ποῦ ἐκτείνεται
ἡ ὑπακοή μας σ' αὐτήν

Μετάφραση-σημειώσεις: Γιώργος
Γρηγορίου, Εἰσαγωγή:
Κοσμᾶς Ψυχοπαίδης,
ἐκδόσεις Πόλις, 2004

τοῦ Ἁγγελοῦ Ἐλεφάντη

Ενα μικρό βιβλιαράκι, μόλις 150 σελίδων μαζί με τήν «Εἰσαγωγή» τοῦ Κοσμᾶ Ψυχοπαίδη, τό «Ἐπίμετρο» καί τίς σημειώσεις τοῦ μεταφραστή Γιώργου Δημητρίου, μεταφράστηκε στά ἑλληνικά πρῖν λίγο καιρό. Πρόκειται γιά τήν πραγματεία τοῦ Μαρτίνου Λούθηρου *Γιά τήν ἐγκόσμια ἐξουσία καί μέχρι ποῦ ἐκτείνεται ἡ ὑπακοή μας σ' αὐτήν* (1523). Γιά πρώτη φορά μεταφρασμένο στή γλώσσα μας, στό ἔργο αὐτό διατυπώνονται ὀρισμένες ἀπό τίς σημαντικότερες ἀρχές πολιτειολογίας τῆς νεωτερικότητας. Τίθενται μ' αὐτό οἱ κανονιστικοί ὅροι νομιμοποίησης τῆς ἐξουσίας, σύμφωνα μέ τούς ὁποίους ἀντιπαρατίθεται τόσο στήν ἀξίωση τοῦ Πάπα νά ἀσκεῖται ἡ κοσμική ἐξουσία ἀποκλειστικά ἀπό τόν ἴδιον καί τούς ἐπισκόπους του ὅσο καί πρὸς τό κίνημα τῶν Ἀναβαπτιστῶν ποῦ θεωροῦσαν περιττή κάθε μορφή ἐξουσίας.

Ὁ Λούθηρος (1483-1546) μέ τό τεράστιο θεολογικό καί πολιτικό του ἔργο, ἐρχόμενος σέ πλήρη ἀντιπαλότητα πρὸς τόν παπισμό, ἀνοῖξε τό δρόμο σέ ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα ἐνδοχριστιανικά κινήματα, τόν προτεσταντισμό, καί τή θεμελίωση τῆς νέας ἐκκλησίας τῆς Μεταρρύθμισης προοικίζοντάς την, ἐκτός ἀπό τή μετάφραση τῆς Βίβλου στά γερμανικά, μέ δόγμα, λειτουργική, ὑμνογραφία, κατήχηση, διοικητικούς θεσμούς. Τό

1520 ἐκδίδει τρία θεμελιώδη κείμενα τῆς Μεταρρύθμισης: *Διακήρυξη πρὸς τοὺς Χριστιανούς εὐγενεῖς τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους*, *Ἡ βαβυλώνια αἰχμαλωσία τῆς Ἐκκλησίας* καί τήν *Πραγματεία περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Χριστιανοῦ*, ποῦ ἐπηρεάσαν βαθύτατα τή νεωτερική σκέψη καί τούς πολιτικούς θεσμούς τῆς Β. Εὐρώπης, κυρίως τῆς Μ. Βρετανίας, τοῦ γερμανικοῦ καί σκανδιναβικοῦ κόσμου κι ἀργότερα τῶν ΗΠΑ.

Ἡ παιδεία μας, τουλάχιστον ἡ δική μου, ἐλάχιστα σχετίστηκε μέ τή σκέψη τοῦ Λούθηρου. Φτάνει, τό πολὺ πολύ, μέχρι τήν καταδίκη ἐκ μέρους του τοῦ κινήματος τῶν Χωρικῶν κι ὅτι ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία καταδίκασε καί καταδικάζει κάθε ἀπόπειρα ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς, ἐκκοσμίκευσης (τοῦ κράτους) καί φιλελευθериμοῦ ὡς ὀλέθρια συνέπεια τοῦ προτεσταντικοῦ κινήματος. Χρήσιμο θά ἦταν ὡστόσο γιά ὅλους μας κάτι

νά γνωρίσουμε από τόν προτεσταντισμό, πού ἀγκάλιασε τόσοσ καί τόσοσ ισχυρούσ λαούσ.

Γιά τή σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Μαρτίνου Λούθηρου ἀναδημοσιεύουμε παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό τήν «Εἰσαγωγή» τοῦ Κοσμᾶ Ψυχοπαίδη. Σίγουρα τά ξέρει αὐτά τά γράμματα πολὺ καλύτερα ἀπὸ μένα καί τά ἀντιγράφω:

«Στό κείμενο γιά τήν “ἐγκόσμια ἐξουσία”, τό ὁποῖο δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά στό ἀνά χειρας βιβλίο σέ ἑλληνική μετάφραση, διατυπώνονται ὀρισμένες ἀπό τίς σημαντικότεσ ἀρχέσ τῆσ πολιτειολογίασ τῆσ νεωτερικότητασ. Τό κείμενο δημοσιεύεται τό 1522, δηλαδή δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τόν Ἡγεμόνα τοῦ Μακιαβέλι. Θέτει κανονιστικούς ὅρουσ νομιμοποίησησ τῆσ ἐξουσίασ πού ἀντιπαράθεται τόσο στήν ἀξίωση τοῦ παπισμοῦ νά ἀσκεῖται κοσμική ἐξουσία ἀπὸ τόν πάπα καί τοὺσ ἐπισκόπουσ τῆσ καθολικῆσ ἐκκλησίασ, ὅσο καί τοῦ κινήματοσ τῶν ἀναβαπτιστῶν πού θεωροῦσαν περιττή κάθε μορφή ἐξουσίασ καί ἐπεδίωκαν τήν καθοδήγηση ὄλων τῶν μορφῶν τοῦ ἀνθρώπινου πράττειν κατευθείαν ἀπὸ τίς ἠθικέσ ἐπιταγέσ τῶν εὐαγγελικῶν κειμένων. Ὁ Λούθηρος ἀναγορεύει τήν κοσμική ἐξουσία σέ μιά αὐτόνομη τάξη πραγμάτων τοῦ κόσμου αὐτοῦ πού ἔχει ταχθεῖ ἀπὸ τόν Θεό νά ἐκπληροῖ ἀξίεσ πού ἀνταποκρίνονταν στή βούλησή του. Ὅπωσ γίνεται φανερό ὁ Λούθηρος ἐπιδιώκει μέ τό κείμενο αὐτό νά ἐνδυναμώσῃ τό ἠθικό ὅσων ὀπαδῶν του διώκονται, φυλακίζονται ἀπὸ ἡγεμόνεσ πιστοὺσ στόν παπισμό (σέ ὀρισμένες περιπτώσεισ καθολικοὶ ἡγεμόνεσ εἶχαν μάλιστα ἀπαγορεύσει καί ρίξει στήν πυρά τά ἀντίτυπα τῆσ λουθηριανῆσ μετάφρασησ τῆσ Βίβλου).

Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά ὁ Λούθηρος τοποθετεῖται μέ τό κείμενό του αὐτό καί ἀπέναντι στήν κριτική πού ἀσκήθηκε ἀπέναντι στήν κοσμική ἐξουσία ἐν γένει ἐκ μέρουσ πολλῶν οὐμανιστῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων συγκαταλεγόταν καί ὁ Μελάγχθων (πρβλ. σχετικᾶ Ο. Albrecht, εἰσ Werke, τόμ. 7, σελ. 224-226).

[...]

Ἀρχικά ἐπιχειρεῖ νά ἀναλύσει τή φύση τῆσ ἐπί γῆσ ἐξουσίασ καί ἐπιγραμματικά τονίζει ὅτι ἡ κοσμική ἐξουσία ἀποτελεῖ μορφή τῆσ θείασ τάξησ τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐξουσία ὑπάρχει στόν κόσμο μέ τή θέληση τοῦ Θεοῦ γιά τήν τάξη πού Αὐτόσ ἐγκαθίδρυσε (“αἱ ἐξουσίαὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι” ἀναφέρεται στήν ἐπιστολή “Πρὸσ Ρωμαίουσ”). Ὁ νόμοσ τῆσ “ρομφαίασ” δηλώνει ὅτι ἕνασ φονιάσ θά πρέπει νά ἐξοντωθεῖ ἀπὸ τήν κρατική ἐξουσία καί ἀντίστοιχα ἐπιτάσσει “ὄφλαμόν ἀν’ ὀφθαλμοῦ” κ.λπ. Θέλημα Θεοῦ εἶναι νά χρησιμοποιοῦνται ἡ ὑπάρχουσα κοσμική ἐξουσία γιά νά τιμωροῦνται οἱ κακοὶ καί νά προστατεύονται οἱ ἀγαθοὶ. Βέβαια ὁ Λούθηροσ θά πρέπει νά ἀντιμετωπίσει τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα σέ αὐτήν τήν ἀνταποδοτική λογική καί στή λογική πού ἐπιτάσσει ὅτι ὁ χριστιανόσ δέν

ἀνθίσταται στό κακό. Γιά νά ἀντιμετωπίσει τήν ἀντινομία αὐτή ὁ Λούθηροσ θά χωρίσει τοὺσ ἀνθρώπουσ σέ δύο κατηγορίεσ: α) Ἀφενόσ τοὺσ ἀληθινούσ χριστιανούσ, τοὺσ ἀληθινούσ πιστοὺσ γιά τοὺσ ὁποίουσ δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπάρχουν ἐξουσία καί νόμοι, διότι αὐτοὶ ἀπὸ μόνοι τοὺσ δροῦν ἠθικότερα ἀπὸ ὅ,τι ἀπαιτοῦν οἱ νόμοι. β) Ἀφετέρου τοὺσ κακοὺσ καί ἁμαρταλοὺσ, τοὺσ μὴ ἀληθινούσ χριστιανούσ πού ἀποτελοῦν καί τήν πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἀνθρωποὶ αὐτοὶ, ἂν ἀφήνονταν χωρίσ νόμουσ καί τιμωρίεσ, θά ἀλληλοσπαράσσονταν καί θά κατέστρεφαν τόν κόσμο καταχρώμενοι τήν ἐλευθερία, προκειμένου νά διαπράξουν τά ἀδικήματά τοὺσ. Ἡ διάκριση αὐτή τοῦ Λούθηρου ἀνάγεται σέ μιά μακρὰ παράδοση πού ἀρχίζει πολὺ πρὶν ἀπὸ τόν Λούθηρο, μέ τό πλατωνικό πρόβλημα στήν Πολιτεία καί στοὺσ Νόμουσ, ἂν εἶναι ἀναγκαῖοι οἱ νόμοι, δεδομένου ὅτι ὁ ἀγαθόσ δέν χρειάζεται νόμουσ, ἐνῶ ὁ κακόσ χρειάζεται. Ἡ παράδοση αὐτή συνεχίζεται μετὰ τόν Λούθηρο μέ τό χομπσιανό πρόβλημα ἀντιμετώπισησ ἑνὸσ ἐξοντωτικοῦ πολέμου μεταξύ τῶν κακῶν (bellum omnium contra omnes) καί καταλήγει στήν καντιανή διάκριση μεταξύ ἠθικότητασ (νομοθεσίασ πού μᾶσ δεσμεύει ἐσωτερικά) καί νομιμότητασ (νομοθεσίασ πού μᾶσ ἐπιβάλλεται μέσω ἐξωτερικῶν νόμων).

Οἱ δύο μορφέσ διακυβέρνησησ πρέπει κατὰ τόν Λούθηρο νά συνυπάρχουν. Ὁ ἐξωτερικόσ νόμοσ θά πρέπει νά ὑπάρχει γιά νά ἐπιβάλλεται στήν πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων πού δέν εἶναι ἠθικοὶ, ὁ δέ ἐσωτερικόσ νόμοσ γιά νά ἰσχύει μέσα στίσ ἀνθρώπινεσ καρδίεσ. Ὁ Χριστόσ δέν θέσπισε τή “ρομφαία” στό δικό του βασιλεῖο τῆσ ἀγάπησ, διότι οἱ ἀληθινοὶ χριστιανοὶ δέν τή χρειάζονται. Ὅμοσ ἕνασ χριστιανόσ δέν ζεῖ σ’ αὐτόν τόν κόσμο γιά τόν ἑαυτό του ἀλλά γιά τόν πλησίον του, τόν ὁποῖο θέλει νά ὑπηρετήσῃ καί ὁ ὁποῖοσ χρειάζεται τήν ἐξουσία γιά νά πειθαρχήσῃ. Γι’ αὐτό ὁ χριστιανόσ ἀποδέχεται τήν ἐξουσία, ὑποτάσεται σέ αὐτήν καί τηρεῖ τίσ ἐντολέσ τῆσ. Ἡ κατηγορική προσαγωγή πού ἔβαλε ἐδῶ ὁ Λούθηροσ στό στόμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι: “Πράξε ἔτσι ὥστε νά μὴν ἔχει καμία ἀνάγκη νά προστρέξει στήν ἐξουσία γιά νά πετύχει τοὺσ σκοπούσ σου καί παράλληλα πράξε ἔτσι ὥστε νά εἶσαι πάντα ἐσὺ αὐτόσ πού θά σπεύσει πρὸσ ἐνίσχυση τῆσ ἐξουσίασ”.

Γιά τόν λόγο αὐτό ὁ χριστιανόσ μπορεῖ νά ἀναλάβει καί τά ἀξιώματα μέσω τῶν ὁποίων ἀσκεῖται ἡ ἐξουσία, μπορεῖ νά γίνει ἀρχοντασ, δικαστήσ, ἢ καί δήμοσ. Συμπράττει ἔτσι στό νά μὴν ἀποδυναμωθεῖ ἡ ἐξουσία χωρίσ τήν ὁποία ὁ κόσμοσ, ὅπωσ τόν ἔκανε ὁ Θεόσ, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει. Αὐτή εἶναι ἡ ἐρμηνεία πού δίνει ὁ Λούθηροσ σέ πολλὰ χωρία τῆσ Παλαιᾶσ καί Καινῆσ Διαθήκησ ὅπου ἡ ἐξουσία γίνεται ἀποδεκτή ὡσ αὐτονόητη καί νομιμοποιημένη καί δέν ὑποβάλλεται σέ κανενόσ εἶδουσ κριτική. (Χαρακτηριστικό εἶναι τό ἀπόσπασμα γιά τόν Ἰωάννη Βαπτιστή, στό Λουκάσ 3, ὁ ὁποῖοσ ζητάει ἀπὸ τοὺσ στρατιωτικοὺσ νά ἀρκοῦνται

στόν μισθό τους, χωρίς να άμφισθητεί τή λειτουργία τους.)

[...]

Στό δεύτερο μέρος τοῦ δοκιμίου ὁ Λούθηρος θά θέσει τό ἐρώτημα μέχρι πού μπορεῖ νά ἐκτείνεται ἡ ἐγκόσμια ἐξουσία, προκειμένου νά μήν ξεπεράσει τά ὄριά της καί νά μήν εισέλθει στό βασίλειο πού ἐξουσιάζει ὁ Θεός. Ὅπως ἀναφέραμε γιά τόν Λούθηρο ὑπάρχουν δύο νόμοι, τοῦ Θεοῦ καί τῆς ἐγκόσμιας ἐξουσίας, καί δύο εἶδη ἀνθρώπων, οἱ ἠθικοί (χριστιανοί) καί οἱ κακοί. Ἡ ἐξουσία δέν θά πρέπει κατά κανένα τρόπο νά ἐπιδιώκει νά ἐπιβάλλει στήν ψυχή τί νά πιστεῦει χρησιμοποιώντας ἐπίγειους νόμους ἢ κυρώσεις. Ὁ Θεός θέλει ἡ πίστη νά θεμελιώνεται στόν Θεῖο Λόγο. Δέν εἶναι δέ καθόλου βέβαιο ὅτι ὁ Θεός θέλει αὐτό πού ὁ ἡγεμόνας θέλει νά ἐπιβάλλει. Ὁ Λούθηρος διαπιστώνει τήν ὑπαρξη ἀβεβαιότητας γιά τήν ἐγκυρότητα τοῦ Λόγου πού ἐκπορεύεται ἀπό Ἱερές Συνόδους, πατερικά κείμενα κ.λπ. Οἱ ἀνθρώποι, λέει, βαπτίστηκαν στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὄχι τῶν Συνόδων. Τήν ψυχή δέν μπορεῖ κανείς ἀνθρώπος νά τή σκοτώσει, οὔτε νά τῆς δώσει ζωή, νά τή σώσει, ἢ νά τήν καταδικάσει. Ἄρα ἡ ἐξουσία τῶν δυνατῶν δέν ἐπεκτείνεται καί στίς ψυχές. Ὑπάρχει ἓνα ὑλικό τῆς ψυχῆς στό ὁποῖο δέν φτάνει ἡ ἐξουσία. Οἱ ἐξουσιαστικές ἀλυσίδες ἀποβαίνουν, ὅταν πλησιάζουν σέ αὐτήν τήν ὕλη, ἀπροσδιόριστες εἶναι λοιπόν τρελοί ὅσοι δίνουν διαταγές γιά πράγματα ἐπί τῶν ὁποίων δέν ἔχουν καμία ἐξουσία. (Ἄρα εἶναι τρελοί ὅσοι ἡγεμόνες καί αὐτοκράτορες τῆς Γερμανίας προσπαθοῦν νά ἐπιβάλουν διά τῆς βίας τήν παπική διδασκαλία.) Μόνο ὁ Θεός ἔχει ἐξουσία στίς καρδιές καί στήν πίστη. Ἡ πίστη εἶναι θέμα σι-νεϊδῆσης τοῦ καθενός. Συμπερασματικά ὁ Λούθηρος συντάσσεται μέ τόν Αὐγουστίνου, πού ἔλεγε πῶς οὔτε πρέπει οὔτε μποροῦμε νά ἐξαναγκάσουμε ὁποιοδήποτε νά πιστέψει. Οἱ καρδιές δέν περνᾶνε τελωνεῖο, εἶναι ἁμαρτία νά ἀσκεῖται βία γιά θέματα πίστεως στοῦς ἀνθρώπους πού φοβοῦνται ὅτι θά τιμωρηθοῦν καί ὁμολογοῦν πίστη σέ κάτι πού θέλει κάποιος ἄλλος.

[...]

Στό τρίτο μέρος τοῦ δοκιμίου τοῦ ὁ Λούθηρος ἀσχολεῖται μέ τό πῶς ταιριάζει σέ ἓναν ἡγεμόνα νά χρησιμοποιεῖ τήν ἐγκόσμια ἐξουσία. Ὁ ἡγεμόνας θά πρέπει νά ἐγκαταλείψει τήν ἰδέα νά κυβερνᾶ μέ τή βία καί οἱ πράξεις του θά πρέπει νά διέπονται ἀπό τήν ἀγάπη. Δέν θά πρέπει νά ἀποβλέπει στή δική του εὐδαιμονία καί ἀπόλαυση, ἀλλά στήν εὐδαιμονία καί ἀπόλαυση τῶν ἄλλων (μιά ἀρχή πού υἰοθετεῖται, ὅπως παρατηρήσαμε, ἀπό τόν Κάντ). Ὁ ἡγεμόνας θά πρέπει νά δείχνει καλοσύνη κα ἐπιείκεια στοῦς ὑπηρέτες καί ὑπηκόους του μέ τρόπο πρακτικό. Νά ἀκολουθεῖ κανόνες τῆς ἀγάπης καί τῆς καρδιάς. Νά μπορεῖ νά μπαίνει στή θέση τῶν ὑπηκόων του πού βρῖσκονται σέ ἔνδεια, καί νά ἀφιερώνει τούς πόρους πού ἔχει στή διάθεσή του μᾶλλον γιά νά ἀπαλύνει τά δεινά τους, παρά σέ διασκεδάσεις καί σέ μιά πολυτελή καί προκλητική ζωή».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

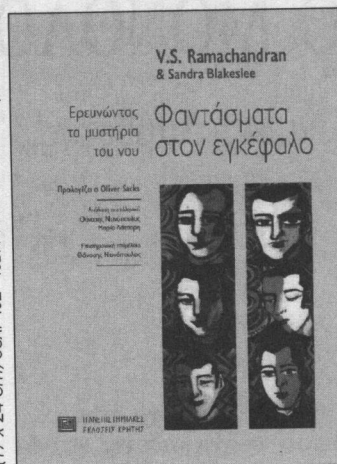
Μόλις κυκλοφόρησε

V. S.
Ramachandran
& S. Blakeslee

Φαντάσματα
στον
εγκέφαλο

Ερευνώντας
τα μυστήρια
του νου

17 x 24 cm, σελ. 432 ISBN 960-524-193-5, Τιμή 18,50 €

Ένας ευφυέστατος «Σέρλοκ Χολμς» της νευροεπιστήμης περιγράφει τα πιο παράξενα κλινικά περιστατικά που έχει διαγνώσει, αλλά και τα κρυφά μυστικά που τα περιστατικά αυτά μας αποκαλύπτουν για τη φύση του ανθρώπου και του νου. Με απλά μέσα, όπως είναι οι μπατονέτες και οι καθρέπτες, και με την εξέταση ασθενών οι οποίοι έχουν ψευδαισθήσεις ο V. S. Ramachandran δίνει απαντήσεις σε βαθιά και δύσκολα ερωτήματα για την ανθρώπινη φύση, ερωτήματα που λίγοι επιστήμονες έχουν τολμήσει να θέσουν. Μεταξύ αυτών γιατί γελάμε ή γιατί παθαίνουμε κατάθλιψη, πώς παίρνουμε αποφάσεις, πώς εξαπατούμε τους εαυτούς μας και πώς ονειρευόμαστε, γιατί μπορεί να πιστεύουμε στον Θεό, και πολλά άλλα. Τα παραπάνω αποτελούν μια εμπνευσμένη έρευνα στην οποία εξετάζεται το τελευταίο μεγάλο θέμα στην ιατρική: ο ανθρώπινος νους.

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583
e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΔΥΟ ΜΟΝΟΛΟΓΟΙ, ΔΥΟ ΓΕΝΙΕΣ

Νίκος Δαβδέτας, *Τό θήραμα*, εκδ. Κέδρος

της Όλγας Σελλά

Πότε ένα βιβλίο πετυχαίνει τό στόχο του; Όταν, μόλις τό κλείσει ό άναγνώστης, ξανασκέφτεται όσα διάβασε, άναστοχάζεται τις γραμμές του. Τό δεύτερο πεζογράφημα, του μέχρι πρόσφατα θητεύσαντος στην ποίηση, Νίκου Δαβδέτα, με τίτλο *Τό θήραμα* (εκδόσεις «Κέδρος») κάνει τόν άναγνώστη νά ξανασκεφτεί όσα διάβασε στό μόλις 115 σελίδων κείμενο, πολύ περισσότερη ώρα άπ' όση έκανε νά ολοκληρώσει τήν ανάγνωση. Δέν πρόκειται για κάποια πολυπρόσωπη ιστορία. Δύο μονόλογοι άποτελούν τή νουβέλα του Νίκου Δαβδέτα (πού φαίνεται νά σταθεροποιείται στά χωράφια της πεζογραφίας): ό μονόλογος της μάνας και ό μονόλογος του γιού. Παρ' όλα αυτά, ό συγγραφέας σ' αυτές τις άφηγήσεις κατάφερε νά χωρέσει πολλά. Ίδιαίτερα στην πρώτη, εκείνη της μάνας: τήν Άντίσταση, τό ΕΑΜ, τήν ΟΠΛΑ, τούς άηλεείς διωγμούς εις βάρος άριστερών, τή Μακρόνησο, τις δηλώσεις μετανοίας, τις προσπάθειες νά ξαναμαζέψουν τά κομμάτια τους όσοι επέζησαν της δεκαετίας του '40. «Κλεινόταν στό του εκεί τόν έβγαζε. Δέν ήταν τυχαίο, λέω, πού διάλεξε νά φτιάχνει κάγκελα, πόμολα, σκάλες. Όλα από σίδερο. Σίδερο μέσα του κι αυτός. Ποιός νά τόν λυγίσει; Μόνο ό θάνατος. Μά όποτε τόν άγγιξε, τά βρήκε κι αυτός μπαστούνια. Σίδερο όταν γύρισε από τό Μακρονήσι. Έ, και πού υπέγραψε; Όχι δέν ήταν οί γάτες στό τσουβάλι ή τό ξύλο. Για νά θάψει τόν άδελφό του υπέγραψε. Έτσι πιστεύω εγώ. Του έμεινε στά χέρια, καταλαβαίνεις;»

Άλλά όχι μόνον αυτά. Ο Νίκος Δαβδέτας συμπλήρωσε αυτή τή μεγάλη και επώδυνη διαδρομή με άλλα, «μικρότερα» συμβάντα, πού διεκδικούν όμως κι αυτά τό δικό τους μερίδιο στην μεταπολεμική Έλλάδα: τή φασόν εργασία στό σπίτι, τήν οικοτε-

χνία, τό ελεύθερο επάγγελμα στό όποιο επιδόθηκαν πολλοί άριστεροί, τό αυθαίρετο, τήν άντιπαροχή, τήν καταφυγή στό πολιτικό μέσον άκόμα κι όταν είναι άναγκασμένος ό αϊτών νά άπευθυνθεί στον πιο μισητό πολιτικό αντίπαλο, τή μετεξέλιξη της εργατικής τάξης σε μικροαστική, κ.λπ.

Όλα αυτά χώρεσαν μέσα σ' έναν μονόλογο, ένα ξέσπασμα της ήρωίδας πού θέλει νά τά πει όλα, έτσι όπως τά κατάλαβε, έτσι όπως τά έζησε. Με τά κουτσομπολιά και τις μπηχτές με τις μικροκακίες και τά παράπονα, άκόμα άνάμεσα και σ' άδελφια: «Τους δώσαμε τό ισόγειο από τό πατρικό νά βολευτούνε, αλλά μούτρωσαν. Δέ λέω, είχε κι αυτή μερίδιο, αλλά δέν μπορείς ύστερα από δεκαπέντε χρόνια νά ρχεσαι πίσω και νά διεκδικείς τό διώροφο, όταν μάλιστα τό είχες αφήσει ρημάδι. Έμεις άναγκαστήκαμε νά κάνουμε τό σκατό μας παξιμάδι μέχρι νά τό σουλουπώσουμε. Μου βγήκαν τά μάτια στή ραπτομηχανή. Κι ύστερα, αν δέν ήταν ό Γιώργος νά βοηθήσει τήν κατάσταση, ή μάνα ούτε τό κοτέτσι δέν θά ξανάφτιαχνε. Άρραβωνιασμένοι ήμαστε κι άντι νά πάμε μιά βόλτα σάν νέοι κι εμείς, κουβαλάγαμε άμμο και τσιμέντα στό πατρικό. Ούτε μιά πορτοκαλάδα δέν πίναμε, για νά κάνουμε οικονομία».

Χειμαρρος ό μονόλογος της μάνας. Μόνο πού δέν ξέρουμε τόν αποδέκτη της εξομολόγησής της. Δέν ξέρουμε, δέν μαθαίνουμε ποτέ αν τήν άκούει κανείς. Μήπως ό γιός της, ό άφηγητής του δεύτερου μονόλογου; Εκεί συναντάμε τή μάνα σ' ένα κρεβάτι νοσοκομείου, λίγο πριν από τό τέλος της. Κι εκεί ό γιός ξαναθυμάται οικογενειακές στιγμές, συμπεριφορές, επιχειρεί νά δώσει εξηγήσεις σε όσα έμειναν ανεξηγήτα στην διαδρομή της οικογένειας. Στόν δεύτερο μονόλογο είναι φανερό ότι δέν υπάρχει άκροατής. Είναι εσωτερικός ό μονόλογος, είναι οι σκέψεις

του γιου, οι αγωνίες, οι προβληματισμοί του, τὰ ερωτήματά του, και ἡ «ἀποκαθήλωση» τῆς μάνας. Ἡ τακτοποίηση τοῦ χαρακτήρα τῆς, ἡ ἐρμηνεία τῶν συμπεριφορῶν, ἔτσι ὅπως μπορεῖ ἢ προσπαθεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων ὁ ἀπόγονος νά ἐρμηνεύσει τό γονιό. Ἡ καταφυγή τῆς στὸν χουντικό ἐξάδελφο γιὰ νά διοριστῆι τό παιδί στό Δημόσιο (ἡ ἐξασφάλιση τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου), ἡ σκληρότητα τοῦ χαρακτήρα τῆς. Τό ἀριστερό παρελθόν τῆς μάνας, τοῦ πατέρα και τῆς θείας εἶναι μόνο τό φόντο. Σάν τίποτε νά μήν κράτησε ἀπ' ὅλη ἐκείνη τὴν πολύχρονη, σκληρὴ και ἐπώδυνη διαδρομὴ τῶν γεννητόρων του. Σάν τίποτε νά μήν ἔμαθε ποτέ.

Σ' αὐτό τό σημεῖο βρίσκεται, κατά τὴ γνώμη μου, ἡ ἀγωνία και τοῦ ἴδιου τοῦ Νίκου Δαββέτα. Τί γνωρίζει ἢ ἐπόμενη γενιά γιὰ τὴν προηγούμενη; Τί ἀκριβῶς μεταφέρει ἢ προηγούμενη στὴν ἐπόμενη; Κατανοεῖ και μέ ποιόν τρόπο συνθήκες ζωῆς πού μέ κανέναν τρόπο δέν προσεγγίζονται σήμερα; Ἡ ἀφήγηση τῆς μάνας, τό πρώτο μέρος τοῦ βιβλίου, εἶναι πνκνή, νευρώδης, καταφέρει νά περιγράψει καταστάσεις και χαρακτήρες μέσα σέ λίγες σελίδες. Στό δεύτερο μέρος ὁ Νίκος Δαββέτας, προσπαθώντας νά μιλήσει ἀπ' τὴ μεριά τοῦ γιου, ἀπ' τὴ μεριά τῆς ἐπόμενης γενιάς, ἐλαχιστοποιεῖ τὴν ἴδια του τὴν ἥρωίδα, τὴ διαδρομὴ τῆς. Ἡ ἀπογείωση τοῦ πρώτου μέρους γίνεται ἀναγκαστικὴ προσγείωση στὴν ἀφήγηση τοῦ γιου. Ἡ ἀπέριττη συγκίνηση τοῦ πρώτου μέρους γίνεται ἀρκετὲς φορές μελό στὴν ἀφήγηση τοῦ γιου. Ἡ μήπως εἶναι κι αὐτό πρόθεση τοῦ συγγραφέα; Τελικά, πράγματι, αὐτὲς οἱ 115 σελίδες ἀφήνουν πολλὰ περιθώρια νά τίς ξανασκεφεῖ ὁ ἀναγνώστης.

(Νουβέλα ὀνομάζει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τό κείμενό του, θυμίζοντάς μας ἔτσι ὅτι ὑπάρχει κι αὐτό τό ξεχασμένο εἶδος γραφῆς, πού κοντεύει πλέον νά ἐκλείπει, ἀφοῦ πότε ἐξίσου ὀλιγοσέλιδα βιβλία βαφτίζονται «μυθιστορήματα», πότε μεγάλης ἔκτασης κείμενα συγκροτοῦν συλλογὲς διηγημάτων).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

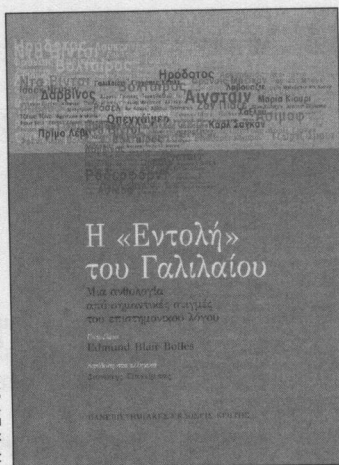
ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

Μόλις κυκλοφόρησε

E. Blair Bolles
Η «Εντολή»
του Γαλιλαίου

Μια ανθολογία
από σημαντικές
στιγμές
του επιστημονικού
λόγου

17 x 24 cm σελ. 820 ISBN 960-624-187-0 Τιμή: 25,00 €

Στο ἔργο του Μπρεχτ «Ἡ ζωὴ τοῦ Γαλιλαίου», ὁ Γαλιλαῖος λέει: **“Ἡ επιστὴμη γνωρίζει μία και μόνη εντολή: νὰ συμβάλλεις στὴν επιστὴμη”**. Στὴν περίπτωση τοῦ ἴδιου τοῦ Γαλιλαίου, ἡ συμβολὴ του ἦταν μοναδικῶν διαστάσεων. Ξεπέρασε σε πολλὰ σημεία τα σύνορα τῆς φαντασίας. Οἱ περισσότεροι επιστὴμονες δὲν μποροῦν νὰ συμβάλουν στὴν επιστὴμη στὸν βαθμὸ που το ἐπραξε ὁ Γαλιλαῖος, ἀκριβῶς ὅπως οἱ περισσότεροι δραματοῦργοι δὲν μποροῦν νὰ πλησιάσουν τὸν Σαίξπηρ. Παρ’ ὅλα αὐτά, ἐπικεντρώνοντας τὴν προσοχὴ τους στὴ φύση και προσπαθώντας νὰ τὴν κατανοήσουν ἀπὸ τὴ δικὴ τῆς πλευρὰ, πολλοὶ συνέβαλαν στὴν επιστὴμη: και ὁποῖος συγγραφέας ἐκπλήρωσε αὐτὴν τὴ μία εντολή ικανοποιούσε και τα κριτήρια ἐπιλογῆς γιὰ τὴ συγκεκριμένη ανθολογία.

Ὁ ἀναγνώστης θα βρεῖ ἐδῶ κείμενα τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Ντα Βίντσι, τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Νεύτωνα, τοῦ Βολταίρου, τοῦ Δαρβίνου, τοῦ Χάξλεϋ, τοῦ Αἰνστάιν, τοῦ Παβλόφ, τοῦ Πιαζέ, τοῦ Οπενχάιμερ, τοῦ Σαγκάν, τοῦ Λέβι και πολλῶν ἄλλων, τα ὁποῖα διαβάζονται ἀβίαστα, και μάλιστα με ὁποῖα σειρά ἐπιθυμεῖ. Ἐνα πολύτιμο ἀπόσταγμα, προσιτό και συναρπαστικό γιὰ ὅποιον που δὲν ἔχει ιδιαίτερη σχέση με τὴν επιστὴμη, ἀλλὰ συνάμα ἀρκετὰ διεισδυτικό ὥστε νὰ ικανοποιήσει και τους μνημένους.

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583
e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 47

ΜΕΛΑΝΙ ΚΛΑΪΝ

Οί άπαρχές τής μεταβίβασης και άλλα κείμενα

Έκδ. Μεταίχιμο, σειρά: Ψυχαναλυτικοί συνειρμοί, σελ. 164

τής Φιλίως Τσουκαλά

Η συλλογή άρθρων τής Μέλανι Κλάιν πού μεταφράστηκε και κυκλοφόρησε πρόσφατα υπό τόν τίτλο *Οί άπαρχές τής μεταβίβασης και άλλα κείμενα* αποτελεί μέρος ενός από τους πιο γνωστούς και σημαντικούς τόμους πού κυκλοφορεί στά άγγλικά μέ τόν τίτλο «Envy and Gratitude and other works, 1946-63». Πρόκειται γιά κείμενα τών τελευταίων χρόνων τής ζωής της πού συμπυκνώνουν τις περισσότερες από τις έννοιες πού εισήγαγε ή Κλάιν στην ψυχαναλυτική σκέψη, καθώς και τις εξελίξεις ή τις αλλαγές πού επέφερε στή φροϋδική θεωρία.

Στό κείμενα αυτά ξεκινώντας από τις βασικότερες έννοιες όπως είναι οι θέσεις, οι μηχανισμοί τής ένδοβολής και τής προβολής αλλά και ή πρωιμότητα του υπερεγώ και του οιδιπόδειου συμπλέγματος, προχωράει σέ ειδικότερα ζητήματα πού άφορούν τήν ψυχαναλυτική διαδικασία, τις επί μέρους διαφορές της μέ τόν Φρόντ, συγκεκριμένα ζητήματα σχετικά μέ τήν ψυχική ανάπτυξη κ.λπ. Άς τά πάρουμε λοιπόν κι έμεις όσο γίνεται απ' τήν άρχή.

Η Μέλανι Κλάιν άσχολήθηκε κυρίως μέ τήν ανάπτυξη του ψυχισμού κατά τόν πρώτο χρόνο τής ζωής. Όπως αναφέρεται, αν ο Φρόντ ανακάλυψε αυτό πού είναι άπωθημένο στον ενήλικα, δηλαδή τό παιδί «μέσα» στον ενήλικα, τότε ή Κλάιν μελέτησε αυτό πού είναι ήδη άπωθημένο στό παιδί, δηλαδή τις έμπειρίες τής βρεφικής ηλικίας. Κατά τους πρώτους μήνες λοιπόν τό βρέφος αντιλαμβάνεται μερικά μόνο αντικείμενα (part objects) και όχι όλικά αντικείμενα (π.χ. πρόσωπα) και συγκεκριμένα κυριαρχεί στην έμπειρία του ο μητρικός μαστός. Καί ο μαστός, όμως, διχάζεται στή φαντασία του βρέφους σ' εκείνον πού ταΐζει και άρα προσφέρει ζωή κι ευχαρίστηση και σ' εκείνον πού άποστερεί τό βρέφος απ' τήν τροφή και, σέ συνδυασμό μέ τό έμφυτο ένστικτο του θανάτου, δημιουργεί στό βρέφος άγχη άφανι-

μοϋ, κατά τήν Κλάιν δηλαδή τό αντικείμενο διχάζεται στον καλό και στον κακό μαστό αντίστοιχα. Κατά τό πρώτο τρίμηνο τής ζωής ή σχέση του βρέφους μέ τόν μαστό κυριαρχείται από βίαιες επιθετικές φαντασιώσεις, στις όποιες τό βρέφος τόν καταβροχθίζει και τόν καταστρέφει. Αυτές οι φαντασιώσεις πού συχνά εκφράζονται μέ συμπεριφορές όπως τό δάγκωμα του μαστού έχουν σαν άποτέλεσμα τό βρέφος νά φοβάται επίσης τά αντίποινα του αντικειμένου και νά διακατέχεται από διωκτικά άγχη μέ υποκείμενα τό ήδη κατεστραμμένο αντικείμενο αλλά και τις έσωτερικές επιθετικές ένορμήσεις και μέ «θύμα» τό εγώ (π.χ. όταν τό βρέφος πού πεινάει άρνεϊται μέ άποστροφή τόν μαστό πού του προσφέρεται, καθώς τόν έχει ήδη καταστρέψει στή φαντασία του και τώρα φοβάται ότι τό περιεχόμενό του θά τό δλάψει). Αυτή ή φάση ονομάστηκε από τήν Κλάιν παρανοειδής-σχιζοειδής θέση.

Τους επόμενους μήνες τής ζωής (περίπου τό 2ο τρίμηνο) τό βρέφος αρχίζει νά συνειδητοποιεί πρώτον τις επιθέσεις πού έχει άπειθύνει προς τό αντικείμενο και δεύτερον αρχίζει τό αντικείμενο νά άπαρτιώνεται σταδιακά στην αντίληψή του και νά κατανοείται ότι είναι ο ίδιος μαστός πού τρέφει και άποστερεί αλλά και νά συνδέεται μέ τό πρόσωπο τής μητέρας. Κατά τό στάδιο αυτό κυριαρχούν καταθλιπτικά άγχη. Μέ άλλα λόγια τό εγώ δέν φοβάται πιά γιά τό ίδιο, αλλά άγωνιά γιά τήν τύχη του αντικειμένου και πενθεί γιά τό κακό πού του έχει κάνει. Η επεξεργασία αυτής τής θέσης πού λέγεται καταθλιπτική οδηγεί στην ψυχική άπαρτίωση.

Στό πρώτο κείμενο αυτής τής συλλογής «Σχετικά μέ τά κριτήρια γιά τόν τεματισμό μιās ψυχανάλυσης», γραμμένο τό 1950, ή Κλάιν υποστηρίζει ότι ή λήξη μιās ψυχαναλυτικής διαδικασίας επανενεργοποιεί προγενέστερες καταστάσεις άποχωρισμού όπως είναι ο άποθηλασμός. Έπομένως μιιά ψυχαναλυτική

σχέση είναι σκόπιμο και άνεκτό από τό εγώ του άσθενοϋς νά διακοπεί όταν τά άγχη και οι συγκρούσεις πού ο άσθενής έζησε ως θρέφος έχουν βιωθει και αναλυθει έπαρκώς κατά τή θεραπεία. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει ότι τό διαδικτικό και τό καταθλιπτικό άγχος έχουν μειωθεί έπαρκώς, μέσα από τήν ανάληψη των πρώτων έμπειριών πένθους. Βασικός σκόπελος στην ολοκλήρωση τής ψυχαναλυτικής διαδικασίας μπορεί νά είναι ή καταφυγή σέ μανιακές άμυνες, δηλαδή σέ μηχανισμούς από τή μεριά του άσθενοϋς πού επιτρέπουν νά άρνηθει τό πένθος και νά παραβλέψει τήν επιθετικότητα του εγώ προς τό άγαπημένο αντικείμενο. Σέ τέτοιες περιπτώσεις ή βλάβη υποτιμάται και τό εγώ αποποιείται τήν ευθύνη μέ κόστος τή ρηχότητα του ψυχιζμού, άφου οποιαδήποτε έμβάθυνση στά διώματα και στά συναισθήματα θά τό φέρει άντιμέτωπο μέ τήν απώλεια και τήν ένοχη. Αντίθετα όταν τό εγώ είναι έτοιμο νά άντέξει τήν απώλεια και αποπειραθει νά επανορθώσει τό κακό πού έκανε πραγματικά και φαντασιακά, άποδεχόμενο ότι οι λιβιδινικές και οι επιθετικές του ένορμησεις είναι άλληλένδετες και διαδοχικές, τότε ο άσθενής έχει μπει σέ μιά διαδικασία άπαρτίωσης, ή οποία συχνά, όπως υποστηρίζει εδώ ή Κλάιν, συνεχίζεται και μετά τό τέλος τής ψυχαναλυτικής διαδικασίας.

Σέ σχέση μέ τά παραπάνω, στό «Οι άπαρχές τής μεταβίβασης» (1952) ή Κλάιν αναπτύσσει τήν άποψη της για τή μεταβίβαση, δηλαδή τήν αναβίωση πρώτων έμπειριών, σχέσεων αντικειμένου και συγκινήσεων στό πλαίσιο τής ψυχαναλυτικής διαδικασίας και μέ έπίκεντρο και αντικείμενο τόν αναλυτή. Χαρακτηριστικό αυτού του φαινομένου, πού άποτελεί και τό βασικό μέσο κατανόησης και θεραπείας μέ, εν γένει, ψυχανάλυση, είναι ότι ο άσθενής τείνει νά άντιμετωπίζει τά παραπάνω συναισθήματα πού προκύπτουν μέσα στη θεραπευτική σχέση χρησιμοποιώντας τους ίδιους μηχανισμούς άμυνας όπως και σέ παλιότερες καταστάσεις. Στό συγκεκριμένο κείμενο πού είναι πολύ πλούσιο σέ θεωρητικές άπόψεις και πραγματεύεται πολλές από τις δομικές έννοιες τής κλαϊνικής θεωρίας, αναπτύσσεται επίσης μιά βασική διαφάνια μέ τόν Φρόντ, και μέ τή βασική αντίπαλό της εκείνη τήν περίοδο στη Βρετανική Ψυχαναλυτική Έταιρία, τήν Άννα Φρόντ. Συγκεκριμένα ο Φρόντ υποστηρίζει ότι στην άρχή τής ζωής ο οργανισμός κατευθύνεται αποκλειστικά από τις ένορμησεις και άποζητά τήν ικανοποίησή τους, ενώ ή Κλάιν θεωρεί ότι από τήν άρχή τής ζωής υπάρχει ένα υποτυπώδες εγώ τό οποίο σχετίζεται έξαρχής μέ αντικείμενα, κάποια κι άν στα πρώτα στάδια τής ανάπτυξης προκειμαι για μερικά αντικείμενα (ο μαστός τής μητέρας). Αντίστοιχα ο Φρόντ όρίζει τά αντικείμενα των πρώτων μηνών τής ζωής αποκλειστικά ως αντι-

κείμενα ένστικτικών σκοπών ενώ ή Κλάιν υποστηρίζει ότι και οι πιά πρώτες σχέσεις αντικειμένου έμπλέκουν συγκινήσεις, φαντασιώσεις, άγχη και άμυνες του θρέφους. Άλλωστε ή Μέλανι Κλάιν μέ τό σύνολο του έργου της, ενώ δέν άρνήθηκε τή σημασία των όρμών, άνοιξε τό δρόμο στους συνεχιστές της νά αναπτύξουν τή θεωρία των αντικειμενοτρόπων σχέσεων. Στίς «άπαρχές τής μεταβίβασης», λοιπόν, ή Κλάιν υποστηρίζει ότι «ή μεταβίβαση προκύπτει από τις ίδιες διαδικασίες, οι οποίες στα πιά πρώτα στάδια καθορίζουν τις σχέσεις αντικειμένου. Έπομένως στην άνάλυση χρειάζεται νά έπιστρέψουμε κατ'επανάληψη στις διακυμάνσεις μεταξύ άγαπημένων και μισητών έσωτερικών κι έξωτερικών αντικειμένων». Μεγάλη σημασία δίνει επίσης ή Κλάιν στην έναλλαγή μεταξύ θετικών και άρνητικών μεταβιβάσεων, οι οποίες εκφράζονται από τό σύνολο του υλικού πού παρουσιάζει ο θεραπευόμενος, άκόμα κι αν αυτό άφορά τήν άφήγηση τής καθημερινής ζωής, εισάγοντας τους ψυχαναλυτές εν γένει στό οδύνηρό έργο τής άποδοχής τής επιθετικότητας του άσθενοϋς.

Στό επόμενο κείμενο τής συλλογής μέ τίτλο «Οι άλληλεπιδράσεις στην ανάπτυξη του εγώ και του αυτό» (1952) προσδιορίζει τις λειτουργίες του εγώ, εκτός από τήν ικανότητα ανάπτυξης σχέσεων αντικειμένου, και σέ μιά έμφυτη τάση για άπαρτίωση. Μέ άλλα λόγια ή Κλάιν υποστηρίζει ότι τό εγώ ώθειται έτσι κι άλλιώς προς τήν ψυχική ολοκλήρωση τείνοντας νά ξεπερνά λίγο πολύ τά έμπόδια πού προκύπτουν από έσωτερικούς κι έξωτερικούς παράγοντες. Επίσης αναφέρεται σ' αυτό τό σημείο και σέ ένα άλλο ζήτημα πού άποτελέσε αντικείμενο τριβής μέ τους περισσότερο πιστούς συνεχιστές του Φρόντ, δηλαδή τήν προωιμότητα και τή στοματική καταρχάς φύση του οιδιπόδειου συμπλέγματος και του υπερεγώ.

Στό μέσον περίπου του βιβλίου ο άναγνώστης άναπαύεται από τόν βομβαρδισμό θεωρητικών συλλογισμών πού προσφέρει ή πολύ πυκνή γραφή τής Κλάιν, περνώντας σ' ένα κείμενο πιά άφηγηματικό αν και όχι λιγότερο σημαντικό, πού άφορά τήν ψυχαναλυτική τεχνική του παιχνιδιού (1955). Μέσα από τά παραδείγματα των πρώτων θεραπειών πού τόλμησε νά κάνει σέ πολύ μικρά παιδιά ή Κλάιν έξηγει πώς νομιμοποιήθηκε και θεωρητικά ή ψυχανάλυση παιδιών. Σημειώνεται ότι ως τότε θεωρείτο άνέφικτη καθώς τό παιδί δέν μπορούσε νά εκφράσει ούτε τό αίτημα αλλά ούτε και νά κάνει ελεύθερους συνειρμούς μέ τη γλώσσα. Αυτό άκριβώς τόν ρόλο απέδωσε ή Κλάιν μέσα από τήν έμπειρία της στό παιχνίδι, τό όποιο ως ίσοδύναμο του λόγου γίνεται τό μέσο για νά εκφραστοϋν τόσο οι συγκρούσεις πού δημιουργούν τά συμπτώματα όσο και τά συναισθήματα και οι λιβιδινικές και επιθετικές ένορμησεις προς τόν θεραπευτή. Συγκεκριμένα για τήν τεχνική, ή θεραπεία γινόταν στό ιατρείο και όχι στό σπίτι του παι-

διοῦ, τό κάθε παιδί εἶχε τά δικά του παιχνίδια πού τό περίμεναν σ' ἓνα ντουλάπι. Τά παιχνίδια ἦταν μικρά σέ μέγεθος, ἀντιπροσώπευαν τά φύλα καί τίς γενιές, χωρίς νά ἔχουν πιά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ἦταν σχετικά ἀνθεκτικά ἀλλά δέν ἀντικαθίσταντο ὅταν τό παιδί τά κατέστρεφε, ἔτσι ὥστε νά διώσει τήν ἀπώλεια καί τήν ἐνοχή. Σέ ἀντίθεση μέ τήν Ἄννα Φρόντ, πού παρείχε ὑποστήριξη καί ἀνακούφιση στά παιδιά ὡς μέσο θεραπείας, ἡ Κλάιν τά ἀφηνεῖ νά βιώνουν τά πιά ἀρνητικά καί ἐπιθετικά συναισθήματα καί ἐρμηνεύει τόν τρόπο πού αὐτά τά συναισθήματα ἐκφράζονταν μέσα ἀπ' τό παιχνίδι. Ἡ τεχνική τοῦ παιχνιδιοῦ ἔδωσε λόγο στά παιδιά πού χρειάζονταν θεραπεία καί ἀποκάλυψε τό ἀσυνείδητό τους ἀνοίγοντας νέους δρόμους στήν ψυχαναλυτική σκέψη.

Στό «Γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ψυχικῆς λειτουργίας» (1958), γίνεται κατανοητό ὅτι ἡ Κλάιν δέν ἀποπειράθηκε νά ἀκρωώσει θεωρητικά τόν Φρόντ, ὅπως κατηγορήθηκε στήν ἐποχή της, ἀλλά ἀντίθετα ἀκολούθησε τόν φαρδύ δρόμο πού ἀνοίξε ἐκεῖνος καί προχώρησε ὀρισμένα ζητήματα συχνά διαφωνώντας μαζί του. Στό ζήτημα τῶν συνεισῶν πού ἔχει τό ἐνστικτοῦ τοῦ θανάτου, ἡ Κλάιν βάζει ἀπό τήν ἀρχή τῆς ζωῆς τό ἐγώ νά δέχεται τήν πίεση μέ τή μορφή ἄγχους, τό ὁποῖο κυριαρχεῖ στό ἐγώ κατά τόν πρῶτο καιρό καί τό ὑποχρεώνει νά ἐκτρέψει μέρος του πρὸς τά ἔξω, μέ τόν μηχανισμό τῆς προβολῆς καί νά δεσμεύσει τό ὑπόλοιπο στή λίμπιντο. Ταυτόχρονα καί μέ τόν ἴδιο στόχο, τόν περιορισμό δηλαδή τοῦ ἄγχους ἀφανισμοῦ, τό ἐγώ τείνει νά ἐνδοβάλλει ὀτιδήποτε ἀπό τόν ἐξωτερικό κόσμο εἶναι ζωογόνο καί «καλό», ξεκινώντας ἀπό τήν τροφή. Οἱ δύο αὐτοί μηχανισμοί εἶναι πρωταρχικοί γιά τήν πρῶτη ἀνάπτυξη τοῦ ἐγώ, εἶναι ἀλληλένδετοι καί λειτουργοῦν ταυτόχρονα σέ σχέση μέ τά ἐξωτερικά καί μέ τά ἐσωτερικευμένα ἀντικείμενα. Ἄλλωστε γιά τήν Κλάιν ἡ ἐνδοβολή τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ μαστοῦ ἀποτελεῖ τή βάση γιά τή διαμόρφωση τοῦ πρῶμου ὑπερεγώ, τό ὁποῖο ὑποστηρίζει ὅτι προηγεῖται τῶν ταυτίσεων μέ τούς γονεῖς ἀντί νά εἶναι κληρονόμος τους, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Φρόντ.

Στό σύντομο «σχόλιο γιά τήν κατάθλιψη τῶν σχιζοφρενῶν» (1960) διατυπώνει τήν ἀποψη ὅτι ἀφοῦ τό σημεῖο καθήλωσης τοῦ σχιζοφρενοῦς εἶναι ἡ παρνοειδῆς-σχιζοειδῆς θέση, ἡ ὁποία προηγεῖται τῆς καταθλιπτικῆς, τότε τά καταθλιπτικά βιώματα αὐτῶν τῶν ἀσθενῶν πρέπει νά ἔχουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, πού νά τά διαχωρίζουν ἀπό τά ἀντίστοιχα βιώματα τῶν μανιοκαταθλιπτικῶν ἀσθενῶν. Ἡ Κλάιν ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ διάκριση ἀνάμεσα στίς δύο θέσεις εἶναι ἀρκετά σχηματική. Ἔτσι λοιπόν, καθώς ἡ διαδικασία ἐσωτερικεύσεως τοῦ ἀντικειμένου εἶναι παρούσα ἀπό τήν ἀρχή τῆς ζωῆς, ἀκόμα κι ἓνα ἐγώ πού εἶναι ἀδύναμο νά προχωρήσει πρὸς τήν ἀπαρτίωση καί ὑποβάλλεται τό ἴδιο, ὅπως καί τά ἀντικεί-

μενά του σέ ἀλλεπάλληλους διχασμούς, μπορεῖ νά νιώσει ἀπόγνωση γιά τίς καταστροφές πού ἐπιφέρει ὄχι μόνο στό ἴδιο ἀλλά καί στά ἐσωτερικευμένα μέρη τοῦ ἀντικειμένου.

Τέλος τό κείμενο «Γιά τήν ψυχική ὑγεία», πού κυκλοφόρησε τό 1960, τή χρονιά τοῦ θανάτου τῆς Κλάιν, περιγράφει μέ πυκνό ἀλλά κατανοητό τρόπο τίς προϋποθέσεις καί τίς διαδικασίες πού ὀδηγοῦν στήν ψυχική ὑγεία καί ἰσορροπία ἀλλά καί τά κριτήρια βάσει τῶν ὁποίων ἡ ἴδια ὀρίζει αὐτή τήν ἔννοια. Ἀνασυγκροτεῖ σέ γενικές γραμμές ὁλόκληρη τή θεωρία της γιά τήν ψυχική ἀνάπτυξη σέ ἓνα κείμενο τό ὁποῖο σίγουρα δέν εἶναι μόνο γιά εἰδικούς, καθώς εἶναι ἀπλό καί θεωρητικά «χαλαρό». Ἄλλωστε, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἐπιμελητής τοῦ τόμου Θανάσης Χατζόπουλος, τό κείμενο γράφτηκε λίγο καιρό πρὶν νοσηλευτεῖ ἡ Κλάιν στό νοσοκομεῖο πάσχοντας ἀπό καρκίνο, ὅπου καί πέθανε μετά ἀπό μιά ἐπέμβαση.

Στό τέλος τοῦ βιβλίου καί ἔπειτα ἀπό μιά χρήσιμη κι ἐνδιαφέρουσα σειρά ἐπεξηγηματικῶν σχολίων πού τοποθετοῦν τά συγκεκριμένα ἄρθρα μέσα στό σύνολο τοῦ ἔργου καί τῆς πορείας τῆς Μέλανι Κλάιν, ἀκολουθοῦν κάποια σύντομα βιογραφικά στοιχεία, πού προσθέτουν στή σημασία καί στό δυναμισμό τῶν ἰδεῶν της, αὐτό πού μπορεῖ ἔτσι κι ἄλλιως κανεῖς νά ὑποθέσει, δηλαδή τό πάθος καί τό θάρρος πού ἔδειξε στή ζωή της.

Διαβάζοντας καί παλιότερα γιά τή ζωή καί τό ἔργο τῆς Μέλανι Κλάιν, ὡς «νέα γυναίκα τοῦ 21ου αἰῶνα» προβληματίστηκα ἀπό τήν ἐντύπωση πού μοῦ ἔκανε τό γεγονός ὅτι τό 1929 ἡ Βρετανική Ψυχαναλυτική Ἐταιρεία σπαρασσόταν ἀπό ἔντονες διαμάχες μεταξύ δύο ρευμάτων, τῶν ὁποίων ἠγοῦνταν δύο γυναῖκες, ἡ Ἄννα Φρόντ καί ἡ Μέλανι Κλάιν, μέ τό σύνολο τῆς ψυχαναλυτικῆς κοινότητας νά ὑποστηρίζει τίς ἰδέες καί τίς ἐπιλογές τους, κατάσταση τήν ὁποία τά τελευταῖα χρόνια δέν ἔχω ἀντιληφθεῖ σέ κανένα ἐπιστημονικό, ἐπαγγελματικό ἢ πολιτικό χῶρο. Ἀντίθετα εἶναι πολύ εὐκολο νά ἀκούσει ἡ καί νά διατυπώσει κανεῖς σχόλια ὅπως «Ἡ Ἄννα Φρόντ δέν παντρεύτηκε ποτέ ἡ κακομοῖρα» ἢ ὅτι «Ἡ κόρη τῆς Μέλανι Κλάιν τή μισοῦσε τόσο, ὥστε δέν τῆς μίλαγε. Στήν προσωπική της ζωή εἶχε ἀτυχία». Ἀλήθειες, δέ λέω, ἄσχετες ὅμως μέ τή σημασία τοῦ ἔργου τους καί μέ τό γεγονός ὅτι σέ μιά περίοδο ἀνάπτυξης τῆς σκέψης καί τῆς προόδου κάποιες γυναῖκες, εὐτυχημένες ἢ ὄχι (λίγοι γίγαντες τῆς σκέψης, ἀπό καταβολῆς κόσμου, ὑπῆρξαν τρισετυχημένοι) βρῆκαν τή δύναμη ἀλλά καί τό χῶρο νά διαπρέψουν καί νά ἠγηθοῦν, πολύ περισσότερο νά ὀρίσουν ἓνα νέο ἐπιστημονικό χῶρο, τήν ψυχανάλυση τῶν παιδιῶν.